

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**1980 SONRASI TÜRK İMALAT SANAYİ'NİN GELİŞİMİ
VE DIŞA AÇIKLIK**

Yağmur SAĞLAM

**Danışman
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ**

İZMİR – 2013

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2010801489

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Yağmur SAĞLAM
Tez Başlığı : 1980 Sonrası Türk İmalat Sanayi'nin Gelişimi ve Dışa Açıklık

Savunma Tarihi : 23.01.2013
Danışmanı : Prof.Dr.Hüseyin Avni EGELİ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Hüseyin Avni EGELİ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Lale ALKINOĞLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Kadir ERTAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ()

Yağmur SAĞLAM tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "1980 Sonrası Türk İmalat Sanayi'nin Gelişimi ve Dışa Açıklık" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “1980 Sonrası Türk İmalat Sanayi’nin Gelişimi ve Dışa Açıklık” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2013

Yağmur SAĞLAM

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

1980 Sonrası Türk İmalat Sanayi'nin Gelişimi ve Dışa Açıklık

Yağmur SAĞLAM

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler için sanayileşme ve ekonomik kalkınma kavramları aynı anlama gelmektedir. Sanayileşmek ve ekonomide yapısal bir dönüşüme gitmek için iki ayrı strateji denenmiştir. II. Dünya Savaşı ile birlikte gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile ithal malların yurt içinde üretilen mallarla ikamesi ve ihracatı özendirici bir ortam yaratılmaması, dış ticaret hadlerinin ülkelerin aleyhine dönmesine ve bu stratejinin terk edilmesine neden olmuştur. Bu sebeple 1950'lerden itibaren pek çok gelişmekte olan ülke ihracata yönelik ve dışa açık ticaret politikaları uygulamaya başlamıştır.

Türkiye 1980'de aldığı 24 Ocak kararları ile dışa yönelik ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisini tercih etmiştir. Hükümetin 1980 sonrası politika anlayışı tüm sektörlerle aynı anda yatırım yapmak değil ekonominin motoru olan, ekonomiyi sürükleyecek sektörleri belirlemek ve onlara öncelik vermektir. İmalat sanayi ve alt sektörleri, hala sanayileşmesini tamamlayamamış ve gelişen bir ülke olan Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Çünkü imalat sanayi ülke zenginliğinin önemli bir kısmının üretildiği bölümdür. Hızlı verimlilik artışlarının kaynağını oluşturmaktadır. Üretim ve iş gücü piyasalarında yapısal değişimlerin yaşandığı önemli bir endüstri dalı, ekonominin en dinamik sektörlerinden biridir.

İmalat sanayi tüm dünyada geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Gerek milli gelir içindeki payı gerekse ticaret hacmi açısından ekonominin en büyük sektörlerinden biridir. Bu ve benzeri sebeplerle çalışmada, Türkiye’de 1980 sonrası imalat sanayinin gelişimi ve dışa açıklık incelenerek, imalat sanayi alt sektörlerinden hangilerinin ekonominin motoru olan kilit sektör kavramına uyduğuna literatür bağlamında yapılan çalışmalar incelenerek bakılmıştır. Dışa açıklık ve imalat sanayinin gelişimi üzerine 1996-2011 yıllarını kapsayan ekonometrik bir çalışma ile Türkiye değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dışa Açıklık, Türk İmalat Sanayi, Gelişim, 1980 Sonrası Türk İmalat Sanayi.

ABSTRACT

Master's Thesis

Development of the Turkish Manufacturing Sector After 1980's and Openness

Yağmur SAĞLAM

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

Nowadays, for developing countries the terms of industrialization and economic development have the same meaning. There are two different strategies in the literature for industrialization and economic development. After World War II, developing countries preferred export-led growth strategy instead of import substitution for industrialization. Because of disadvantages on foreign trade rates and unsuitable market circumstances in export-led growth strategy. Whole these reasons pushed most of developing countries to conduct liberal trade policies.

Turkey preferred and conduct export-led growth strategy after 1980 with 24 January Program. The concept of government policies are to make an investment on key sectors which are the gripping sectors of economy. Manufacturing industry is an important sector for economies which are still not to complement their industrialization. Because this sector guarantee the wealth of a country. The reason of the high speed efficiency it is still the most dynamic sector in an economy.

Also manufacturing industry has a geographical importance on the earth. It has an important share in gross domestic product and trade volume. For this reason, this study examines of development in manufacturing industry after 1980 and openness via of an econometrical method between 1996-2011. In addition, this study shows the meaning of key sectors with a literature scan in Turkey.

**Keywords: Openness, Turkish Manufacturing Industry, Development,
Turkish Manufacturing Industry After 1980's.**

1980 SONRASI TÜRK İMALAT SANAYİ'NİN GELİŞİMİ VE DIŞA AÇIKLIK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME OLGUSU VE TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

1.1. SANAYİLEŞME OLGUSU	3
1.1.1. Sanayileşme Kavramı	3
1.1.2. Sanayileşme Ve Kalkınma	4
1.1.2.1. Sanayileşme Stratejileri	6
1.1.2.1.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	7
1.1.2.1.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi	9
1.2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN SANAYİLEŞME POLİTİKASI	12
1.2.1. Kalkınma Planları Öncesinde Sanayileşme	13
1.2.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	14
1.2.1.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	16
1.2.1.3. 1950-1962 Döneminde Sanayileşme	18
1.2.2. Kalkınma Planları Sürecinde Sanayileşme	19
1.2.2.1. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi	20
1.2.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi	23
1.2.2.2.1. 1980-1989 Dönemi	24
1.2.2.2.2. 1990 Ve Sonrası Dönem	26

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK İMALAT SANAYİ'NİN GELİŞİMİ VE TÜRK İMALAT SANAYİNDE
KİLİT SEKTÖRLER

2.1. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRK İMALAT SANAYİ'NİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ	32
2.1.1. 1980'li Yıllarda Türk İmalat Sanayi	34
2.1.2. 1990'lı Yıllarda Türk İmalat Sanayi	37
2.1.3. 2000'li Yıllarda Türk İmalat Sanayi	39
2.2. TÜRK İMALAT SANAYİNDE KİLİT SEKTÖRLERİN ANALİZİ	44
2.2.1. Girdi-Çıktı Modelleri	46
2.2.1.1. Talep Yönlü Model	49
2.2.1.2. Arz Yönlü Model	50
2.2.2. Literatür Bağlamında Sektörel Analiz	52
2.3. DIŞA AÇIKLIK VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ VE DIŞA AÇIKLIK ÜZERİNE BİR
UYGULAMA: 1996-2011 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. EKONOMETRİK YÖNTEM	67
3.1.1. Veri Seti, Uygulama Ve Bulgular	67
3.1.2. Birim Kök Testleri	69
3.2. EŞ BÜTÜNLEŞME TESTLERİ	73
3.2.1. Engle-Granger 2 Aşamalı Eş Bütünleşme Testi	73
3.2.1.1. İlk Aşama	75
3.2.1.2. İkinci Aşama	75
3.2.2. Gregory-Hansen Eş Bütünleşme Testi	77
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ADF	Augmented Dicky Fuller Testi
AT	Avrupa Topluluğu
BEM	Birim Emek Maliyetleri
B.Y.K.P.	Beş Yıllık Kalkınma Planı
DA	Dışa Açıklık
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTH	Dış Ticaret Haddi
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GB	Gümrük Birliği
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Found)
İMSÜE	İmalat Sanayi Üretim Endeksi
KOBİ	Küçük Orta Büyük İşletmeler
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KPSS	Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin Testi
MB	Merkez Bankası
NATO	North Athlantic Treaty Organization
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OVP	Orta Vadeli Program
P-P	Phillips-Perron Testi
SSY	Sabit Sermaye Yatırımları
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
USD	Amerikan Doları

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Ana Alt Dönemler İçin İktisadi Göstergeler, 1923-1929	s. 16
Tablo 2: Planlı Kalkınma Dönemi Yıllık Ortalama Sektörel Göstergeler	s. 22
Tablo 3: Genel Ekonomik Göstergeler, 1980-1989	s. 24
Tablo 4: Dış Ticaretteki Gelişmeler, 1980-1989	s. 25
Tablo 5: Yıllık Ortalama Enflasyon, Kapasite Kullanım ve Büyüme Oranları	s. 28
Tablo 6: İmalat Sanayi Dönemsel Gelişim Göstergeleri, 1980-1988	s. 35
Tablo 7: Sektörler İtibariyle, 1990-1999 Dönemsel Gelişim	s. 38
Tablo 8: 1998 Yılı Fiyatlarıyla İmalat Sanayi Büyüme Hızları(%)	s. 39
Tablo 9: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (1)	s. 40
Tablo 10: Yıllar İtibariyle İmalat Sanayinin Genel Performans Göstergeleri	s. 41
Tablo 11: Türk Sanayi Sektörlerinin Dış Ticarete Açıklık Dereceleri	s. 65
Tablo 11: Türk Sanayi Sektörlerinin Dış Ticarete Açıklık Dereceleri (Devamı)	s. 66
Tablo 12: ADF Testi	s. 70
Tablo 13: Phillips-Perron Testi	s. 71
Tablo 14: KPSS Testi	s. 72
Tablo 15: Zivot-Andrews Testi	s. 73
Tablo 16: Hata Terimi İçin ADF Testi	s. 76
Tablo 17: Gregory-Hansen Testi	s. 79
Tablo 18: Gregory-Hansen Testi (kukla değişkenli)	s. 80

GİRİŞ

a. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Türkiye 1980 sonrası hızlı bir dışa açılma sürecine girmiştir. Özellikle 1970'lerin sonlarında yaşadığı sıkıntılar nedeniyle ekonomi adına önemli kararlar alınmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin öncü sektörü olan imalat sanayinde önemli değişim ve gelişmeler yaşanmış, sektöre ait çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kilit sektör kavramı ve bu kavrama yönelik analizler önem kazanmış, hükümet uygulamaları bu yönde olmuştur. Çalışmada, sanayileşme ve kalkınma olgularının yanı sıra dönemselsel olarak sanayileşme stratejilerinde yaşanan değişimler ve bu değişimlerin imalat sanayi üzerine etkileri özellikle 1980 sonrası ticari serbestleşme bağlamında konu edilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı; imalat sanayinde 1980 sonrası gerçekleşen gelişim ve dışa açıklık arasında bir ilişki olup olmadığı, eğer var ise şiddetini ve ne yönde olduğunu saptayarak, 1980 sonrası ve öncesi süreçte uygulanan sanayileşme politikalarını Türkiye'nin geçirdiği tarihi süreç çerçevesinde değerlendirmektir. Türkiye'de dışa açılma ve 1980 sonrası uygulanan sanayileşme stratejileri ile imalat sanayi üretim endeksi yani bu sektörün milli gelir içindeki payının artması dolayısıyla dışa açıklık ve imalat sanayi üretim endeksi arasında aynı yönde, pozitif bir ilişki olması beklenmektedir. Ayrıca çalışmada imalat sanayinde meydana gelen değişim dönemleri itibarıyla incelenmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede sağlıklı, rasyonel bir sanayileşme için dışa açıklığı temsil eden tek bir değişken değil birden çok etken dikkate alınmıştır.

b. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın üçüncü kısmında daha çok imalat sanayinin dışa açıklık yönüne vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Durağan olmayan zaman serisi ekonometrisi kullanılmıştır. Aynı zamanda yapılan analizlerde dışa açık ticari politikalar izlemenin doğal bir sonucu olan yapısal şoklarında etkisini dikkate alan testler kullanılmıştır. 1996-2011 yılları arası, Türkiye İstatistik Kurumundan elde edilen çeyrekli verilerle

incelenmiştir. İlk olarak birim kök testleri ile kullanılan değişkenlere ait zaman serilerinin durağan olup olmadığına bakılmıştır. Daha sonra ise Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı analiz edilmiştir. Gregory-Hansen Eş Bütünleşme Testi ile yapısal kırılmaların yani şokların etkisi dikkate alınmış ve kırılmaların serilerde kalıcı bir değişikliğe neden olup olmadığı analiz edilmiştir.

c. Araştırma Planı

Birinci bölümde, sanayileşme olgusu ve kalkınma kavramı ile aralarındaki ilişkiye değinilmiştir. Sanayileşme stratejileri ve Türkiye ekonomisindeki gelişmeler plan öncesi ve planlı dönem olarak ele alınmıştır. Beş yıllık sanayi planları ve beş yıllık kalkınma planlarının hedefleri ile ulaştığı sonuçlar Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Türk İmalat Sanayinin yapısı ve özelliklerine değindikten sonra imalat sanayinin gelişimi 1980-1990-2000’li yıllara ayrılarak ele alınmıştır. Kilit sektör kavramı açıklanarak, girdi-çıkıtı analizi ve bu analizin teorik arka planı ve gelişimi ele alınmıştır. Leontief matrisinden yola çıkılmış, durumun hem arz hem de talep yönünü dikkate alan Rasmussen, Chenery-Watanabe ve Ghosh yöntemleri açıklanmıştır. Doğrudan ve toplam ileri-geri bağlantılar ile sanayi alt sektörleri içinde hangilerinin ekonominin motoru olup olmadığı ve imalat sanayi alt sektörlerindeki sektörler arası bağımlılık ortaya konulabilmektedir. Bu çerçevede literatür bağlamında Türkiye’de yapılan girdi-çıkıtı analizlerine yer verilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise dışa açıklık ve sanayileşme arasındaki ilişki çeşitli dışa açıklık tanımları da dikkate alınarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ekonometrik bir uygulama ile imalat sanayinin gelişimi ve dışa açıklık kavramları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Durağan olmayan zaman serisi ekonometrisi kullanılmış ve yapısal kırılmaların uzun dönemli etkileri dikkate alınarak yanlış politika önerilerine neden olan yöntemlerden kaçınılmıştır. Birim kök testleri ve değişkenler arası uzun dönemli nedensellik ilişkisini ortaya koyan eş bütünleşme testleri yapılmıştır. Tahmin edilen katsayılar, test istatistikleri ve kritik değerlerine bakılarak yorumlanmış, savunulan hipotez irdelenmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular bağlamında Türkiye değerlendirmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME OLGUSU ve TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

1.1. SANAYİLEŞME OLGUSU

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan sanayileşme İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan ülkelerde ve sosyalist devletlerde başta gelen amaçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi sisteminin; tüm iktisadi, sosyal ve teknik özellikleriyle bir ekonomide yerleşmesi ve sınıai üretim şeklinin ekonomiyeye hakim olmasını ifade eder. Geniş anlamda sanayileşme üretimde kullanılan yeni teknikler sayesinde maliyetlerin azalması ve kalitenin artmasıdır. Sanayileşme ile birlikte gelecek yapısal değişiklikler ekonomideki diğer sektörlerle de yansımaktadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler (GOÜ), sanayileşme ile kalkınmayı eş anlamlı kabul etmektedirler.

1.1.1. Sanayileşme Kavramı

Günümüzde sanayi ve sanayileşme kavramlarının pek çok teknik ve teknik olmayan tanımı bulunmaktadır. Sanayi, hammaddelerin makineyle işlenmesi ve madencilik dahil olmak üzere, mekanik araçlarla yapılan imalat niteliğindeki üretimdir (Wirtschaftslexikon, 1984: 2127). Bir diğer tanımla; farklı uzmanlıklarla, farklı bilgi ve becerilere sahip kişilerin bir araya geldiği, çoğu kez teknik teçhizatın kullanıldığı, seri halde üretme yeteneğine sahip bir çalışma ve üretim düzeni olarak nitelendirilmektedir (Gürsoy, 1974: 9).

Sanayileşme ise sanayi sisteminin bütün iktisadi, sosyal ve teknik özellikleriyle bir ekonomide yerleşmesini ve sınıai üretim şeklinin ekonomide hakim bir yer tutacak şekilde genişlemesini ifade eden bir kavramdır (Wirtschaftslexikon, 1984: 2126). Bir başka tanıma göre sanayileşme, faktör faaliyetlerinin sadece kendi içinde gelişmesinden öte, sermayenin ve tarımdaki fazla işgücünün sanayi sektörüne akışıyla belirgin hale gelen bir süreçtir (Mandelbaum, 1961: 32). Teknik tanımlamalara göre ise sanayileşme, artık bir üretim kesiminin gelişmesi olarak

değil, fakat daha verimli teknik yeniliklerin bulunuşu, uygulanışı ve yayılışı olarak ifade edilmektedir (Freyssinet, 1985: 162).

Sanayileşme, ekonominin niceliksel yönden yapısal yenilenmesini sağlamanın yanı sıra, bir toplum düzenini oluşturan tüm kurumsal yapıları ve toplumsal ilişkileri dönüştüren bir özellik taşımaktadır (Eser, 1993: 16). Sanayileşme sürecinde birim çıktı başına ara girdi olarak sınai ürünlerin payındaki artış, sınai sektörler içinde iş bölümü ve uzmanlaşmayı yansıtmaktadır ve genelde sınai sektörler arasındaki bağlantıların genişlemesi ve derinleşmesi ile eş tutulmaktadır (Arısoy, 2008: 2). Sanayileşme, devamlı bir şekilde sürdürülen tatbiki, ilmi araştırmalara ve enerji kaynaklarına oturtulmuş bir teknolojinin neden olduğu iktisadi değişimlerdir (Bendix, 1995: 99).

Sutcliffe (1971) sanayileşmeyi ekonomik kalkınma amacına ulaşmak için uygulanan bir dizi politikalar paketi olarak tanımlamaktadır. Sanayileşme ve gelişme/kalkınma kavramlarının iktisat yazınına girişi çok ta eski değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge toplumların bağımsızlıklarını kazanarak dünya sahnesine çıktıkları bir döneme rastlamaktadır (Eser, 1993: 14).

Sanayileşme kavramı ve bu kavramın eşanlamlarıyla türevleri, sanayi öncesi veya geleneksel ya da kalkınmamış bir toplumun, sanayileşmiş veya modern ya da kalkınmış bir toplum haline gelirken geçirdiği değişme sürecini ifade ve tasvir etmektedir (Yavilioğlu, 2002: 74).

1.1.2. Sanayileşme ve Kalkınma

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler için sanayileşme ve ekonomik kalkınma aynı anlamda kullanılabilir. Bu bakımdan, kalkınma ile gerçekleştirilmek istenen amacın aslında sanayileşmek olduğu kabul edilmektedir. Tanımına bakıldığında da kalkınma kavramının; büyüme ve bunun yanında yapısal değişim/dönüşüm olduğu bilinmektedir. Ayrıca sanayileşme sadece belirli sanayi mallarının üretilmesi demek değildir. Aynı zamanda sosyo-kültürel bir değişim süreci olup, toplumun siyasal ve kültürel yapısını da etkilemektedir. Ekonomik büyümenin motoru olarak sanayi sektörünün oynadığı rol kalkınma ekonomisi yazınında yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Hirschman (1958) sanayi sektörünün söz

konusu özelliğinin diğer sektörlerle olan ileriye ve geriye doğru bağlantılarından kaynaklandığını ileri sürerken, Rosenstein-Rodan (1943) firmaların ve bir bütün olarak sanayi sektörünün büyümesi sonucu ortaya çıkan ölçek kazançlarından kaynaklandığını öne sürmüştür. Sanayi sektörü, gerek diğer sektörlerle olan bağlantısı gerekse yarattığı katma değer ve istihdam bakımından ekonomik büyümenin kilit sektörü konumundadır (Arısoy, 2008: 2-3).

Kalkınma ile sanayileşme kavramlarının eş anlamlı sayılmasının altında pek çok neden yatmaktadır. Altıntaş bu nedenleri şöyle sıralamaktadır (1978: 13):

- i) Gelir arttıkça büyüyen ve çeşitlenen sanayi ürünleri talebini karşılamak ancak sanayileşmek ile mümkündür.
- ii) Ödemeler bilançosunun uzun dönem denkliliği ve istikrarı sanayileşerek sağlanabilmektedir.
- iii) Artan istihdam sorunu sanayileşmeyle çözümlenebilmektedir.
- iv) Ekonomide var olan kaynakların etkinliğinin artırılması sanayileşmeyle mümkündür.

Sanayileşmeyle ekonomide yapısal değişim söz konusu olmaktadır. Yapısal değişim; ekonomik olmayan faktörleri ancak ekonomik olanların değişimini etkiledikleri oranda kapsayan bir kavramdır. Kalkınma kavramı ise ekonomik olan ve olmayan faktörleri, karşılıklı etkileşimleriyle bir neden sonuç ilişkisi içinde kapsamaktadır. Bu anlamda, yapısal değişim teknik bir kavram, kalkınma ise etik/politik bir kavram olarak değerlendirilebilmektedir. Aralarındaki ilişkinin bu özellikleri göz önüne alındığında yapısal değişimin, ekonomik kalkınmanın önemli ve zorunlu bir parçası olduğu belirgin bir hal almaktadır (Yavilioğlu, 2002: 67).

GOÜ'lerin kalkınma süreçlerinde meydana gelen başlıca yapısal ekonomik değişimler şu şekilde sıralanabilmektedir (Egeli, 1991: 9):

- i) Milli gelirin içinde tarım sektörünün payı giderek azalırken, sanayi sektörünün payı artmaktadır.
- ii) Tarımda çalışanların aktif nüfus içindeki payı azalmakta, sanayi sektöründe çalışanların payı artmaktadır.
- iii) Sanayileşme sürecinde imalat sanayinin yapısı da giderek değişmektedir. İmalat sanayinde tüketim malı üreten alt sektörlerin payı giderek azalmakta; buna karşılık yatırım malı üreten alt sektörlerin payı artmaktadır.

Ekonomik büyüme ile yapısal değişim de birbirlerini etkileyen süreçlerdir. Bir ekonomideki büyüme yapısal değişmeye neden olmayabilir ancak ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlanmasında yapısal değişme temel bir öneme sahiptir. Yapısal değişme olmadan ekonomide ve cari sektörlerinde azalan getiri söz konusu olmakta ve sonuçta büyüme yavaşlamaktadır. Yapısal değişim, iktisadi büyümeyi hızlandırmakta yani yapısal değişim kaynakların marjinal hasılasında artışa sebep olmaktadır (Justman ve Teubal, 1991: 1170). Ekonomik büyümenin yapısal değişmeyle söz konusu ilişkisinden dolayı bazı çalışmalarda ekonomik kalkınma kavramının ekonomik büyüme kavramını kapsadığı ve bu nedenle ekonomik kalkınmanın, yapısal değişme ile çıktıdaki artışların toplamı olarak ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Türkay, 1995: 105).

1.1.2.1. Sanayileşme Stratejileri

Sanayileşme hedefine ulaşmak amacıyla sanayileşme stratejileri geliştirilmiştir. Strateji genel anlamda alternatifler arasında seçim yapmaktır. Dolayısıyla strateji, seçimin söz konusu olması tercih yapmayı gerektirir. Sanayileşme stratejisi ise sanayileşmek amacı ile izlenen yaklaşımlardır. Politik yatırım kriterleri çerçevesinde dış ticaret yoluyla sanayileşme stratejileri dengesiz kalkınma yaklaşımları içerisinde yer almaktadır. Bunlar ithal ikamesine dayalı sanayileşme ve dışa açık/ihracata yönelik sanayileşme stratejileridir (Kubo ve diğerleri, 1986: 48).

Gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme sürecinin ilk aşamalarında ithal ikameci politikalarla yani dışa açık olmayan ve yerli üretimi gümrük tarifeleri, ithalat kotaları hatta dönem dönem mutlak korumacılık politikaları ile koruyan bir strateji tercih etmişlerdir. 1970 sonrasında ise özellikle petrol krizi gibi nedenlerle ithal ikameci politikaların yerini dışa açık ve ihracata yönelik politikalar almıştır.

Dışa açılarak kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler ise gerçekçi döviz kurunun belirlenmesi, uygun vergi koşulları, ihracatı özendirici sübvansiyonlar sağlanması ve ihracatın finansmanında kullanılan faiz hadlerinin piyasa düzeyinin altında tutulması gibi ihracatı özendirici teşvikler uygulamışlardır.

1.1.2.1.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

Gelişmekte olan ekonomiler genellikle düşük gelir, geri teknoloji ve dar piyasa çerçevesine sahip olan, bu nedenle sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşmeyi amaçlayan ekonomilerdir. Amaçları hızlı bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmektir. Bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için uyguladıkları stratejilerden birisi de ithal ikamesine dayalı sanayileşmedir.

İthal ikamesi; yurtiçi üretimin uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar, dış ticaret politikalarıyla, çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bir stratejidir (Johnson, 1967: 68). Yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesi anlamına gelen ithal ikamesinde, kurulan sanayiler döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunurken, bir yandan da ithalata konulan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotolar ve bazı mallara konulan ithal yasakları gibi önlemler alınmaktadır (Korum, 1977: 27).

İthal ikamesi stratejisi iki aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada tüketim malları, ikinci aşamada ise ara ve yatırım malları yurtiçinde üretilmektedir. Zamanla ekonomide yapısal bir değişimin gerçekleşebileceği ve çeşitli politikalar ile kurulan yeni sanayilerin kısa sürede sermaye birikimine gidebileceğine ve bu fonların tekrar yatırıma dönüştürüleceğine, böylece yatırım hacminin artacağına inanılmaktadır. Kendiliğinden oluşan ithal ikamesi ekonomik gelişme ve yapı değişikliğinin bir sonucudur. Planlı ithal ikamesi ise; büyüme ve ekonomik yapı değişikliğini hızlandırmak amacı ile uygulanan ekonomi politikasının bir aracı ve sonucudur. İthal ikamesi ile hedeflenen amaçlar ve ona yöneltilen eleştiriler şu şekilde özetlenebilmektedir (Egeli, 2001: 151-152):

Gelişmekte olan ekonomiler genellikle tarımın ağırlıklı olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunun için de bir kısım sanayi ürünlerinin ithalatından vazgeçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmeyi amaçlamaktadır. İthal ikameci politikalar, ekonominin dışa bağımlılığını azaltmakta ve dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldırmaktadır. Ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşmakta ve döviz tasarrufu sağlanmaktadır. İthal listelerinde yer alan malların ülke içinde üretimine geçilmesiyle, döviz giderlerinden tasarruf sağlanması ve böylece dış

açık sorununun çözümlenmesi beklenmektedir. İthal ikamesine dayalı sanayileşmede, daha önce ithal edilen, bir başka deyişle, belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından, yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmamaktadır.

Tarımsal ürünler ve tarım dışı hammaddelerde dünya talebinin fiyat ve gelir elastikiyetinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak bu ülkelerin ihracatları hızlı bir artış gösterememektedir. Bu nedenle ihracatın yapısının değiştirilmesi gerektiği inancıyla ithal ikamesi politikası uygulanmaktadır (Tunca, 1981: 7). İthal ikamesi yoluyla; sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanması, yurtiçi talebin genişlemesi ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için yeni iş imkanları yaratılmasını sağlanabilmektedir. Ekonomik gelişmenin başlangıç dönemlerinde ve ithal ikamesi uygulamasının birinci aşamasında, ülkeler belli bir süre yüksek sayılabilecek gelişme hızlarına erişmektedir. Ancak, sanayileşmenin ilerlemesi ile bu hız giderek azalmaya başlamıştır (Egeli, 2001: 153).

Özellikle tüketim malları üretiminde görülen sonra ara ve yatırım mallarında başlayan ithal ikamesinde, bu malların üretimini tüketim mallarındaki hızla arttırmak güç olmaktadır. Tüketim malları için çoğu zaman yurtiçi talep var olup, bu malların üretiminde kullanılan teknoloji de görece daha basit ve ucuzdur. Oysa sanayileşme ilerledikçe, ara ve yatırım malları üretimine doğru yöneldikçe benzer avantajları bulmak güçleşmektedir (Prebisch, 1973: 27). Çünkü ara ve yatırım malları sanayileri için kullanılacak teknolojiler hem daha karmaşıktır hem de daha çok sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece ithal ikamesini uygulama imkanları giderek azalmaktadır (Krueger, 1983: 9).

İthal ikamesi, beklentilerin aksine, ulusal ekonominin dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Bu politikalar ithalatı azaltmaktan çok, ithalatın kompozisyonunu değiştirici etkiler ortaya çıkarmaktadır. Toplam ithalatın içinde ara ve yatırım malları ithalatının oranı ne kadar yüksek olursa, ithalatçı ülkenin ithalatını kısması da o oranda zor olmaktadır. Bu durum ise dışarıya olan bağımlılığı arttırıcı etkiler ortaya çıkarabilmektedir. İthal ikamesi sonucu devletin vergi gelirlerinde de bir kayıp söz konusu olmaktadır. Devlet bir yandan daha önce ithal edilen bir malın yurtiçinde üretimine başlanmasıyla gümrük vergisi gelirlerini, diğer yandan da yeni

kurulan sanayi üretim sürecinin ilk dönemlerinde teşvik için kurumlar vergisini ve diğer vergileri almayarak, yurtiçi vergi gelirlerini kaybetmektedir (Alpar, 1982: 80).

İthal ikamesiyle varılmak istenen önemli amaçlardan birisi, ödemeler dengesi güçlüklerini gidermek ve döviz darboğazını aşmaktır. Oysa ithal ikamesi ile kurulan sanayilerin girdi ihtiyacı ile ara ve yatırım mallarında görünen talep artışı, beklenen ithalat azalmasını engellemektedir. Tüketim malları ithalatı azalırken, hammadde ve ara malı ile makine ve yedek parçalar ithalatı artabilmektedir (Little ve diğerleri, 1970: 59). Bu durum ise dış ödeme güçlüklerinin yeniden ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Üretim için zorunlu girdiler ithal edilemediği takdirde gerek üretim gerekse ona bağlı giderler olarak ortaya çıkmaktadır.

İç pazarın dar olması ve bu pazar için üretim yapan sanayilerin ihracata yönelmeleri durumunda maliyet düşürücü, verimi artırıcı yatırımların yapılması ve optimal büyüklükte firmaların kurulması güçleşmektedir. Bu nedenle maliyetler yüksek düzeylerde seyretmektedir. Bu sanayi kollarında iç girdi maliyetinin yüksek olması dış dünya ile rekabet gücünü olumsuz etkilemekte ve aşırı ölçülerde korumayı sürdürmeyi zorunlu kılmaktadır. Ara ve yatırım malları sanayinde aşırı korumacılık ise iç girdi maliyeti yüksekliğinden dolayı tarım, tarıma dayalı sanayi ve imalat sanayinin gelişmesinde ve dışa açılmasında büyük bir engel oluşturmaktadır.

İthalata yönelik sanayileşme stratejisinin eksiklikleri, uygulama esnasında yaşanan zorluklar, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyolojik yapılarına oturmayaşısı ülkeleri farklı dış ticaret rejimlerine özellikle dışa açık ve ihracata dayalı stratejilere itmiştir.

1.1.2.1.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İthal ikamesi stratejisi, içe yönelik sanayileşme stratejisi olarak kabul edildiğinden ihracatın yeteri kadar gelişemeyeceği ileri sürülmektedir. Dış ticarete ithalat kısıtlamaları, aşırı koruma ve aşırı değerlendirilmiş kurların uzun süre devam ettirilmesi, bu sanayilerin dışa açılmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum ekonomide etkinliğin ve verimliliğin düşmesine, maliyetlerin ve fiyatların yüksek kalmasına, dış piyasalarla rekabetin yapılamamasına ve buna bağlı olarak da ihracata yönelmenin engellenmesine yol açmaktadır (Little ve diğerleri, 1970: 61). İthal ikamesi

yaklaşımı, ortaya çıkardığı sorunların yanında ihracat için özendirici bir ortam oluşturmaması açısından da eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, birçok ülkenin ithal ikamesi ile sanayileşme politikasından uzaklaşarak ihracata yönelik bir strateji izlemeye yönelmelerinde etkili olmuştur.

İhracata yönelik strateji; ülkelerin tüm sanayileri değil, gelişme potansiyeline sahip olanları özendirmeye çalıştığı ve serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngören bir stratejidir. Dolayısıyla ithal ikamesinin aksine, ulusal kaynak bölüşümü sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi zorunludur (Kazgan, 1981: 92).

İhracata yönelik strateji ile ithal ikameci stratejinin ortak bazı amaçları vardır. Bunlar; ödemeler dengesi açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi sağlamaktır. Aralarındaki temel fark uluslararası ticaret anlamında ortaya çıkmaktadır. İthal ikamesinde amaç ithalatın sınırlandırılması iken, ihracata yönelik stratejide ise alınan önlemler ve başvurulan düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir (Berksoy, 1982: 219).

İhracata dayalı sanayileşme stratejileri ile uygulanan politikalar; gerçekçi kur politikası, reel faiz uygulaması, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçekçi fiyat uygulaması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat sübvansiyonları olarak sayılabilir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin gerçekleştirilebilmesi iki koşula bağlıdır. İlki, ihraç edilebilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanabilmesi, diğeri ise elde edilen bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan rekabet ve fiyat çerçevesi içinde satış imkanlarının bulunmasıdır. İhracata yönelik sanayileşmenin uygulandığı ekonomilerde aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmak gerekmektedir. Bu durum dövizin gerçek fiyatının yansıtılmamasına ve yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak ithal mallarının fiyatları suni olarak düşük, ihraç malların fiyatları ise yüksek kalmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ithalat için sübvansiyon, ihracat için vergi durumundadır (Egeli, 1991: 31).

İhracata dönük sanayileşme stratejisi temelde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır. Bu ilişki ise ülkelerin, kaynaklarını karşılaştırmalı üstünlüklerinin olduğu alanlara kaydırması ve emek faktörünün bol

olduğu ülkelerde istihdamın artmasına neden olmaktadır. Dış ticaret rejiminin liberalleşmesi sonucu kapasite kullanımının artması, ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması, ihracatın özendirilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması ve rekabetin etkisiyle verimlilik artışlarının ve yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi beklenmektedir (Krueger, 1974: 286-287).

Bu stratejinin gereklerinden biri de; ekonomik yapı değişikliği ile birlikte, dış talebe göre üretim yapmak ve ihraç edilebilecek malları çeşitlendirmektir. Bu sayede ülkeler daha gelişmiş üretim tekniklerine doğru yönelmek ihtiyacı duymaktadırlar. Ülkelerin daha büyük pazarlar aramaları ihraç kapasitesini genişletmekte, döviz gelirlerinin artması ile birlikte yatırım malları ithali gerçekleşmektedir. Bu yolla kurulan yeni sanayiler önemli bir güçlüğü giderilmesine veya olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır (Serin, 1971: 37).

İhracata ağırlık veren sanayileşmenin kalkınma üzerinde doğuracağı olumlu etkiler şöyle özetlenebilmektedir. İhracata yönelen sanayiler geniş bir dış piyasa ile karşı karşıya kaldıklarından, optimum kapasiteye ulaşma imkanı bulabilmekte ve maliyetler düşmekte, üretimde etkinlik artmaktadır. Diğer ekonomilerle olan karşılıklı bağlantıları da artmakta, bu durum beraberinde ekonomik ve teknolojik dinamizmi getirmektedir. Üreticilerin davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Dış rekabet; monopolleşmeleri önleyerek müteşebbisleri yeni malları bulmaya yönelterek kaliteyi iyileştirmekte ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde sürekli harekete geçirmektedir. Dış etkenlerin söz konusu olduğu dönemlerde, içe dönük üretim yapan ülkelerle karşılaştırıldığında ihracata yönelik ülkeler ithalatı kısıtlamak, dış rekabeti karşılayacak şekilde kendilerini yenilemek, ölçek ekonomileri sayesinde mevcut kaynakları verimli biçimde değerlendirmek gibi sebeplerle dış şoklara karşı daha güçlü olmaktadır (Egeli, 1991: 32-33).

Bu olumlu etkilere rağmen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin pratik anlamda uygulanışında pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Öncelikle arz yönünden iki önemli faktörden ilki olan ihracata yönelik sanayilere yeterli teşvikin sağlanması ve ikinci olarak, mevcut döviz kurunun istikrarlı ve ihracatçıları özendirecek düzeyde tutulması gerekmektedir. Bunun nedeni; ihracatı teşvik tedbirlerinin ihracata yönelmede önemli bir rol oynamasıdır. Arz yönünden, gelişmekte olan ülkelerin

uluslararası pazarlarda rekabet gücü, onların izleyecekleri dış ticaret politikasına bağlı olmaktadır. Nitelikli mal üretimi ve ihraç edilen ürünlere karşı yeterli bir talebin bulunması gerekmektedir. Fakat uygulanan koruyucu politikalar, bu amacı engelleyici niteliktedir. Özellikle gıda, dokuma, giyim gibi emek-yoğun sanayiler, daha çok politik baskılar nedeniyle, dış rekabete karşı korunmaktadır (Pekin ve Ergun, 1984: 37). Böylece gelişmekte olan ülkelerin ihracatı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin nüfus artış hızları yüksektir ve artan nüfusa bağlı olarak iç talep gün geçtikçe artmaktadır. Bir ülkede ihracat potansiyeli, üretimden iç talep düşülerek elde edilmekte ve kişi başına düşen gelir arttıkça da üretime karşı olan iç talep yükselmekte ve ihracat potansiyeli azalmaktadır. Yeni kurulan sanayiler, ihracat potansiyeline sahip olsalar dahi geçici bir süre vergi iadesi ve ihracat sübvansiyonu gibi mali önlemlerle desteklenmeleri gerekmektedir. Bu durum ise, gelir kaynakları sınırlı olan hükümet bütçesi üzerinde bir yük oluşturabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin genellikle ürettikleri malların kalitesi daha düşüktür ve bu konuda standartlaşmayı sağlamaları zor olmaktadır. Bu nedenle ihracatlarını arttırabilmeleri için çözmeleri gereken yapısal faktörler vardır. Yine bu ülkelerin sanayi ürünlerini dışa pazarlama konusunda da aşmaları gereken pek çok engel mevcuttur.

Sanayileşme stratejilerini teorik olarak ele aldıktan sonra bu stratejilerin ve bunlara bağlı olarak oluşturulan sanayileşme planlarının tarihsel perspektifte Türkiye’de nasıl bir seyir izlediği değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme Türkiye’nin sanayi yapısının ortaya konulması bakımından yararlı olmaktadır.

1.2. TÜRKİYE’DE UYGULANAN SANAYİLEŞME POLİTİKASI

Türkiye’de sanayileşme hareketi Osmanlı İmparatorluğu zamanında başlamıştır. Başlangıçta sanayi devrimine kayıtsız kalan Osmanlı İmparatorluğu 15. ve 18. yüzyıllar arasında çinicilik, dokumacılık, gemi sanayi gibi dallarda Batı ülkelerinin düzeyine gelmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşu ile devralınan sanayi hakkında yeterli sayısal bilgiler mevcut değildir. Cumhuriyet dönemi sanayileşme politikaları bu gibi güç şartlar altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Kalkınma Planları Öncesinde Sanayileşme

Türkiye ekonomisi sanayileşme stratejileri bakımından iki dönemde incelenmektedir. Bunlardan ilki; 1980 öncesinde ithalatla karşılanan yurtiçi talebin koruyucu ve özendirici önlemler uygulanarak yerli üretimle karşılanmasını öngören ithal ikamesi dönemidir. İkinci olarak ise, 1980 sonrasında ihracata dönük sanayileşme veya ithal ikamesinin tersine, tüm endüstrilerin değil, ancak geliştirebilecek ve rekabet edebilecek potansiyele sahip olanların özendirilmesi ve desteklenmesine dayanan ihracatın özendirildiği dönemdir. (Seyidoğlu, 2003: 591-595).

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda sanayileşmenin tamamı devlet öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde, 1960 öncesi özellikle savaş dönemi sonrasında ve savaş sırasında biriken özel sermayenin katkısıyla merkezi planlama ön plandadır. Ülkenin sanayileşme çabalarına hız kazandırmak amacıyla devletçilik görüşü 1930'larda ön plana çıkmıştır. Önceleri neredeyse tümüyle ithal edilen belirli tüketim mallarının üretiminde artışlar sağlamak düşüncesiyle I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konulmuş, planda öngörülen hedeflere zamanından önce ulaşılmasıyla 1936 yılında, birinci plana göre daha kapsamlı olarak ele alınan II. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına başlanmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı nedeniyle bu plan hedefleri gerçekleştirilememiştir. 1950 yılından itibaren dışa açık sanayileşme stratejisiyle Türkiye yeni bir kalkınma anlayışı izlemiştir.

1923-1949 yılları arasında iktisat politikaları genel olarak iki döneme ayrılmaktadır. 1923-1930 arası, liberal dönem, geriye kalan kısım ise devletçi dönem olarak nitelendirilmektedir (Boratav, 2010: 355). Bu dönemde izlenen politikaların ana hatları ise 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. İzmir İktisat Kongresi, Kurtuluş Savaşı sonrası, Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir döneme denk gelmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 32). Bu kongre adeta İzmir'in Yunan işgaline bir tepki olarak toplanmıştır (Kazgan, 2006: 56).

Kongrede alınan önemli kararlardan birisi ulusal sanayiye geliştirmek için hazırlanacak bir kanundur. Bu kanun ile özel kesimin sınai yatırımlara öncülük

etmesi, hammaddeleri yurt içinde sağlanan sanayi dallarının kurulması, sanayicilerin ucuz kredi imkanlarının artırılması, yabancı sermayenin hükümetle ortaklaşa yatırım yapmaları, el işçiliği ve küçük imalatlarda süratle fabrikasyona geçilmesi gibi maddeler sayılabilmektedir (Yazman, 1974: 46-47).

Kongre'ye katılan sanayi grubu gümrükler yolu ile sanayinin dış rekabetten korunmasını, makine ve araç dış alımında vergi kolaylığı sağlanmasını, sanayi yasasının yeniden düzenlenmesini, sanayi bankasının kurulmasını, sanayi eğitimi ve sanayi odalarının düzenlenmesiyle ilgili ilkeleri dile getirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 34). 1924 yılında özel sektörün finansmanını yükleneyecek olan İş Bankası, 1925'te ise devlet sanayini kurmak, finanse etmek ve yönetmek için Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Başol, 1985: 80).

Özel sektör yatırımlarını hızlandırmak amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun; vergi indirimleri, yeni kurulacak fabrikalara kamu mülkiyetindeki arazilerin veya devlete ait binaların verilmesi, ucuz ulaştırma ve depolama imkanlarının sağlanması, yeni ürünlere prim verilmesi ve ithal ürünlerden %10 pahalı olsa bile, devlet kuruluşlarınca yerli ürünlerin kullanılması gibi, sanayiyi koruyacak ve güçlendirecek önlemler getirmiştir (Tayanç, 1973: 58-59).

Liberal ve devletçiliğin sentezi olan bu dönem; 1929'da New York Borsası'nın çöküşü ile patlak veren büyük ekonomik bunalım ve tarım ürünü fiyatlarının çöküşü, ihracat gelirlerinin baş aşağı gitmesi, Osmanlı'ya ait borç ödemelerinin de bu döneme denk gelişi ile 1930'lu yıllarda sürdürülmesi imkansız bir hal almıştır (Kazgan, 2006: 57).

1.2.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1930'lu yıllarda yaşanan dünya ekonomik buhranı, hükümeti farklı düşüncelere yöneltmiş ve sanayileşme çabalarına hız kazandırabilmek için devletçilik görüşü ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda 1934-1938 döneminde daha belirgin ve kapsamlı hedefler saptanmıştır.

1932 sonlarında Sovyet danışmanların yardımlarıyla hazırlanmaya başlanan plan 1934'te kabul edilmiştir. Bu tam anlamıyla geliştirilmiş bir plan olmaktan çok,

projelerin, yatırımların ayrıntılı bir listesini içeren ve yatırım kararlarına rehberlik eden önemli bir belgedir. Bazı sapmalara rağmen, programın hedeflerine 1938'de ulaşılmış olduğu kabul edilmiştir (Boratav, 2010: 363). Bu planın temel amacı, daha önce hemen hemen tümüyle ithal edilen belirli tüketim mallarının üretiminde artışlar sağlamaktır.

Plan hedefleri doğrultusunda hayata geçirilen uygulamalar şu şekilde özetlenebilmektedir:

- i) 1933'te Sümerbank kurulmuş ve örgütlenme yoluna girmiştir. Sümerbank, sanayi işletmeleri kurma yanında kendi alanında ticaret ve banka faaliyetlerini de yürütmekle görevlendirilmiştir (Kazgan, 2006: 70).
- ii) 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile enerji ve maden sektöründe üretim, ticaret ve finansman işlerini yürütmekle görevlendirilen Etibank kurulmuştur.
- iii) İmalat sanayi ve madencilik sektörlerinde kamu kesimince yatırımlara girişilmiş ve 9 dalda 20 dolayında fabrika kurulmuştur. Örneğin; Karabük demir, Bodrum süngercilik, İzmit kağıt ve selüloz, Kastamonu kendir, Zonguldak seramik, Keçiözümlü kükürt fabrikaları açılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 1933: 145).
- iv) Millileştirme hareketinin hız kazanması ile birlikte demiryolları, su, elektrik, telefon, madencilik alanlarında yabancı şirketler millileştirilmiştir.
- v) Finansman kaynağı ise vergiler olup dış borçlanmaya çok az yer verilmiştir.

1923'te un, şeker ve giysi gereksinimini ithal eden bir ülke, artık hem temel tüketim malları hem de sermaye mallarının bir bölümünü 1932 yılı sonrasında devlet tarafından kurulan fabrikalarda üreten bir ülke haline dönüşmüştür (Boratav, 2010: 363). Bu plan ile ortaya konulan kalkınma fikri ve sanayileşme biçimi imalat sanayinin GSMH içindeki payını artırmış ve 1933 yılında %13.5 iken bu oran 1939 yılında %14.7'ye ulaşmıştır (Kazgan, 1981: 7).

1933-1939 döneminin olumlu iktisadi başarısının en çarpıcı özelliği; dış ticaret açığının ortadan kalkması, ithalatın GSMH içindeki payının da eş zamanlı olarak düşmesi ve yıllık ortalama ithalat değerinin 1923-1929 döneminde 215 milyon lira iken, 1930-1932 döneminde 120 milyona, 1933-1939 döneminde 100 milyon liranın biraz üzerine gerilemesidir.

Tablo 1: Ana Alt Dönemler İçin İktisadi Göstergeler, 1923-1929

(%) Yıllık Ortalama	1923-1929	1930-1932	1933-1939
GSMH Büyüme Hızı	10.9	1.5	9.1
Sanayi Büyüme Hızı	8.5	14.8	10.2
Sanayi/GSMH	11.4	13.6	16.9
Yatırım/GSMH	9.1	9.7	10.7
İthalat/GSMH	14.5	8.9	6.6
İhracat-İthalat	-56.6	+6.6	+12.4

Kaynak: Boratav, K., 2010: 368.

İthalatın GSMH içerisindeki payı dönemler itibariyle azalmıştır. Buna bağlı olarak dış ticaret açığı kapanmış ve sanayinin GSMH içerisindeki payı artmıştır. Birinci Sanayi Planı ile yurt düzeyinde meydana gelen olumlu gelişmeler, planlı kalkınma kavramının daha çok benimsenerek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanmasına olanak sağlamıştır.

1.2.1.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinin en az incelenmiş zaman kesitidir (Boratav, 2010: 378). Bu dönemde sanayileşme çabalarına ara verilmiş ve kaynaklar savunmaya yöneltmiştir. Plan hazırlıklarına 1936 yılında başlanmış ve 1938'de uygulamaya geçilmiştir. Plan yine korumacı nitelikte bir dış ticaret politikası ile ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci sanayileşme politikası çerçevesinde oluşturulmuştur (Egeli,1991: 45). Ağır sanayiye ilişkin projelere yer verilmiş, madenlerin ve hammaddelerin işlenmiş olarak ihracı öngörülmüştür (İ.B.Y.S.P., 1936: 22).

Birinci plana göre daha kapsamlı olduğu halde savaşın yarattığı olumsuz gelişmeler ekonomiye de yansımıştır. Özellikle savunma harcamalarına aktarılan kaynaklar nedeniyle milli gelirde düşüş meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret fazlası dışında, olumlu göstergelerin tümü olumsuzlaşmıştır. Gelir düşüşü yanında hızlı bir enflasyon yaşanmıştır. Varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi gibi ciddi ekonomi politikası hataları ve siyasal baskılar da

eklenince, Türkiye'nin neden ciddi bir siyasal dönüşüme ihtiyaç duyduğu daha iyi anlaşılmaktadır (Kazgan, 2006: 76).

İkinci Dünya Savaşı'na girmediği halde savaşın sonuçlarından ekonomik olarak etkilenen Türkiye, savaşın sona ermesi ile yeniden yapılanan dünyada Batı Bloğu içerisinde yer almak istemiştir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler ve NATO üyeliğinin yanı sıra Dünya Bankası ve IMF (International Monetary Found) üyeliklerini gerçekleştirmiştir. Bu ortam içinde hazırlanan "1946 İvedili Beş Yıllık Sanayi Planı", 1930'larda devletçilikle birlikte ortaya çıkan planlama deneyiminin bir devamıdır fakat uygulanamamıştır. Bu plan, hedefleri bakımından, genel olarak 1930'dan beri çeşitli şekillerde hazırlanmış sanayi planlarının geniş kapsamlı ve son temsilcisidir. Plan, ülkenin bağımsızlığını korumayı ve bütünlüğünü sağlamayı temel hedef almıştır (Tekeli ve İlkin, 1981: 2).

Dış yardım arayışlarını kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan ancak 1946 Planı gibi uygulamaya konamayan diğer bir plan ise 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'dır. Plan, yatırımların tahsisinde tarıma, enerji sektörüne, karayolu ulaştırmasına ve haberleşme sektörlerine öncelik tanımaktadır. Planın bu tercihlerinde dış finansman ile ilgili beklenti ve değerlendirmeler ön plandadır. Çünkü finansmanın yüzde ellisine yakınının dış kaynaklar ile sağlanması amaçlanmıştır (Tekeli, 1981: 289-290).

1 Şubat 1947'de Türkiye'nin üye olduğu Dünya Bankası tarafından hazırlanan Barker Raporu 1950 sonrasındaki gelişmelerin yönünü ve niteliğini belirlemiştir. Bu rapor ABD'li uzman J.M. Barker tarafından Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına dahil edilmesi için 1947 yılında Türkiye'ye gönderilen uzmanlar tarafından yazılan raporlardan birisidir. Rapora göre, devlet yatırımları, özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan ve özel girişimcilerin girmeyecekleri ulaşım, haberleşme, enerji gibi alanlarda yoğunlaştırılmalı bu alanlara kamu yatırımlarının hızla yapılması öngörülmektedir.

Raporda yer alan kalkınma programından beklenen sonuçlar arasında, özel kesimin gelişmesi için daha elverişli bir ortamın yaratılması ve yabancı sermayenin ülkeye dövizin yanı sıra ileri teknolojiyi ve yönetim bilgisini de getireceği düşünülmüştür. Fakat hedeflenen amaçlara istenilen doğrultuda ulaşılamamıştır. Birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları ile ekonomide hem istenilen yapısal

dönüşüm sağlanamamış hem ekonominin genel göstergeleri gerek savaş gerekse korumacı politikalar nedeniyle başarısız olmuştur. 1954 yılı seçimlerinden sonra hükümeti kuran Demokrat Partinin söylemlerinde de olduğu gibi daha dışa açık ve devletin rolünün azaldığı bir döneme girilmiştir.

1.2.1.3. 1950-1962 Döneminde Sanayileşme

1950 ve sonrasında Türkiye yeni bir kalkınma anlayışı benimsemiştir. Alt yapı yatırımlarına öncelik verilmiş ve özel kesim, dış yardımlar, yabancı sermaye, genişletici para politikaları bu plana esas oluşturmuştur. İlk olarak dönem başlarında tarımın kalkındırılması önemsenmiştir. Taban fiyat uygulaması, uygun hava koşulları ve Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu devinim sonucunda tarımsal ürünlere talep ve tarımsal ürün ihracı artmıştır. Bu durum sanayinin tarıma oranla daha yavaş ilerlemesine neden olmuştur.

Dışa açılma olarak ta adlandırılan bu planın ana hatları şu şekildedir (Kazgan, 1985: 302-305):

- i) Bu dönemde IMF üyesi olarak Türkiye, sabit, ama ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir.
- ii) Tarıma dayalı sanayileşmeyi gerçekleştirmek ve ülkenin Batı Avrupa'ya olan ihracatını artırmak üzere, Marshall yardımı programından traktör ithaline başlanmıştır.
- iii) İthalatta liberasyon oranları %65 düzeyine kadar yükseltilmiştir.
- iv) 1951 yılında yabancı sermaye kanunu çıkarılmış; ancak, tarım ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kar transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulunmuştur.
- v) 1950 yılında iktidara gelen hükümetin programında, devletin etkinliklerini daraltma ve özel kesimin etkinliklerini mümkün olduğunca artırma amacı belirtilmiş ve devlet fabrikaları satışa çıkarılmıştır. Devlet deniz ve hava yolları yabancı sermaye ortaklığına açılmıştır.

1953 yılından sonra görünüm tersine dönmüş ihraç mallarının dış piyasadaki talep artışı duraklamış, iç üretim azalmış, ticaret hadleri bozulmaya devam ederken, bu tablo mali olarak ta Türkiye'ye olan güveni sarsmıştır. Yeterli miktarda dış kredi

bulunamamış, korumacı dış ticaret ve ithal ikameci sanayileşme stratejileri izlenmeye başlanmıştır. 1952 yılından itibaren liberasyon önce daraltılmış sonra, 1955'te durdurulmuştur. 4 Ağustos 1958 istikrar tedbirlerine kadar aşırı değerli kur ve enflasyonist politikalar hakim olmuştur.

İstikrar tedbirleri esas olarak dış ticaret tıkanıklığını gidermeye yönelik olmuş ve kota uygulaması başlıca politika aracı halini almıştır. Türk lirası %320 oranında devalüe edilerek 1 doların değeri 2.80 liradan 9 liraya yükseltilmiş, yapılan devalüasyonu destekleme amacıyla emisyon kontrol altına alınmış ve kredi hacmi dondurulmuştur (Sağlam, 1981: 87-88). Genel olarak bu dönemde 1946 sonrası serbesti-denetim-yeniden serbesti sıralaması izlenmiştir. Özellikle üretim ve hizmet sunumu dış alıma bağlı duruma gelince dış ticaret ve ekonomik gelişme arasında birebir ilişki doğmuştur. Biriken borçlar bu dönemin sonrasında ekonomiye ayrı bir yük getirmiştir (Yentürk ve Kepenek, 2000: 123). Demokrat Partiyle yaşanan bu olumsuz süreç beraberinde pek çok ilki getirmiştir. Aslında Türkiye'de söylemlerden çok belirlenecek hedefler doğrultusunda uygulanacak politikaların yani planlı kalkınma ve yapısal dönüşümün ne kadar gerekli olduğunu ispatlamıştır.

1.2.2. Kalkınma Planları Sürecinde Sanayileşme

Kamu yatırımları aracılığıyla tüketim, ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının tümünde doğrudan üretici olarak devlet ön plana çıkmıştır. Özellikle 1960'lı yılların başında merkezi planlama uygulamasının başlamasından sonra çeşitli dış ticaret ve kambiyo kontrolleri yanında, döviz kuru ve faiz oranlarının belirlenmesi ve kamu bankaları aracılığıyla kredilerin belirli imalat sanayi dallarına ve küçük üreticilere yönlendirilmesinde devlet ön plandadır. Bunların yanı sıra devlet, kredi ve dış ticaret teşvikleri ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin ürettiği mal ve hizmetlerin düşük fiyattan sunulması yoluyla özel sektöre sağlanan avantajlar, bölgesel teşvikler ve yabancı sermaye üzerindeki denetimi aracılığıyla sanayi politikasında belirleyici olmuştur.

1.2.2.1. İthal İkametine Dayalı Sanayileşme Stratejisi

Türkiye’de 1961 Anayasası ile planlı döneme geçilmiştir. Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planları 1963-1977 dönemini kapsamaktadır. İthal ikameci politikalara yer verilmiştir. Ama bu politikalar ara ve yatırım mallarını ikameye yönelik olan; ileri teknik, geniş pazar ve yoğun sermaye gerektiren aşamalarda başarılı olamamıştır. Özellikle ara malı ithalat ihtiyacının yüksekliği ve bu malların üretim maliyetlerinin yüksek oluşu, kapasite kullanım oranlarının düşüşüne neden olmuştur. 1963-1977 dönemini kapsayan kalkınma planları dönemi 15 yıllık bir perspektif ile oluşturulmuştur. Uzun dönemde ulaşılmak istenen amaçlar şunlardır. Türkiye’nin kalkınması için gerekli olan her alanda yeterli sayıda ve üstün nitelikte bilim adamı ve teknik uzmanın yetiştirilmesi ve %7’lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam sorununun çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi şeklinde özetlenebilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 145).

1.2.2.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, ilk uzun dönemli gelişme yaklaşımının ilk basamağıdır ve birincil amacı ekonominin yılda %7 büyümesini sağlamaktır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 147). Bu dönemde ihracatın teşviki ile ilgili önlemler alınmaya başlanmış; vergi iadesi verilmesi, ihracat formalitelerinin azaltılması ve ihracat kredisi sorununun çözülmesi öngörülmüştür. İmalat sanayi alanındaki ilk büyük yatırımlar bu plan döneminde gerçekleştirilmiş, tüketim ve ara malı sanayileri kurulmaya başlanmıştır. Ekonominin dış bağlantılarının ve dış kaynaklardan sağlanan dövizlerin sanayileşmeye etkisi açısından en elverişli koşullar bu dönemde oluşmuş, sanayi üretimindeki ortalama yıllık artışlar %10’u aşmıştır (Pamuk, 1984: 52). Bu dönemin dikkat çeken özelliği imalat sanayinin içe dönük oluşu, sanayinin GSMH içindeki payının %14.6’dan %16.7’ye yükselişi, artan ithal kısıtlamaları ve dış ödeme sorunları nedeniyle ithal ikameci üretimin özendirildiği bir dönem olmasıdır.

1.2.2.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1968-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel ekonomik hedefi ulusal gelirin yılda ortalama %7 büyümesidir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 148). İkinci planla hızlı bir kalkınma ve ekonomide yapısal bir değişiklik öngörüldüğü için tarım sektöründe %4.1 sanayi sektöründe %12 oranında bir gelişme olması planlanmıştır ve yatırımların %22.4'ü imalat sanayine yönlendirilmiştir (DPT, 1972: 30). Öngörülen hedeflere ulaşabilmek için planda saptanan ilke ve politikalar arasında başlıcaları şunlardır. Uluslararası rekabet imkanına kavuşuncaya kadar yeni sanayileri gümrük politikaları ile korumak, sınai maliyetlerin çok yüksek olmasını engellemek için bazı temel mal ve hizmetlerin fiyatlarını uluslararası fiyatlar düzeyine indirecek tedbirler almaktır. Alt yapı ve hammadde üretim imkanlarını mümkün olan en üst düzeye yükseltmek ve programlanan yatırımların hızla gerçekleşmesini sağlamaktır (DPT, 1968: 116). Bu dönemde tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi ilkesi terk edilmiş ve sanayi sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olması öngörülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2000: 148). İmalat sanayi yatırımlarının %55'i ara malları üreten sektörlerde, %14'ü ise yatırım malları üreten sektörlerde yapılmıştır (İbrahimoglu, 1975: 769). İkinci plan döneminde de, ilkinde olduğu gibi saptanan hedeflere ulaşılamamıştır.

1.2.2.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı sırada beliren toplumsal ve siyasal bunalım, 12 Mart 1971'de yeni bir askeri harekete neden olmuştur. Bu ortamda hazırlanan plan, birçok yönüyle ilk iki plandan ayrılmaktadır. 15 yıllık gelişme stratejisi süresi dolmadan bir tarafa bırakılmıştır ve ilk iki plana göre daha niteliksel bir gelişme anlayışı egemen olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 150). 1973 ve 1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni kalkınma stratejisinin ilk dilimini oluşturan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hızlı bir sanayileşmeyi amaçlamıştır. Bu dönem için %7.4 olarak öngörülen GSMH'nin büyüme hızı %6.5 oranında, %11.4 olarak hedeflenen sanayi sektörünün büyüme hızı ise %9.9 oranında gerçekleşmiştir (DPT, 1973: 8). Sanayi üretim

bileşiminde belirli değişiklikler meydana gelmiştir. İmalat sanayi üretiminin toplam sanayi üretimi içindeki payı 1972’de %2.4 iken 1977’de %2.1 olmuştur (DPT, 1979: 14).

1.2.2.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ağır bir ekonomik ve siyasi bunalım döneminde ve bu nedenle bir yıl gecikmeyle 1978 yerine 1979’da uygulamaya konulmuştur. Amaçlanan sektörel büyüme hızları tarım için %5.3, sanayi için %9.9 ve hizmetler için %8.5’tir. Diğer önemli ekonomik amaçlardan biri de, büyümenin daha eşitlikçi bir gelir bölüşümü ile birlikte sağlanmasıdır. Ayrıca dış ticaret ve bankacılık kesiminde oluşan birikimin sanayiye aktarılması amacıyla para ve kredi politikalarının yeniden düzenlenmesi öngörülmektedir. Bu planın en önemli ve en olumlu yönü demokratikleşme sürecini ekonomik gelişmeyle eş anlamlı bir biçimde yürütmeyi öngörmesidir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 152-154).

Tablo 2: Planlı Kalkınma Dönemi Yıllık Ortalama Sektörel Göstergeler

Sektörler	1963-1967 (%)	1968-1972 (%)	1973-1977 (%)	1979-1983 (%)
Büyüme Hızları				
-Tarım	3.0	1.8	1.2	0.3
-Sanayi	10.9	9.1	8.8	2.4
-Hizmetler	7.2	6.6	7.3	2.6
-GSMH	7.0	6.3	5.2	1.7
İstihdam				
-Tarım	74.2	68.1	62.5	60.3
-Sanayi	8.2	10.2	11.8	12.2
-Hizmetler	15.3	19.7	25.7	27.6
Sabit Sermaye Yatırımları				
-Tarım	15.3	11.8	11.8	10
- İmalat	19.6	25.7	28.2	25.6
-Enerji	6.1	8.5	7.4	15.2

Kaynak: DPT, Beş Yıllık Kalkınma Planları, 1963-1983.

Görüldüğü gibi tarım sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı kalkınma planları döneminde giderek azalmıştır. 1963-1967 döneminde %3 olan büyüme hızı, 1977-1983 döneminde %0.3'tür. Sanayi sektörü büyüme hızı da azalan bir seyir izlerken bu sektör içerisinde büyük payı imalat sanayi almaktadır. İmalat sanayinin sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı giderek artmıştır. İmalat sanayi alanındaki ilk büyük adım 1963-1967 döneminde atılmaya başlanmıştır. Tüketim ve ara malı sanayileri bu dönemde kurulmuş ve dış bağlantılar ile dış kaynaklardan döviz sağlanmaya başlanmıştır. Planlı dönem süresince istihdamın sektörel dağılımı sanayi ve hizmetler sektörünün lehine, tarım sektörünün ise aleyhine bir gelişme göstermiştir. Bunun sebebi sanayi sektörü ve hizmetler sektörüne tarım sektöründen kaynak aktarımı ve köyden kente göç olgusudur. Çünkü toplumun yaşam düzeyini hızla yükseltecek bir ekonomik büyümenin ancak sanayinin GSMH içindeki payının ve GSMH'ya katkısının artışı ile sağlanacağı düşüncesi hakimdir.

Hedeflenen ve gerçekleştirilmesi planlanan stratejiler ve politikalar bu yönde ilerlemiştir. Fakat hedeflenen ve gerçekleşen değerler birbiri ile örtüşmemiştir. 1970'li yılların sonuna gelindiğinde uygulanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi sermaye birikiminin sürdürülememesine bağlı olarak ithalatın yapılamamasına ve pek çok ekonomik soruna sebep olmuştur. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi içerisinde ikinci kez ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçiş için bir dönüşüme gidilmiştir.

1.2.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

Türkiye, petrol krizinin başladığı 1970'li yıllarla birlikte petrol faturasının maliyetini kendi ara ve nihai mallarına yedirebilme yeteneğini Almanya, Japonya gibi ülkeler kadar iyi gösteremediği için, ara malları ithalatı da pahalılaşmaya başlamıştır. Döviz konusunda daha da büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Dış açıklar ağırlaşmış, çeşitli istikrar tedbirleri ile birlikte yüksek oranlı devalüasyonlara başvurulması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda alınan 24 Ocak 1980 Kararları dış açık ve döviz sıkışıklığına çözüm aramak için alınan tedbirlerdir.

1.2.2.2.1. 1980-1989 Dönemi

24 Ocak Kararları ve bu kararlar doğrultusunda izlenen politikalar diğer istikrar programlarından farklı olarak, ekonomide daha köklü bir değişiklik yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece ihracata dayalı, dışa yönelik sanayileşme yönünde bir dönüşüm ortaya çıkmış, piyasa mekanizmalarına daha çok ağırlık verilmiştir. 24 Ocak Kararları ile alınan ve uygulanan politikaların temel amaçları şu şekilde olmuştur. Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi; reel devalüasyon ve mali desteklerle ihracatın artırılması anlamında kullanılmıştır (Kazgan, 2006: 128). Bu nedenle yapılan yüksek oranlı devalüasyonun ardından (1 dolar = 70 TL) günlük döviz kuru aşırı değerlenmiş ve esnek döviz kuru uygulamasına geçilmiştir (Egeli, 1991: 65). İç fiyatların piyasa denge fiyatını yansıtması; bu amaçla iç fiyatların bir kısmı üzerindeki denetim ve kesime verilen mali destekler giderek kaldırılmış; KİT'lere (Kamu İktisadi Teşebbüsü) yapılan mali desteğin yerini KİT fiyatlarına sürekli zam yapılması almıştır (Kazgan, 2006: 129). Faiz hadleri kısmen serbest bırakılarak, gerçekçi faiz politikası uygulamasına geçilmiştir. Reel pozitif faiz beklentisine girilmiştir. 1983 yılında, yeni hükümet programı ile mevcut kamu işletmelerinin bir kısmının özel kesime aktarılması amaçlanmıştır. Yatırımlar daha çok enerji, ulaşım ve tarım üzerinde yoğunlaşmıştır. İthalatta kademeli olarak liberasyon uygulanmış ve 1981 yılında kota listeleri kaldırılmıştır.

Tablo 3: Genel Ekonomik Göstergeler, 1980-1989

Yıllar	Enflasyon oranı	GSMH Büyüme hızı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	101.4	-1.1	22.6	25.0	52.4
1981	34.0	4.1	22.0	26.1	51.9
1982	27.0	4.6	20.8	27.1	52.1
1983	30.5	3.3	19.6	26.1	51.8
1984	50.3	5.9	19.6	27.1	51.0
1985	43.2	5.1	18.8	28.6	49.6
1986	29.6	8.1	18.5	29.4	49.7
1987	32.0	7.4	18.0	31.9	50.2
1988	68.3	3.7	17.5	31.8	50.1
1989	69.6	1.7	16.6	31.3	52.1

Kaynak: DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-1998).

Değerler yüzde olup tablo 3'te görüldüğü gibi sanayinin GSMH içindeki payı yıllar itibariyle giderek artmıştır. Bununla beraber enflasyon oranı hızla artarken, büyüme oranları istikrarsız bir seyir izlemiştir. Sanayi sektörü ile birlikte hızlı bir gelişme gösteren diğer sektör ise hizmetler sektörüdür. Tarımın payının giderek düşüşü; sanayi ve hizmetler sektörüne, tarım sektöründen gerek işgücü gerekse sanayiye yönelik tarım ürünleri üretimi şeklinde bir kaynak ve faktör aktarımı oluşu, uygulanan sanayileşme politikalarına paraleldir.

Tablo 4: Dış Ticaretteki Gelişmeler, 1980-1989

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2910.1	7909.4	4999.3	36.8
1981	4702.9	8933.4	4230.5	52.6
1982	5746.2	8842.7	3096.5	64.9
1983	5727.8	9235.0	3507.2	62.0
1984	7133.6	10756.9	3623.3	66.3
1985	7958.1	11343.6	3385.5	70.2
1986	7456.7	11104.8	3648.1	67.2
1987	10190.0	14163.1	3973.1	72.0
1988	11662.0	14339.7	2677.7	81.3
1989	11627.0	15763.0	4136.0	73.8

Kaynak: TOBB, İktisadi Rapor 1990, Ankara, s.2.

Değerler milyon dolar cinsinden olup ihracatın dönemler itibariyle arttığını, fakat buna karşılık ithalatın ihracattan daha yüksek oranlarda arttığı görülebilmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı giderek artmış fakat 1988'de %81.3 iken 1989'da bu oran %73.8'e gerilemiştir.

1989 yılından sonra ise yapısal uyum politikalarında yeni bir değişikliğe gidilmiş ve 1980 sonrası faiz oranının serbest bırakılmasıyla gerçekleşen iç finansal serbestliğin yanında dış finansal serbestlik kararı alınmıştır. Yaşanan dönüşümün toplumsal yönüne baktığımızda ise 1994 yılında, bütçe harcamaları içinde finans kesimine yapılan faiz ödemeleri en yüksek orana sahip olmaya başlamış; bu nedenle, krizden sonra personel harcamalarında önemli bir azalmaya gidilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 212-219).

Değişimin etkisi ile kambiyo, dış ticaret ve faize ilişkin liberal politikaların yanı sıra, KİT'lere piyasa ekonomisi kurallarına daha uygun bir işlerlik kazandırma çabalarını görmek mümkündür. 1984 yılından itibaren kambiyo rejimi de büyük ölçüde liberalleşmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte gerçekçi bir döviz kuru politikası izlenerek, döviz kurlarının piyasa güçlerince belirlenmesi tercih edilmiştir. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında yasalar çıkarılmış, Türk parası konvertibil olmuştur.

Uygulanan esnek döviz kuru politikası Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerlenmesini azaltmış; hatta zaman zaman eksik değerlenmesine neden olmuştur. 1981'de ithalat rejiminin liberalleştirilmesi için de önemli adımlar atılmış ve kota listeleri kaldırılmıştır. 1984'te yapılan ithalat rejimiyle, ithali yasak ve ithali izne tabi mallar listeleri oluşturulmuştur ve bunların dışındaki malların ise serbestçe ithal edilebilmesine izin verilmiştir. İlerleyen dönemde, muaf ithalatın kapsamı genişletilmiştir. Gümrük vergilerinde önemli indirimler yapılmıştır. İthalden alınan vergi ve fonlarda zaman içinde yapılan revizyonlarla nominal ve efektif koruma oranları aşağı çekilmiştir.

Ortalama nominal koruma oranı 1984'de %70.2'den 1988'de %55.4'e ve 1990'da %28.7'ye düşmüştür. Buna paralel olarak ekonomi çapında ortalama efektif koruma oranı da 1984'de %74.7'den 1988'de %68.6'ya ve 1990'da %39.1'e düşmüştür. Bu genel gelişmeler doğrultusunda Türkiye, 1996 yılında Avrupa Topluluğu (AT) ile Gümrük Birliği antlaşmasını imzalamıştır. Türkiye Avrupa Birliği (AB) üyesi olmadan Gümrük Birliği'ne üye olan tek ülkedir.

1980 sonrası dönemde ihracatta da hızlı artışlar gerçekleştirilebilmiş ve özellikle ihracat teşviklerinin de ağırlık taşıdığı dönemin ilk yarısında ihracat aleyhine sapma önemli ölçüde giderilmiştir. Fakat odaklanılan nokta; özellikle ülkeye girecek döviz miktarıdır. Daha önce kurulmuş olan sanayi işletmelerinin teknolojik dönüşümü ile ilgili bir gelişme olmamıştır.

1.2.2.2.2. 1990 ve Sonrası Dönem

1990'lı yılların başlarında mevcut kapasitelerin daha fazla kullanımı ile gerçekleştirilen ihracat artışları, ihracata yönelik üretim ve yatırımı teşvik edip yeni

kapasiteler oluşturulmasını sağlayan politikalarla desteklenmediği için Türkiye gerek genel ihracat gerekse imalat sanayi ihracatı açısından duraklama sürecine girmiştir. Parasal ihracat teşvikleri giderek aşağı çekilmiş ve TL tekrar aşırı değerlenmeye başlamıştır.

1990'lı yıllar siyasi olarak hareketli ve çalkantılı geçen koalisyon hükümetlerinin sık sık kurulduğu yılları kapsamaktadır. 1992 yılında Uruguay round Görüşmeleri başlamış ve bu daha sonra Dünya Ticaret Örgütüne dönüşmüş ve 1996 yılında Türkiye üye ülkeler arasında yerini almıştır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi açısından önemli bir gelişmedir. Bu dönemde 1990-1994 altıncı beş yıllık ve 1996-2000 yedinci beş yıllık kalkınma planları uygulamaya konulmuştur. İlk kez bir hükümet iki plan hazırlama olanağını elde etmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi için krizlerin yoğun yaşandığı yıllardır. 1994 yılında Meksika para biriminin eksik değerlenmesi ile başlayan Latin Amerika krizi ve bunun Türkiye ekonomisine dış etkiler kanalı ile yansımaları yine aynı şekilde 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizleri iç etkenlerle beraber ülke ekonomisi ve sanayi yapısını önemli ölçüde etkilemiştir (Çokgezen, 2010: 95-120).

1990'lı yıllarda artan sermaye giriş ve çıkışlarının belirlediği dalgalı büyüme, 1997-1998 yılında GSMH'yi ve kişi başına düşen geliri bir doruğa taşımıştır. Gelir dağılımının giderek bozulması ve faiz ödemelerinin devlet bütçesindeki artan yükünden dolayı IMF ile Aralık 1999'da; stand-by anlaşması imzalandığı halde 2003 yılında yaşanan en iyi durumda bile olumlu göstergelere ulaşılammıştır. Çünkü 1999 tarihli IMF programı, 2001 yılı başında ortaya çıkan ve 19 Şubat'ta patlayan döviz fiyatları nedeniyle yaşanan krizle birlikte çökmüştür.

Kriz derinleşmeye devam ederken 14-15 Mayıs 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı devreye sokulmuştur. Bu bağlamda TBMM tarafından on beş günde, on beş farklı yasa çıkarılmıştır. Programın amacı; kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirlik, bankaların yeniden yapılanması ve reel sektörle sağlıklı ilişkiler kurması, kamunun finansal dengeye ulaşması, mali kesimin yeniden yapılandırılmasıdır. 2000'li yılların başında ekonominin içine düştüğü darboğazın yanına bir de yolsuzluklar eklenmiş ve TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonu raporunda tam 150 milyar dolar kadar bir miktarın bu yolla devletten çıktığı belirtilmiştir (Kazgan, 2006: 441-468).

Tablo 5: Yıllık Ortalama Enflasyon, Kapasite Kullanım ve Büyüme Oranları

Dönemler	1990-2001 (%)	2002-2011 (%)
Enflasyon Oranı (TÜFE)	73.55	11.44
Büyüme Oranı	3.00	5.28
İmalat Sanayi KKO	75.81	62.51

Kaynak: DPT; Sosyal ve Ekonomik Göstergeler (1950-2010) verileri ile tarafımdan hazırlanmıştır.

1990-2001 döneminde imalat sanayi kapasite kullanım oranı %75 iken, 2002-2011 döneminde 2008 yılında yaşanan küresel krizle birlikte %62'ye gerilemiştir. 2001 yılında Türkiye ekonomisinin karşılaştığı önemli iktisadi sorunlardan biri de enflasyon olmuştur. 1990-2001 döneminde ortalama enflasyon oranı Tüketici Fiyat Endeksi'ne (TÜFE) göre %74 olmuştur.

Türkiye uzun yıllar yüksek enflasyonla yaşadığı için 2001 krizinden sonra enflasyon oranlarını düşürmek önemli bir amaç haline gelmiştir. Bu nedenle 2001 krizinden sonra enflasyonla mücadelede birlik sağlanmıştır. Merkez Bankası'nın yasasında değişiklik yapılarak, "Merkez Bankası'nın amacı fiyat istikrarını sağlamaktır" şeklinde bir amaç belirlenmiştir. Fiyat istikrarı ihmal edilebilir derecede düşük enflasyonu ifade etmektedir. Merkez bankası bu amaca yönelik para politikası stratejisi olarak enflasyon hedeflemesini kullanmaktadır.

Merkez Bankası 2002'den bu yana örtük enflasyon hedeflemesi uygularken 2006 yılından beri de açık enflasyon hedeflemesi uygulamaktadır. Merkez Bankası enflasyon hedefini hükümetle beraber belirlemektedir ve bu hedefe ulaşmada kullanacağı araçları belirlemede bağımsızdır. Enflasyon hedeflemesinde temel politika aracı kısa vadeli faiz oranlarıdır. Bu oran piyasa faizlerini, kredi piyasasını, varlık piyasasını ve beklentileri etkilemektedir.

1999-2002 koalisyon hükümetinin ardından yapılan seçimlerle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi küresel piyasalarda olağanüstü bir genişlemenin yaşandığı döneme denk gelmiştir. 2004 yılından itibaren yaşanan petrol fiyatları artışlarının oluşturduğu birikim ve faiz oranlarındaki gerileme ile ekonomi geniş

likidite imkanlarına ulaşmıştır. Hizmet devleti anlayışı ile neo-liberal politika uygulamaları uyum içinde yürütülmeye başlanmıştır (Çokgezen, 2010: 193-207).

Enflasyon oranı 2001 krizi sonrası azalmış fakat 2006 yılından itibaren yeniden yükselmiştir. Çünkü kur düşüklüğü nedeni ile ithalat ucuzlamış ve enflasyon düşük kalmıştır. Düşük enflasyon oranlarına yüksek büyüme hızları eşlik etmiştir. Bunun temel nedeni 2006 yılında MB'nın açık enflasyon hedeflemesine geçmesidir.

Fakat artan üretim istihdam yaratamamış ve işsizlik oranları artmaya devam etmiştir. 2008 yılında MB enflasyon hedeflemesinin yanında dalgalı döviz kuru rejimi uygulamaya devam etmiştir. Bu dönemde MB kredi vermemiş ve bankacılık sektörü yurtiçi kredi hacminin GSMH içindeki payı yükselmiştir. Sektörel gelişim incelendiğinde ise sanayi ve hizmetler sektörünün yüksek büyüme hızlarına sahip olduğu, tarım sektörünün yerini aldıkları saptanmıştır. Uzun yıllardır büyük bir sorun olan cari işlemler açığı ise artarak devam etmiştir (Çokgezen, 2010: 217-263).

1.2.2.2.3. Sanayileşme Stratejisinin Genel Yapısı

1980 sonrası dönem, 1980 öncesi dönemden üç önemli noktada ayrılmaktadır (Şenses, 2003: 2-3). Bunlardan birincisi, 1980 öncesi döneme damgasını vuran korumacı ve ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme politikalarının yerini, ekonominin dünya ekonomisiyle daha yakından ilişkilendirilmesini ve bütünleşmesini amaçlayan dışa dönük politikaların almış olmasıdır. Dış ticarete miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve gümrük vergileri çok büyük ölçüde düşürülmüştür. Dış ticaret liberasyonu yolunda 1980'li yıllarda önemli bir mesafe katıldıktan sonra, Ağustos 1989'da sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ve bu çerçevede 1980 yılı başlarından itibaren doğrudan yabancı sermaye akımları üzerindeki kısıtların kaldırılması bu amaca yönelik en önemli adımları oluşturmuştur.

Bu bağlamda, 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusunun yapılmış ve 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği'ne girilmiştir. Orta Doğu ülkeleriyle ve 1989 sonrasında eski sosyalist ülkelerle ekonomik ilişkilere ivme kazandırılmıştır. Uluslararası mal ve hizmet akımlarının serbestleşmesini amaçlayan anlaşmalara uyum sağlanması çerçevesinde 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olunması önemli gelişmeler arasında ön plana çıkmıştır. Bu sürecin bir diğer önemli

özelliği, 1980 öncesi döneme damgasını vuran ve önceden belirlenmiş sektör öncelikleri doğrultusunda uygulanan seçici sanayileşme politikalarının yerini, giderek sektörler, özel kesim, kamu kesimi ve yabancı yatırımcılar arasında fark gözetmeyen yansız sanayileşme politikalarına bırakışdır.

1980 sonrasında ikinci olarak ise, bu gelişmelerin tam aksine, devletin sanayileşme sürecini etkileyen belli başlı bütün araçlarının elden çıktığı ve devletin rolünün hızla azaltıldığı bir döneme girilmiştir. Fiyat kontrolleri ve sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticarete, iç ve dış finans piyasalarda liberasyon sağlanmıştır. Faiz oranları ve döviz kuru üzerindeki denetim çok büyük ölçüde azaltılmış, kamu yatırımları hızla düşmüş ve kamu işletmeleri ile bankaların özellikle 1990 sonrası dönemde özelleştirilmesi süreci hız kazanmıştır. Sanayi kuruluşları yabancılara satılmış yada satın alma ve birleşmeleri süreci hızlanmıştır. Bu yolla sanayi üretim ve yatırımlarında devletin yerini yerli ve yabancı özel sermayeye bırakması bu sürecin en temel halkalarını oluşturmuştur.

1980 sonrası dönemin üçüncü temel özelliği, sanayileşmeye ilişkin temel yaklaşımların ve politikaların oluşturulmasında dış dinamiklerin ön plana çıkmasıdır. Özellikle tam üyelik başvurusunun yapılmasından sonra AB ile ekonomik ilişkiler belirgin bir biçimde yoğunlaşmış olsa da, 1980 sonrası dönemde bu konudaki belirleyici dış etkiler ağırlıkla Bretton Woods kuruluşlarından kaynaklanmıştır. 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal politikalar sanayileşme süreci için de bütünüyle çok farklı bir ortamın oluşmasına yol açmıştır.

Dünya Bankası'yla imzalanan ve 1980'li yılların ilk yarısında uygulanan yapısal uyum anlaşmaları aracılığıyla olmak üzere Bretton Woods kuruluşlarının bu süreç üzerindeki etkisinin hemen hemen her alanda hissedildiği bir döneme girilmiştir. Bu anlaşmaları ilk uygulayan ülkelerden biri olan Türkiye bu çerçevede uygulamaya koyması beklenen yapısal reformları en az sapmayla uygulayan ülkeler arasında yer almıştır. Bu süreç içinde ekonominin dünya ekonomisiyle bütünleşme amacının bir parçası olarak, başta sermaye piyasası ve finans piyasaları olmak üzere çeşitli alanlarda serbest piyasa kurumlarının oluşturularak işlerlik kazandığı gözlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde sanayi, sanayileşme kavramları ve daha sonra bu kavramların nasıl birer politika aracı haline geldiğine, sanayileşme ve kalkınma kavramları arasındaki önemli ilişkiye değinilmiştir. Sanayileşme stratejileri dönemler itibariyle açıklanmıştır. Türkiye’de 1980 öncesi ve sonrası sanayileşme politikalarına değinilmiştir. Türkiye’nin sanayileşme ve yapısal dönüşümünü tamamlayabilmesi için imalat sanayi önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde imalat sanayinin yapısı ve özelliklerine değinildikten sonra 1980 sonrası dönem için Türk İmalat Sanayi incelenmiştir. Ayrıca kilit sektör kavramı açıklanmıştır. Kilit sektörleri belirlemek amacı ile kullanılan girdi-çıktı tabloları yardımıyla yapılan analizlerin teorik arka planı ve kullanılan modeller açıklanmıştır. Literatür bağlamında ise Türkiye’de yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İMALAT SANAYİ'NİN GELİŞİMİ VE TÜRK İMALAT SANAYİNDE KİLİT SEKTÖRLER

2.1. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRK İMALAT SANAYİ'NİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları ile dışa yönelik ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi tercih edilmiştir. Hükümetin 1980 sonrası politika anlayışı tüm sektörlerle aynı anda yatırım yapmak değil, ekonominin motoru olan, ekonomiyi sürükleyecek sektörleri belirlemek ve onlara öncelik vermektir. İmalat sanayi ve onun alt sektörleri hala sanayileşmesini tamamlayamamıştır ve gelişen bir ülke olan Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Çünkü imalat sanayi ülkenin zenginliğinin önemli bir kısmının üretildiği bölümdür. Hızlı verimlilik artışlarının kaynağını oluşturmaktadır. Üretim ve iş gücü piyasalarında yapısal değişimlerin önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca imalat sanayinin geniş bir coğrafyası vardır. Gerek milli gelir içindeki payı gerekse ticaret hacmi açısından ekonominin en büyük sektörlerinden biridir. Bu sebeplerle bu bölümde Türkiye’de 1980 sonrası imalat sanayinin gelişimine ve Türkiye için yapılmış çalışmalara değinilmektedir.

İmalat sanayinin temel göstergeleri, 1980 sonrasında Türkiye’nin dünya ticaretine katılımının 1980 öncesine göre önemli ölçüde arttığını ve ihracat yapısının sanayi ürünlerine yöneldiğini göstermektedir. Bu gelişmelerin yanında 1990 sonrası ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlik bağlamında, yaşanan 1994, 2001 ve 2008’deki krizlerle emek verimliliğinde bir durgunluk yaşanmıştır. 1994 krizi ile başlayan ve sürekli yaşanan yüksek enflasyon sorunu reel ücret artışlarının etkisini önemli ölçüde silmektedir. Bu bağlamda emek verimliliği reel ücretlerle aksi yönde bir eğilim göstermektedir. Verimlilikteki artışın temelinde 1970’lerde oluşan bir kısım atıl kapasitelerin ihracata yönelik politikalar için harekete geçirilmesi yatmaktadır.

Verimlilik en çok ölçek yoğun ve uzmanlaşmış sanayilerde artmıştır. Fakat bu gelişmelere rağmen üretim, istihdam, reel ücret gelişmeleri ve üretken yabancı sermaye yatırımlarının artmadığı görülmüştür. Bunun temel nedeni Türkiye’nin

yapısal dönüşümünü tamamlayamamış olmasıdır. Hala tarım kesiminin toplam üretim, ihracat ve istihdam içindeki payı çok yüksektir.

İmalat sanayinin yapısı çeşitli ölçütler göz önünde bulundurularak incelenebilmektedir. Küçük orta büyük işletmelerin (KOBİ) sektör içi göreceli ağırlıkları, yaratılan katma değer, ücretli çalışanların yıllık ortalaması ve sektörün teknoloji düzeyi sektörün rekabet yapısı hakkında bilgi verebilmektedir. En önemli ölçütlerden biri Türk imalat sanayinde küçük ve orta büyüklükteki iş yerlerinin çok yaygın olmasıdır.

KOBİ'lerin yaygın oluşunun en önemli nedenleri aşağıda beş madde ile belirtilmektedir (Şahin, 2000: 289-290):

1. Sanayileşmenin ilk aşamalarında bir ülkede doğal olarak temel ihtiyaç maddelerinin üretimine yönelik bir sınai yapı oluşmaktadır.
2. Türkiye'de 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme modeli, küçük üreticiliğin devam etmesi ve yaygınlaşması için uygun bir ortam yaratmıştır. Ulusal piyasanın dış rekabete karşı etkili biçimde korunması; küçük ölçekli, eskimiş teknolojileri kullanan ve yüksek ortalama maliyetlerle çalışan üretim birimlerinin yaşamasına olanak sağlamıştır.
3. Türkiye'de 1980 öncesi dönemde sermaye piyasası gelişmemiştir. 1982 yılında çıkarılan bir yasa ile bu piyasanın çerçevesi belirlenmiş ve işleyişi belirgin kurallara bağlanmıştır. 1987 yılında çıkarılan yasa ile de sermaye piyasasının gelişmesi özendirilmiştir. Döviz endeksli kar ortaklığı belgelerinin çıkarılması kabul edilmiş, halka açılan şirketlere vergi avantajları sağlanmıştır. Bu düzenlemelerden sonra, öteki ekonomik ve sosyal gelişmelerin de etkisiyle sermaye piyasasında küçümsenemeyecek bir gelişme başlamıştır. Halkın küçük tasarrufları hisse senedi ve tahvile doğrudan üretime yönelmiştir. Bu gelişmeden ilk aşamada büyük firmaların yararlandıkları görülmektedir. Yakın gelecekte çok ortaklı sermaye şirketlerinin çoğalacağı, bunların imalat sanayinde olduğu gibi ekonominin öteki sektörlerinde faaliyette bulunacakları ve küçük işyerlerini ikame edecekleri söylenebilmektedir. O halde şimdiye kadar bu sektörde küçük üreticiliğin yaygın olması; sermaye yetersizliği kadar, halkın küçük tasarruflarının üretime yönlendirilememesine de bağlanabilmektedir.

4. İmalat sanayinde işyerleri ölçeğinin belirlenmesinde başvurulan ölçüt, istihdam edilen işçi sayısıdır. Bugün bu ölçütün, işyeri büyüklüğünü belirlemekte yetersiz kaldığı açıktır. Teknolojik gelişmenin çok süratli olduğu ve buna bağlı olarak otomasyonun ilerlediği bir çağda işyeri ölçeğini belirlemede başka ölçütleri de dikkate almak gerekmektedir.

5. Türkiye’de iş hayatını düzenleyen mevzuatta ve vergi kanunlarında işyerlerini fazla işçi çalıştırmaktan caydıran düzenlemelere rastlanmaktadır. Örneğin; ondan fazla işçi çalıştıran iş yerleri Toplu Konut Fonu’na ödeme yapmak zorundadır ya da belirli sayının üstünde kadın işçi çalıştıranlar kreş açmaya yükümlü tutulmuştur.

Yukarıda değinilen nedenlerle; 2000’li yılların başından beri yaşanan hızlı ihracat artışlarına rağmen, imalat sanayinin ulusal gelir ve toplam istihdam içindeki payı görece azalmaktadır. Genç, dinamik ve hızla büyüyen bir nüfusa sahip olan Türkiye’de imalat sanayinin istihdam yaratma kapasitesi düşüktür. Bunun yanında kırsal bölgeden kentlere göç devam etmekte ve açık işsizlik oranları giderek artmaktadır. Verili koşullarda istihdam yaratmayan büyüme olgusu ekonominin genelinde olduğu gibi imalat sanayi içinde kaçınılmaz bir olgudur. İmalat sanayinin 1980 sonrası gelişimini daha rahat görebilmek için dönemlere ayırarak ve her dönemi kendi koşulları ile değerlendirmek gerekmektedir.

2.1.1. 1980’li Yıllarda Türk İmalat Sanayi

Türkiye ekonomisinde meydana gelen yapısal değişiklik en belirgin şekilde imalat sanayinde gözlenmektedir. 24 Ocak Kararları’nın özünde; sanayileşme stratejisindeki değişiklik vardır. İthal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilip, ihracata dönük bir stratejiye geçilmiştir. Sanayinin dışa açılmasına öncelik verilmiş, ithalatta liberalizasyona gidilmiştir.

1980 sonrasında; GSMH büyümesinde, imalat sanayi kapasite kullanımında, ihracat hacminde, imalat sanayinin ihracat içindeki payında ve dış ticaret hacminin GSMH’ya oranında önemli artışlar sağlanmıştır. Dışa açılma ile yeni fırsatlar oluşmuştur. Bu olumlu gelişme iç pazarın zayıf ve yetersiz olduğu sanayi dallarının gelişmesini ve yeni yatırımlara gidilmesini sağlamıştır. Rekabetin getirdiği maliyet avantajları ile fiyatlar aşağı çekilmiş, ihracatla birlikte kalite artmış, dış pazarlar ve

bunlardaki pazarlama teknikleri Türkiye'ye getirilmiştir. Bu sayede uluslararası finansal kuruluşlar ile ilişkiler artmıştır. Uygulanan yeni politikalar ile birlikte imalat sanayi kapasite kullanım oranları ve imalat sanayi büyüme hızı artmıştır. GSMH içinde devletin payı, neo-liberal politikalara da bağlı olarak azalmıştır (DPT, 7. B.Y.K.P: 4-5).

Tablo 6: İmalat Sanayi Dönemsel Gelişim Göstergeleri, 1980-1988

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
GSMH İçindeki Payı (%)	18.1	18.9	19.1	19.9	20.7	20.9	21.3	22.2	21.4
Üretim Artış Hızı (%)	9.2	20.1	12.5	3.5	9.5	5.3	11.8	13.4	7.4
İstihdam Artış Hızı (%)	1.1	1.4	3.7	1.8	3.4	4.7	2.4	2.8	3.5
SSY'nın Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)	28.7	27.4	24.6	23.7	23.1	21.1	19.6	15.5	15.1

Kaynak: TOBB; İktisadi Rapor, 1990, s.26.

İmalat sanayinin istihdam artışına katkısının düşük olmasında sabit sermaye yatırımlarının (SSY) gerilemesinin payı büyüktür. Bu veriler imalat sanayi yatırımlarının reel anlamda gerilediğini ve yatırım eğiliminin birçok sektörde giderek zayıfladığını ortaya koymaktadır. 1970-1980 yılları arasında ortalama olarak %11.4 artan ve sonra gerileyen bu eğilimi 1980 sonrasında da sürdüren imalat sanayinde yatırımlardaki artış, 1980-1988 döneminde gerilemiştir. Doğal olarak imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı azalmış, 1985-1988 döneminde %15.1'e kadar gerilemiştir. İmalat sanayinin GSMH içindeki payı artmasına rağmen, imalat sanayi üretim artış hızı, yatırımların payının gerilemesine bağlı olarak istikrarsız bir seyir izlemiştir. İmalat sanayinde devletin rolü kısıtlandıkça, gerçekleşen özelleştirmeler nedeniyle, yaratılan istihdam düşmüştür. 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikalarının etkisiyle ücret ve verimlilik düzeyleri de düşüş göstermiştir. İhracatı arttırmaya dönük strateji ve politikalar daha çok emek yoğun sanayilere dayalı olmuştur. Kısa dönemde rekabet avantajı sağlamak ve maliyetleri düşürmek için ücretler baskılanmıştır.

İmalat sanayi yatırımları içinde kamu payının azalması; 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikalarının içerdiği, sanayileşmeden vazgeçme anlayışına dayanmaktadır. Kamu kesiminin toplam yatırımlar içindeki payı 1990'larda sadece %4.4'tür. Bu rakam 1977-1979 döneminde %32'dir (DPT, 1992: 23). Yatırım profili büyük ölçüde değişen özel sektörün 1980 sonrasında imalat sanayinde gerçekleşen yatırımlarının düzeyi reel olarak 1970'lerin gerisindedir. 1973-1977 döneminde yılda ortalama %7.6 oranında artan özel sektör imalat sanayi yatırımları, 1980-1988 döneminde %3.2 gerilemiştir. Özel sektörün toplam yatırımlar içindeki payı 1989 yılında %21.7'dir (DPT, 1992: 23).

Yatırım eğiliminin zayıflaması sonucunda mevcut sermaye stoku yıpranmış ve birçok sektörde sermaye yoğunluk hızları düşmüş; 1985-1989 döneminde yıllık ortalama %1.5 oranında azalmıştır. Uzun dönemde verimlilik ve büyüme hızlarını artırabilmek için sermaye stokunun yenilenmesinin önemli bir rolü vardır. Ele alınan dönemde verimlilik artışları imalat sanayi için yetersiz kalmıştır. Bunun nedeni sermaye yoğunluğunun düşmesinin yanı sıra, küçük üretim ölçeği ve ileri teknoloji kullanımının azlığıdır (Eser, 1993: 104-105).

Verimlilik artışının düşük oluşunda, 1978-1979 yıllarında yaşanan döviz dar boğazından kaynaklanan ara ve yatırım malları ithalatındaki tıkanıklıkların neden olduğu üretim kapasitesi düşüklüğünün etkisi büyüktür. Bu yıllarda imalat sanayinde sermaye yoğunluğundaki artışlara rağmen verimlilik artışlarının düşük olması, sermayenin yeterli yatırım planlaması ve proje değerlendirmesine gidilmeden çok sayıda sektöre yayılmasıyla açıklanabilmektedir (Şenses, 1987: 47).

Ekonominin dışa açıklığı 1980-1988 döneminde, işgücü verimliliği %7.4 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki verimlilik artışı sanayi ürünleri ihracatçısı Doğu Asya ülkelerine göre düşük, Latin Amerika ülkelerine göre yüksek bir artışı yansıtmaktadır (UNCTAD, 1992: 141).

Ekonomik konjonktürün genişlediği, gelir düzeyi ve çalışma koşullarının görece iyi olduğu 1970'li yıllarda ücret artışlarının, verimlilik artışlarını yakından izlemesi; emek ve sanayi sermayesi arasındaki net gelirin bölüşümü büyük ölçüde birbirine yaklaştırmıştır. Daha sonraki yıllarda ise sınıai üretimin gerilemesi ve sınıai artık payındaki yavaşlama bu süreci tersine çevirmiş, kesintisiz bir biçimde

uygulanan emek aleyhine gelir ve fiyat politikalarıyla gelir bölüşümü ücretliler aleyhine bozulmuştur (Eser, 1993: 107-110).

2.1.2. 1990'lı Yıllarda Türk İmalat Sanayi

1989 yılında uygulanan finansal serbestlik politikalarının imalat sanayi üzerinde önemli etkileri olmuştur. 1994 yılından sonra imalat sanayi ihracatının GSMH içindeki payı ilk kez %10'un üzerine çıkmıştır. Yani imalat sanayi, uygulanan bu politikalardan olumlu yönde etkilenmiş ve bu politikalar aynı zamanda toplam ihracatın artmasına da katkıda bulunmuştur. Bu dönemde yüksek ihracat vardır, ancak yatırım ve katma değer düşük orana sahiptir. 1994 yılı başlarına kadar gözlenen talep ve üretim artışları 5 Nisan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ile daralmıştır. Önceki yıllarda yüksek talep artışlarının gözlendiği dayanıklı tüketim malları ve karayolu taşıtları sanayileri 1994 yılında talep daralmasından en yoğun şekilde etkilenen sektörler olmuştur. İç talepteki daralma, ihracata yönelemeyen bazı sanayilerin üretimini olumsuz yönde etkilerken, sektörel ihracatlarında önemli artışlar kaydedilen dokuma-giyim, kağıt, cam ve demir-çelik sanayilerindeki üretimi önemli ölçüde etkilememiştir (DPT, 8. B.Y.K.P: 4-8).

1996 yılında üye olunan GB öncesi sanayinin en önemli sorunlarından biri sektörlerde rekabet etme güçlüğüdür. Sanayinin rekabet gücünü olumsuz etkileyen temel faktörler; makro ekonomik istikrarın sağlanamaması ve kronikleşen yüksek enflasyondur. Sermaye birikiminin yetersiz olması, sermaye maliyetinin ve sanayinin temel girdi fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Kurumsal yapıdaki istikrarsızlık ile teknolojiye gelişmelerin yeterince izlenememesi, teknoloji üreten bir düzeye ulaşamamasına ve ölçek sorunları ile uluslararası standartlarda ürün kalitesine ve pazarlama organizasyonunda yeterli düzeye gelinememesine neden olmuştur (DPT, 7. B.Y.K.P: 64).

Tablo 7: Sektörler İtibariyle, 1990-1999 Dönemsel Gelişim

Sektörler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
SSY (%)										
-Tarım	5.1	5.2	4.5	4.7	3.8	5.2	5.6	5.5	5.5	4.4
-Madencilik	1.7	1.7	1.6	1.3	1.4	1.3	1.1	1.2	1.4	1.6
-İmalat	20.9	20.2	19.5	19.1	20.4	23.4	22.6	19.2	19.1	18.9
-Enerji	6.4	5.7	4.4	3.2	2.7	2.5	4.5	7.5	7.7	7.3
Büyüme Hızları										
-Tarım	6.8	-0.9	4.3	-1.3	-0.7	2.0	4.4	-2.3	8.4	-5.0
-Madencilik	-2.5	4.5	0.3	-6.4	8.0	-6.9	2.3	4.7	9.3	-7.3
-İmalat	9.7	2.4	5.8	9.3	-7.6	13.9	7.1	11.4	1.2	-5.7
-Enerji	8.6	4.5	11.8	8.9	3.4	9.6	9.7	5.0	5.3	1.3
GSYH Dağılımı										
-Tarım	17.5	15.2	15	15.4	15.5	15.7	16.9	14.5	17.5	15.3
-Madencilik	1.6	1.5	1.4	1.1	1.4	1.3	1.2	1.2	1.1	1.1
-İmalat	22	22.2	21.6	20.8	22.1	22.6	21.1	21.6	19.4	19.2
-Enerji	2.0	2.2	2.6	2.6	2.9	2.5	2.8	2.6	2.4	2.9

Kaynak: DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-2010).

Sektörler itibariyle büyüme hızları incelendiğinde enerji sektörü en yüksek gelişme hızına sahip olan sektördür ve onu imalat sanayi izlemektedir. Fakat aynı şey tarım sektörü için söylenememektedir. GSYH içerisindeki dağılımı giderek azalan tarım sektörüne ayrılan sabit sermaye yatırımları da giderek azalmıştır. 1990 yılında büyüme hızı %6.8 olan tarım sektörü 1999 yılında negatif büyüme hızına sahiptir. Çünkü hem Gümrük Birliği ve onun gerektirdiği bazı ticaret ve üretim kuralları hem de dış ticaret serbestisi bir anlamda bu antlaşma ile kaybedilmiş ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan tarım sektörü verilerinin, göç olgusu ile birlikte rakamlara olumsuz bir şekilde yansımaya neden olmuştur. Ayrıca 6.B.Y.K.P. döneminde, madencilik sektöründe, yerli ve yabancı sermayenin sektöre olan ilgisi beklenen düzeyde gelişmemiş, kamunun sektördeki ağırlığı devam etmiştir (DPT, 7. B.Y.K.P: 66).

GSYH'dan aldığı pay ile imalat sanayi dikkat çekerken, diğer sektörler ile arasındaki fark çok büyüktür. 1990 yılında %22, 1999 %19.2'lik bir paya sahiptir. Buradan varılacak sonuç sanayi teşviki ve sektörlerin gelişimi için ayrılan kaynakların, kaynak kontrol mekanizmasının etkin olmaması nedeniyle amacına uygun kullanılmadığı, bunun sonucunda kaynak dağılımının etkin olmadığıdır.

2.1.3. 2000'li Yıllarda Türk İmalat Sanayi

Sanayi sektörü kayda değer bir hızla küresel ekonomiye entegre olurken, imalat sanayide GB sonrasında hızlı bir gelişme göstermiştir. Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin 2000'li yıllardaki yansımaları; dışa açık bir ekonomide imalat sanayinin yarattığı katma değer ve ulusal gelir içindeki payının artması, bir başka ifadeyle sanayileşmeye devam etmesi, üretim kapasitesinin artması yanında karşılaştırmalı üstünlüklere dayanarak verimliliğinin de artması şeklinde belirlemiştir (Tonus, 2007: 2).

Tablo 8: 1998 Yılı Fiyatlarıyla İmalat Sanayi Büyüme Hızları (%)

1999	-5.1
2000	6.9
2001	-7.6
2002	2.9
2003	8.4
2004	11.9
2005	8.2
2006	8.4
2007	5.6
2008	-0.1
2009	-7.2
2010	13.3

Kaynak: TÜİK; İmalat Sanayi Eğilim İstatistikleri, (1999-2010).

2001'deki ekonomik krizin ardından yaşanan toparlanma süreci ile imalat sanayi büyüme hızı istikrarlı bir seyir izlemese de, genel olarak pozitif değerler almış

ve 2010 yılında son 10 yılın en yüksek yüzdesine ulaşmıştır. Tablo 8'den de görüldüğü gibi 1999 yılında büyüme hızı negatif bir değer almış iken 2010 yılında bu değer %13.3'tür.

Büyüme hızında meydana gelen bu hızlı toparlanmanın nedeni 2001 finansal krizi ardından uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'dır. Bu programın temel amacı kur rejiminin terk edilmesi ile ortaya çıkan güvensizlik ve bunalım ortamını ortadan kaldırarak ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlayacak alt yapıyı oluşturabilmektir. Bu program ile reel ekonomi ve mali sektöre yönelik pek çok düzenleme yapılmış ve ekonomide rekabeti, etkinliği artıracak düzenlemeler getirilmiştir. Bu nedenle 2008 yılında yaşanan küresel kriz mali sektörden daha çok reel sektörü etkilemiştir.

Tablo 9: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (1)

Sektörler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Tarım	4.5	4.4	4.0	3.6	4.7	4.0	4.2	3.7	3.2	3.8	4.0
Madencilik	1.1	1.5	1.4	1.8	1.8	1.7	1.7	1.6	1.5	1.7	1.7
İmalat	20.2	18.5	24.3	28.9	35.4	36.9	38.7	38.1	36.2	30.5	29.7
Enerji	6.6	11.1	8.9	5.8	3.4	3.9	4.0	4.5	5.0	7.7	5.8
Ulaştırma	29.4	25.3	19.8	18.3	21.3	22.0	20.1	19.1	22.2	24.6	25.5
Turizm	3.6	4.5	4.9	6.1	6.0	6.2	5.7	4.2	4.7	5.0	5.0
Konut	18.2	15.2	16.8	17.2	13.1	9.7	10.3	12.2	10.3	9.1	13.6
Eğitim	4.3	4.8	4.6	4.3	3.1	2.9	2.7	3.0	3.0	3.6	3.2
Sağlık	3.8	4.1	4.2	4.0	3.9	4.8	4.7	5.0	5.0	4.2	3.4
Diğer Hizmetler	8.2	10.5	11.0	10.0	7.3	7.9	8.0	8.6	8.8	9.8	7.9

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2000-2010.

(1) 1963-1986:1968=100, 1987-1997: 1987=100 bazlı GSMH, 1998 sonrası yeni GSYH serisi (1998=100).

2000-2010 dönemi için sabit sermaye yatırımlarının dağılımına bakıldığında tarım sektörü on yıl içerisinde düşük oranlar şeklinde gözükse de önemli kayıplar yaşamıştır. Tarım sektörünün payının 2000 yılında %4.5 iken 2010 yılında %4'e gerilediği ve ortalama olarak %3.8'lerde seyrettiği görülmektedir.

Madencilik sektörünün payı düşük olmakla birlikte imalat sanayinin 2008 krizi sonrası ağırlığını kaybettiği ve konut ile enerji sektörlerinin de aynı seyri izlediği görülmektedir. İmalat sanayinde üretim artışlarına ve yaratılan katma değere paralel olarak sabit sermaye yatırımlarının imalat sanayi başta olmak üzere enerji ve hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir. 2000 yılında %20.2 olan imalat sanayi sabit sermaye yatırımları 2010 yılına gelindiğinde yaklaşık %50 oranında artmış ve %29.7 olmuştur.

Tablo 10: Yıllar İtibariyle İmalat Sanayinin Genel Performans Göstergeleri

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005-2010 Ortalama	2005-2010 Değişim(%)
Üretim Endeksi	100	107.7	114.8	112.7	100.4	114.4	108.3	14.4
KKO (%)	80.3	81	81.8	78.1	68.9	72.5	77.1	-
Çalışan Endeksi	100	102.2	106.3	105.9	95.3	99.9	101.6	-0.1
Çalışan Saat Endeksi	100	101.8	106.4	105.5	93.4	98.1	100.9	-1.9
Çalışan Verimlilik Endeksi	100	105.3	108.1	106.5	105.5	114.5	106.6	14.5
Çalışılan Saat Verimlilik Endeksi	100	105.8	108	106.9	107.5	116.6	107.5	16.6
X*	68.8	80.4	101.3	125.4	95.58	105.8	96.2	53.7
M*	97.3	114.1	139.3	159.1	115.13	152.5	129.6	56.7
X+M*	166.2	194.5	240.7	284.5	210.71	258.4	225.8	55.4
X-M*	-28.5	-33.7	-38	-33.7	-19.55	-46.6	-33.3	-
X/M (%)	70.7	70.4	72.7	78.8	83	69.4	74.2	-
Fiyat Değişimi	3.2	12.3	4.3	6.4	5.2	6.6	-	7.6

*Milyar \$

Kaynak: KüçükKiremitçi, O. Kalkınma Bakanlığı Raporu. s.7.

1998 yılından sonra izlenen yapısal dönüşüm programlarıyla hızlanan tarımsal yapıdaki çözülme sürecinde, tarımsal istihdamdaki azalmalar bir süre imalat sanayi tarafından kullanılmıştır. Ücretli çalışan kişi sayısı 2003-2008 döneminde bir artış göstermiş ve aynı dönemde üretim değeri de artmıştır. 1998 sonrası dönemde imalat sanayi istihdam kapasitesinde yeterli bir genişleme gerçekleşemediği için, toplam istihdam içerisinde hizmet sektörünün payı giderek artmış ve dolayısıyla

2008 sonrasında katma değer artışı aynı kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak 2003-2008 döneminde imalat sanayi katma değer oranı gerilemiştir. 2003-2008 döneminde ücretli çalışan başına üretim değeri artış gösterirken, çalışan başına katma değer azalmıştır. Katma değer oranındaki düşüş ile birlikte imalat sanayinde dönem içinde daha düşük katma değerli üretim gerçekleştirilmiştir. 2005-2010 döneminde üretim endeksi %14'lük bir artış gösterirken bu artış önemli ölçüde, çalışan başına verimlilik artışından kaynaklanmıştır. Zira aynı dönemde istihdam endeksi yaklaşık aynı kalırken, çalışan başına üretim endeksi %15 artmıştır. Milyar dolar (cari USD) değerleriyle 2005-2010 döneminde ihracat %54, ithalat ise %57 artış göstererek, imalat sanayinin ihracatının ithalatı karşılama oranı gerileme göstermiştir. Bu nedenle imalat sanayi dış ticaret açığı yükselmiştir.

Cari açığın artıran önemli etkenlerden biri; büyüme dönemlerinde ihracat artışlarıyla birlikte yaşanan hızlı ithalat artışlarıdır. İthal makine ve teçhizat kullanımı ile ara malı ithalatındaki artışlar imalat sanayinde yaşanan dış ticaret açığının başlıca nedenleridir. 2010 yılında 2005 yılına göre imalat sanayi istihdamı %1.5'lük, üretim endeksi %17.3'lük bir artış göstermiş ve buna bağlı olarak ta verimlilik endeksinde %13.3'lük bir artış gerçekleşmiştir. Üretim endeksindeki artışa karşın, imalat sanayi kapasite kullanım oranında %80.7'den, %75'e bir azalma görülmüştür. Dönem içinde imalat sanayi üretici fiyat endeksinde %39.7'lik bir artış olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise azalma göstermiştir (Küçükkiremitçi, 2011: 3-6).

2011-2013 OVP'nin (Orta Vadeli Program) temel amacı; ülkemizin refah seviyesinin artırılması nihai hedefi doğrultusunda, büyümeye istikrar kazandırmak, istihdamı artırmak, kamu dengelerini iyileştirmek ve fiyat istikrarını sağlamaktır. Ekonominin rekabet gücü, kamu harcamalarında etkinlik, iyi yönetim, devlet yardımları, eğitim sistemi, yargı sistemi, kayıt dışılık, yerel yönetimler ve bölgesel gelişme alanlarında yapısal dönüşüm ihtiyacı devam etmektedir. İstihdamı artırmak için istikrarlı büyüme ortamını sağlayacak politikaların yanı sıra işgücünün niteliğini, işgücü piyasasının esnekliğini ve işgücüne katılımı artıracak politikalara ağırlık vermektir. Kamu kesimi açıklarının azaltılması; bir taraftan ekonomide güven, istikrar ve öngörülebilirliğin güçlendirilmesine, diğer taraftan özel sektörün kullanabileceği kaynakların artırılmasına katkı sağlamakta ve böylece özel sektör

öncülüğünde bir büyüme sürecinin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır (OVP, 2011: 2).

İmalat sanayinde yaşanmış olan olumsuz gelişmeler için sadece uygulanan dışa dönük sanayi stratejisi, Gümrük Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar tek başına suçlanmamalıdır. Çünkü Türkiye öncelikle imalat sanayinin istihdam yaratmasına engel olan politika uygulamalarından vazgeçmeli ve sektörün rekabet gücünü eğitim, teknoloji, KOBİ ve politikaları aracılığıyla artırarak, geri teknoloji ve düşük emek maliyeti ile ucuza üretip ihraç etme mantığından uzaklaşmalıdır. İmalat sanayi sadece fiyat rekabeti ile değil, pazar payı büyümesi ve katma değeri yüksek sektörlerle yönelik teşvik politikaları ile rekabet gücünü artırmaya yönelik önlemler alınmalıdır. İmalat sanayi Türkiye’de yoksullukla mücadele, işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunma, ihracat-verimlilik-büyüme açısından taşıdığı hayati önem nedeniyle bir vazgeçilmezdir.

İmalat sanayinde rekabet gücünü artırmak ve dünya ticaretinden daha fazla pay almak üzere yüksek katma değerli mal üretimini artırarak, yapısal dönüşümün hızlandırılması temel amaçtır. Bu çerçevede; Türkiye’nin belirli sektörlerde üretim merkezi olmasına yönelik olarak sanayi ihracatı artırılacak ve yapısal dönüşüme katkı sağlayacak sanayi stratejisi ve sektörel stratejiler uygulamaya geçirilecektir. Üretimin ithalata olan bağımlılığını azaltmak amacıyla yurtiçi katma değeri artırıcı sektörel politikalar geliştirilecektir. Yüksek katma değerli mal üretimini teminen ürün kalitesi geliştirme ve piyasada güvenli ürünlerin yer almasını sağlamak amacıyla laboratuvarların kurulması desteklenecek, uygunluk değerlendirme ve piyasa gözetim sistemleri etkinleştirilecektir. Tekstil, hazır giyim, deri, seramik, cam, mobilya, kuyumculuk gibi geleneksel sektörlerin tüketime yönelik ürünlerinde özgün tasarım faaliyetleri özendirilecek, ulusal ve uluslararası marka oluşturulması desteklenecektir (OVP, 2011: 20).

KOBİ’lerin büyüme ve birleşmeleri özendirilecek, verimliliklerini artırmaya, iş kurma ve geliştirmeye yönelik faaliyetleri desteklenecektir. Savunma sanayinde, yurtiçi teknoloji ve kabiliyet edinimini esas alan bir sistem oluşturulacaktır. Madencilikte ülke potansiyelinden en üst düzeyde yararlanılacak, maden arama faaliyetlerine ve katma değer artırılmasına önem verilecek, yurtiçinde ve

yurtdışında petrol ve doğal gaz arama ve üretim çalışmalarına hız verilecek, ihtiyaç duyulan kurumsal yapılandırma çalışmaları yürütülecektir (OVP, 2011: 20).

Orta vadeli program ile ülke ekonomisi ve sanayine ilişkin alınan önlemler doğrultusunda amaçlanan hedefler özet olarak yukarıdaki gibidir. Çalışmanın bu bölümünde Türk imalat sanayinde ilk olarak 1960'lı yıllarda başlayan kilit sektör analizi ve kilit sektör kavramına ilişkin kavramlar açıklanmaktadır.

2.2. TÜRK İMALAT SANAYİNDE KİLİT SEKTÖRLERİN ANALİZİ

Türkiye'de 1960'lı yıllarda planlı kalkınma dönemine geçişle birlikte, ekonominin sektörlere ayrılması ve tanımlanması konusunda önemli mesafeler alınmıştır. İlk beş yıllık (1963-1967) kalkınma planı ile birlikte girdi-çıktı tabloları analiz aracı olarak kullanılmıştır (Can, 2006: 143).

Türkiye 1980 sonrası iktisat politikalarını, 24 Ocak İstikrar Programının da etkisiyle yeniden düzenlenmiştir. Program ile ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracatın artırılması ve devletin ekonomideki rolünün azaltılması amaçlanmıştır. 1980 istikrar programı ve dışa açık sanayileşme stratejisine geçiş için uygulanan politikaların amaçlarından biri de iç talebi kıstak ve ihracatı artırmaktır. Bu stratejiye göre tüm sanayiler, sektörler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılmıştır.

Bir ekonomik sektörün önemi nedir gibi basit bir soru ekonomistler için o kadar da basit değildir. Verilen pek çok cevap mevcuttur. Bu cevaplar verilirken ileri-geri bağlantılar, diferansiyel denklemler, varsayımsal ekstraksiyon yöntemleri, çarpan matrisler ve bu süreçle ilgili daha birçok yöntem kullanılmıştır. Günümüzde hala bir fikir birliğine ulaşılamamıştır (Cardenete ve Sancho, 2006: 1-2).

Kilit Sektör tanımlamasını ilk kez 1958'de Hirschman yapmıştır. Kilit sektör geri ve ileri bağlantısı ortalamanın üzerinde olan sektör demektir. Ara girdi talep ve üretim gücü yüksek sektörlerdir. Hirschman (1988), dengeli kalkınma yaklaşımını savunanlara göre; öncelik özellikle gelişmekte olan ülkelerde kaynak sıkıntısı çeken ve geri-ileri bağlantı katsayıları yüksek sektörlerdir. Çünkü dengesiz kalkınma kuramına göre; herhangi bir sanayinin, piyasalardan aldığı girdiler

nedeniyle bunları üreten sektörler geri, ayrıca ürettiği çıktılar nedeniyle de ileri bağlantısı olmaktadır (Han ve Kaya, 2006: 214-215).

Diamond (1976), kilit sektör için pek çok ülkenin büyüme ve kalkınma stratejilerini karakterize eden çoklu hedeflerdir ama bunun için gerekli tatmin edici istihdam, gelir, çıktı düzeyi ile döviz ve diğer hedeflerin az sayıda sektör ile sonuçlanmasının olasılığı az demıştır. Bazı sektörler ve firmalar büyük bir kitleye ulaşabilen, verimliliği artırarak ekonominin uluslararası alanda rekabet avantajını güçlendirme fırsatı sunarlar. Talep ve üretim arz yönünden ekonomiyi etkileme gücü yüksek sektörlerdir. Bu sektörlerde nihai talep, katma değer gibi unsurlardaki bir değişim geri ve ileri bağlantılar yoluyla ekonomiyi en fazla uyaran, sürükleyen, ekonominin motoru olan sektörlerdir.

Endüstriler arası yaklaşım, milli ekonominin yapısal özelliklerini yansıtan bilgileri, belirli bir tekniğe göre girdi-çıkıtı tablosu olarak bilinen ve ham verileri kapsayan bir tabloda toplar. Bu tablodan çıkarılan çeşitli katsayı matrisleri ve ters matris yardımıyla da ekonomik yapıyı analiz eder. Analizin hareket noktası, endüstriler arası yapısal etkileşimin ölçülmesidir (Ersungur, 2007: 3). Bu etkileşim ekonominin çeşitli sektörleri arasında mal ve hizmet alışverişlerinden kaynaklanır. Endüstriyel etkileşim çift yönlüdür. İlki, her sektör kendi üretimini gerçekleştirmek için diğer sektörlerden ve kendisinden ara girdi kullanır. Sektörlerin ekonomi üzerine olan bu tür etkilerine geriye doğru bağlantı denilir. İkincisi, her sektörün çıktısı da diğer sektörlerin ara girdisidir. İleriye doğru bağlantı etkisini vermektedir.

Doğrudan geri bağlantılar herhangi bir sektörün üretimi içinde diğer sektörlerden kullandığı ara girdilerin toplamından hareketle hesaplanmaktadır. Girdi Katsayıları Matrisi (Teknoloji Matrisi)'den hareketle hesaplanan doğrudan geri bağlantı katsayısı sektörün toplam üretim değeri bir olarak kabul edildiğinde kullanılan ara girdilerin toplam üretime oranlarının toplamından oluşur. Doğrudan geri bağlantı katsayısının yüksek oluşu, o sektörün üretim için diğer sektörlerin çıktılarını yüksek oranda kullanmak durumunda olduğunu ifade eder (Küçükiremitçi, 2011: 29).

Toplam geri bağlantılar Leontief Matrisinden hesaplanır. Belli bir sektördeki bir birimlik nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışı, o sektörün toplam geri bağlantı etkisini göstermektedir. Tanımı gereği toplam geri bağlantı katsayısı her

zaman birden büyük olacaktır (Küçükkiremitçi, 2011: 31). Doğrudan ileri bağlantılar belli bir sektör üretiminin diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılan kısmının (toplam ara tüketim) o sektörün ürünlerine olan toplam talebe (ara tüketim + nihai tüketim) oranını gösterir. Bu katsayı aynı zamanda sektörlerin ürettikleri ürünlerin talep yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Yüksek doğrudan ileri bağlantıya sahip olan sektörlerde asıl talep merkezinin yine başka bir sektör olduğu görülür (Küçükkiremitçi, 2011: 30).

Toplam ileri bağlantılar Leontief Matrisinden hesaplanır. Tüm sektörlerdeki bir birimlik nihai talep artışlarının belli bir sektörün üretiminde yol açtığı artış, o sektörün toplam ileri bağlantı etkisi olarak tanımlanır. Toplam ileri bağlantıda ekonominin tüm sektörlerin nihai ürünlerine birer birimlik bir talep artışı olduğundan hareketle, her bir sektörün üretiminin ne kadar arttığı görülmektedir. Toplam ileri bağlantı katsayısı da toplam geri bağlantı katsayısı gibi her zaman birden büyük bir değer alacaktır (Küçükkiremitçi,2011: 33-34).

2.2.1. Girdi-Çıktı Modelleri

Girdi-Çıktı modelleri en basit tanımıyla ekonomik yapıyı oluşturan üretim ve tüketim birimleri arasındaki karşılıklı etkileşimi ekonomi çapında, çok sektörlü ve nicel olarak inceleyen, matematiksel yapısı basit birer genel denge modelleridir (Aydoğuş, 2010: 1).

Leontief (1941), girdi-çıktı modellerinde her faaliyet tek bir üretim tekniği ile yürütülmekte olup bu modeller birer tutarlılık modelidir. Biçimsel olarak Wassily Leontief tarafından oluşturulup, kullanılmışlardır. Leontief, Walras'ın uygulama yönü hemen hemen hiç olmayan soyut genel denge modelini varsayımlarla basitleştirip girdi-çıktı modeline dönüştürmüştür. Endüstriler Arası İktisat ile adı özleşen Leontief bu bilim dalının diğer iktisat dallarından ayıran bir disiplin haline gelmesini sağlamıştır. Wassily Leontief daha çok; "Her bir mala olan toplam nihai talebin, tam olarak karşılanabilmesi için bir ekonomide bulunan n tane endüstrinin her biri hangi çıktı düzeyinde üretim yapmalıdır?" sorusu ile ilgilenmektedir.

Girdi-Çıktı modellerinin temel amacı; bir ekonomideki endüstrilerin karşılıklı bağımlılığını çözümlenmektedir. Girdi-Çıktı tablosu, bir iktisadi sistemin belirli

yapısal özelliklerini gösteren veriler toplamı olarak tanımlanabilir. Bu tablo aynı zamanda sistemin belirli bir dönemde ve belirli bir anındaki davranışlarını etkileyici ve açıklayıcı analitik bir araç niteliği de taşımaktadır (Chiang, 1986: 111). Girdi-Çıktı modellerinde basitleştirme yapmak ve çok sayıda endüstri mevcut olduğundan alanı daraltmak için bazı varsayımlar mevcuttur: Bunlar;

- i) Herhangi bir endüstri yalnızca tek bir türde mal üretmektedir.
- ii) Her bir endüstri çıktısının üretimi için sabit bir girdi oranı kullanılmaktadır.
- iii) Her endüstrinin üretiminde ölçüğe göre sabit getiri vardır; dolayısıyla girdilerin her birimindeki k katı bir değişiklik, çıktı da k katı bir değişikliğe yol açmaktadır (Chiang,1986: 111).

Girdi-Çıktı tablolarının hareket noktası endüstriler arası işlemler tablolarıdır. İlk kez Sovyetler Birliği Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlık çalışmalarını yaparken, Leontief bir ekip üyesi olarak bunlarla tanışmış ve çalışmalarında kullanmaya ABD'ye göç ettiğinde başlamıştır. İlk Girdi-Çıktı modelini 1936'da yayınladığı "Quantitative Input-Output Relations in the Economic System of United States" adlı makalesinde ortaya koymuştur (Aydoğuş, 2010: 6).

Girdi-Çıktı modelleri toplam yani ekonomi çapında modeller olmaları dolayısıyla makro iktisadi analizdeki gibi tüm piyasaların eş anlı dengeye gelişi ele alınırken burada piyasa yerine sektör ve endüstri kavramları kullanılmaktadır. Endüstriler arası işlemler tablolarının oluşturulabilmesi için ise bu tablolarda yer alan malların belirli ölçütlere göre toplulaştırılması gerekmektedir. Ama bu makro modellerden farklı olarak sektör düzeyinde kalınarak yapılmaktadır. Milli gelir çok sayıda sektörün çıktısına dayanır. Makro iktisadi analizden temel farkı budur. Makro iktisadi analizde milli gelir tek bir çıktı olarak düşünülür, arz ve talebin eşitliğini ifade eden tek bir denge denklemi mevcuttur. Girdi-Çıktı modellerinde sektör sayısı kadar denge koşulu denklemi ile oluşan bir eşanlılık mevcuttur.

Girdi-Çıktı tablosu ekonomideki birimler arasında ara malı kullanım amacıyla ortaya çıkan mal ve hizmet akımlarını tanımlayan bir akım tablosu niteliğindedir (Yeldan ve diğerleri, 2007: 19). Girdi-Çıktı modellerinin en önemli varsayımı; sektörler rekabetçi yapıdadır. Uzun dönemde ekonomi dengededir ve hiçbir sektör aşırı kar elde etmemektedir. Sektörler üretim faktörlerine marjinal verimlilikleri oranında ödeme yapmaktadırlar. Doğal olarak; faktör gelirleri yöntemiyle hesaplanan

milli gelir, harcamalar yöntemiyle hesaplanan milli gelire eşittir. Her sektörde üretilen çıktının değeri, bu çıktıya yönelik tüketim, ara malı, yatırım, devlet ve net ihracat harcamalarının toplamına eşittir. Girdi-Çıktı modellerinde toplulaştırma yapılmaktadır. Toplulaştırma bireylerin, malların ve hizmetlerin amaca uygun bir biçimde ve uygun ölçütler kullanılarak gösterilmesidir (Aydoğuş, 2010: 4).

Girdi-Çıktı sisteminin asıl amacı bu yöntem ile üreticiler arasındaki ara mal alışverişlerini yansıtmaktır. Mal ve hizmetlerin toplulaştırılması ile sektörler oluşur. Sektör belirli bir üretim tekniği kullanılarak girdileri çıktıya dönüştüren birimdir. Girdi-Çıktı tabloları arz kullanım tablolarından elde edilmekte olup, doğal kaynak-emek-sermaye temel girdiler iken hammadde, ara mallar v.b. ara girdilerdir. Çıktılar ise girdiler sayesinde sektörde üretilen mal ve hizmetlerdir. Girdi-Çıktı tabloları simetriktir çünkü her sektör bir kez satır bir kez sütun olmak üzere iki kere yazılmaktadır. Satırlarda, sektörde üretilen mal ve hizmetlere olan talebin bileşenleri, sütunlarda sektörün kendi çıktısını üretmek için kullandığı girdiler mevcuttur. Tablo satırlarında her sektörün çıktısını oluşturan mal ve hizmetlerin kullanım yerleri görülmektedir. Her sektörün çıktısı ya kendisi ve diğer sektörler tarafından ara mal olarak ya da nihai kullanıcılar tarafından nihai mal olarak kullanılmaktadır (Aydoğuş, 2010: 22). Herhangi bir sektör ara girdi sütun toplamı, o sektörün toplam üretime oranı, bu sektörün doğrudan geri bağlantı etkisini vermektedir.

Ara girdi satır toplamının, o sektörün üretime oranı ise doğrudan ileri bağlantı etkisini vermektedir. Ayrıca ters matrisin ilgili unsurları da toplam bağımlılık durumunu yansıtmaktadır. Girdi-Çıktı tekniği yardımıyla ekonominin sektörler arası bağımlılığı ortaya konulabilmektedir. Bu bağlamda her bir sektörün sağladığı girdiler ile öteki sektörlerce kullanılan çıktıları incelemek ilgili sektörün ileri ve geri bağlantılarını açıklamak mümkündür (Han ve diğerleri, 2011: 105). Girdi-Çıktı tabloları, arz ve kullanım tablolarından ürün, sanayi veya karma teknoloji varsayımları kullanılarak elde edilebilmektedir (TÜİK).

İlk olarak Rasmussen (1956), Chenery-Watanabe (1958) ve Hirschman (1958) tarafından yapılan ekonominin sektörel örüntüsünü ve her bir sektörün ekonomideki ara bağımlılığının önemini ortaya koyan geri ve ileri bağlantı analizleri, literatürde geleneksel yaklaşımlar olarak adlandırılmaktadırlar (Han ve diğerleri, 2011: 106). Girdi-Çıktı analizlerinin yapılmasındaki amaç imalat sanayinin ve alt

sektörlerinin ekonominin motoru olup olmadığını ve imalat sanayi alt sektörlerindeki sektörler arası bağımlılığı ortaya koyarak gelişmekte olan ülkeler için sağlıklı, rasyonel bir sanayileşme ve yatırım politikası izlemek, ekonominin büyüme ve yapısal değişimini sağlayabilmektir.

2.2.1.1. Talep Yönlü Model

Doğrudan geri bağlantı; geleneksel bir yaklaşım olan ve talep yönlü olarak nitelendirilen Leontief modelinden elde edilecek olan girdi katsayıları matrisinin sütun toplamlarını ifade eder. Leontief ters matrisi sütun toplamı, Rasmussen yaklaşımının kendisidir.

Leontief Modeli ile bir j sektörünün talep ettiği ara girdilerle ilgili model açıklanmaktadır.

$$X_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + Y_i(1)$$

$$\sum_{i=1}^n X_{ij} = \text{sektörün çıktısına yönelik toplam ara girdi talebi}$$

$$Y_i = \text{ilgili sektörün nihai talebi (ithalatı hariç)}$$

$$X_{ij} = a_{ij} X_j(2)$$

$$X_j = \text{j sektörünün toplam üretimidir.}$$

a_{ij} = sabit olup, j sektörünün bir birim çıktısı için i sektöründen alması gereken mal miktarıdır.

$$a_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_j}(3)$$

Yani j sektörünün kullandığı girdiler, o sektörün bir birim çıktısı için i sektöründen alması gereken mal miktarıdır. Üretim düzeyi arasında aynı yönde pozitif bir ilişki vardır. Teknik katsayıların a_{ij} 'lerin yer aldığı matrise girdi katsayıları matrisi denilmektedir.

Doğrudan geri bağlantılarını ilk inceleyen (1958) Chenery-Watanabe'dir. Doğrudan girdi talep ve doğrudan ara girdi üretim etkilerini ölçmüşlerdir. Bu yöntem sektörler arasındaki ilk tur etkiyi ölçtüğü için doğrudan geri bağlantı olarak

adlandırılmıştır (Temurshoev, 2004: 11). Ama sektörler arası dolaylı bağlantıları dikkate almadığı için eleştirilmektedir.

$$BL_j^{CW} = \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij}}{X_i} = \sum_{i=1}^n a_{ij} \quad (4)$$

BL_j^{CW} = j sektörü doğrudan bağlantı katsayısıdır.

Bu yüzden Rasmussen'in (1956) doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamını gösteren, Leontief ters matrisinin sütun toplamını kullandığı yöntemi dikkate alınmıştır. Bu şekilde toplam geri bağlantı ölçülmüştür.

(1) nolu denklemde X_{ij} yerine (2) nolu denklem koyularak ve çözümlenerek aşağıdaki (5) nolu denklem elde edilmiştir.

$$X = AX + Y \text{ ve } X = (I - A)^{-1}Y \quad (5) \quad \text{Leontief Matrisi'dir.}$$

$(I - A)^{-1} = r_{ij}$ ise r_{ij} 'ler hem a_{ij} 'lerin yani doğrudan girdi katsayılarını hem de dolaylı girdi katsayılarını içerir. Toplam geri bağlantı etkisi (r_{ij}), j sektörünün nihai talebinde (özel tüketim, yatırım, kamu harcamaları veya ihracat) bir birimlik artış için doğrudan ve dolaylı ihtiyaç duyulan toplam girdiyi göstermekte ve (6) nolu denklemle ifade edilmektedir.

$$BL_j^R = \sum_{i=1}^n r_{ij} \quad (6)$$

BL_j^R = Rasmussen yönteminde j sektörünün toplam geriye bağlantı katsayısıdır.

2.2.1.2. Arz Yönlü Model

Çıktı arzı, katma değer bir fonksiyonudur. Bu yüzden yaygın görüş Ghosh modelinin kullanılması yönündedir. Leontief ters matrisiyle de sektörün ileri bağlantıları hesaplanabilir fakat toplam etkilerin tüm sektörler üzerine olan etkisi Ghosh yöntemiyle daha iyi görülebilmektedir.

Burada i sektörünün çıktısının öteki sektörlerle dağılımıyla ilgili bir model kurulmuştur. Ghosh ilk defa 1958 yılında arz yönlü modeli ortaya atmıştır. Asıl amacı sektörel üretimin birincil girdiler katma değer bileşenleridir. Bunlar

çalışanlara yapılan ödemeler, üretim üzerindeki vergi ve sübvansiyonlar, sabit sermaye tüketimi ile gayrisafi ve net işletme artığıdır.

Leontief matrisinde girdi katsayıları, Ghosh Tahsis Kuramında ise çıktı katsayıları sabit kabul edilmektedir. Çünkü bir i sektörünün çıktısının diğer sektörlerle dağılımı ile bu sektörün üretim düzeyi arasında bir ilişki mevcuttur. Katma değerlerin birincil bileşenleri olan girdiler dışsal yani otonom değişken olarak kabul edilmektedir. Leontief modelinde fiyatlar, Ghosh'ta miktarlar sabit kabul edilmekte ve bunların etkileri hesaplanmaktadır. Ghosh modeli, Leontief'in alternatifi değil tamamlayıcısıdır. Genelde denk sonuçlar vermektedirler.

$$X_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} + V_j \quad (7)$$

X_{ij} (j sektörünün girdi maliyetleri açısından toplam çıktısıdır.)

V_j (j sektörü için yaratılan katma değerdir.)

$\sum X_{ij}$ (j sektörünün üretim sürecinde kullandığı toplam ara girdi talebidir.)

X_i (çıktı sağlama yönünden i sektörünün toplam üretimidir.)

b_{ij} = çıktı katsayısı olup, i sektörünün bir birim çıktısından ne kadarının j sektörüne gittiğini göstermektedir.

$$X_{ij} = b_{ij} X_i \quad (8)$$

$$b_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_i} \quad (9)$$

Leontief modelinde olduğu gibi C-W yöntemi izlenerek doğrudan ileri bağlantılar şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$FL_i^{CW} = \sum_{j=1}^n \frac{X_{ij}}{X_i} = \sum_{j=1}^n b_{ij} \quad (10)$$

FL_i^{CW} (i sektörünün doğrudan ileri bağlantı katsayısıdır.)

b_{ij} (Doğrudan çıktı katsayıları doğrudan ileri bağlantı etkisi B çıktı katsayıları matrisinin toplamına eşittir.) Toplam ileri bağlantı etkisini görmek için (7) nolu denklemde X_{ij} yerine karşılığını koyarsak;

$X = XB + V$, $X = V(I - B)^{-1}$ (11) eşitliği elde edilir (Shuja ve diğerleri, 2008: 15).

X ve V sektörel üretim, kama değer satır vektörleridir.

$(I - B)^{-1} = g_{ij}$ dolaylı çıktı katsayılarıdır. İ sektöründe yaratılan katma değerdeki bir liralık artışın j sektörünün birim çıktısını doğrudan ve dolaylı girdi talebi yoluyla ne kadar uyardığını göstermektedir.

Ghosh, arz yönlü modelinde toplam ileri bağlantıyı şu şekilde ifade etmektedir (Shuja ve diğerleri, 2008: 15-16).

$$FL_i^{AR} = \sum_{j=1}^n g_{ij} \quad (12)$$

$\sum_{j=1}^n g_{ij}$ (i sektöründe yaratılan katma değerdeki bir birimlik artışını tüm ekonomide neden olduğu üretim/maliyet artışını göstermektedir). Bu toplam ileri bağlantıların ölçülebilmesi için önerilen Genişletilmiş Rasmussen yöntemidir. Ters Ghosh matrisinin satır toplamları kullanılarak elde edilir. 1970 yılında Augustinovic tarafından önerilmiştir.

2.2.2. Literatür Bağlamında Sektörel Analiz

Yeldan ve diğerleri (1997), Girdi-Çıktı Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993 adlı çalışmalarında 1991 yılından itibaren TÜİK tarafından hesaplanan yoğunlaşma oranını (CR_4) dikkate alarak Türk İmalat Sanayi'nin sekiz sektöründeki yoğunlaşma oranlarını analiz etmişlerdir. Tekelleşme eğilimi en yüksek olan sektörler; orman ürünleri ve mobilya, makine-teçhizat, kimya, tekstil ve metal ana sanayileridir.

1985-1993 yılları arasında ortaya çıkan değişmeler sonucunda piyasa yapısı değişen sektör sayısı çok azdır ve yalnızca beş sektörün yoğunlaşma aralığı artmış, üç sektörde ise azalmıştır. Yoğunlaşmanın en düşük olduğu sektörler özel işletmeciliğin belirleyici, işletme sayısının çok olduğu sektörlerdir. İmalat sanayinde rekabetçi eğilimlerin en belirgin olduğu ilk beş sektör; elbise, giyim eşyası ve dokumadan hazır eşya, dokuma, öğütülmüş tahıl ürünleri imali, diğer besin

maddeleri ve metal eşya sanayileridir. Çalışma dışı açılma ve ekonomideki rekabet artışı arasında ilişki kuran ortodoks beklentiyi doğrulamamaktadır.

Tunç (2004), yılında yaptığı Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim: Bir Girdi-Çıktı Analizi adlı çalışmasında; 1985, 1990 ve 1996 yıllarına ait girdi-çıktı tablolarını kullanmıştır. Amacı 1985-1996 döneminde yaşanan yapısal değişimi girdi-çıktı modeli çerçevesinde ve yapısal ayrıştırma yöntemi kullanılarak açıklamaya çalışmaktır. Tunç, bu üç yıla ait tabloyu sektörel fiyat endekslerini ölçüt kabul ederek 25 sektör şeklinde toplulaştırmıştır. 1985-1990 dönemi incelendiğinde ihracat artışının olumlu etkisi, ithalat liberasyonu ile bir ölçüde gölgelenmiştir.

Toplam üretim artışında teknolojik gelişmenin katkısı oldukça sınırlı kalmış, sadece sosyal altyapı ve hizmetler endüstrilerinde olumsuz olarak gerçekleşmiştir. 1990-1996 döneminde toplam üretimin artışının en önemli kaynağının yurtiçi nihai talep artışı olduğu görülmektedir. İmalat sanayinin hafif ara girdiler endüstrileri grubunda nihai talebin ithalatında serbestleşme, makine endüstrilerinde ihracat artışının pozitif olması ve teknolojik gelişmenin birincil sektörler ve imalat sanayi için negatif olması bu dönemin genel özelliklerine ters düşen noktalar olmuştur.

Han ve diğerleri (2011), Türk İmalat Sanayinde İleri ve Geri Bağlantılar: Girdi-Çıktı Tablosuna Dayalı Yapısal Bir Çözümleme adlı çalışmalarında 15 ve 37 kodlu imalat sanayi alt sektörlerini seçmişlerdir. Doğrudan geri bağlantıları C-W yöntemi ile toplam geri bağlantıları ise Rasmussen yöntemi ile 2002 yılı girdi-çıktı tablosunda yer alan imalat sanayinin 23 alt sektörü için toplulaştırma yaparak hesaplamışlardır. C-W ve Rasmussen yöntemleri ile hesaplanan geri ve ileri bağlantı değerleri ağırlıksızdır yani girdi-çıktı tablosunda bütün sektörlerin eşit öneme sahip olduğu varsayılmıştır.

Veri bir sektörde bir bağlantı değerinin birden büyük oluşu o sektörün sistem içerisinde ortalamanın üstünde olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla bu sektör üretim, katma değer ve nihai talep artışından daha çok etkilenir. Birinci grup sektörler olarak adlandırılan yani hem ileri hem de geri bağlantı değerleri birin üzerinde olan bu sektörler kilit sektörler adı verilir. İmalat sanayinde yatırım, önceliklendirme, kayırma ve destekleme politikalarında ekonomik açıdan dikkate alınması gereken sektörler; C-W yöntemine göre gıda ürünleri ve içecek imalatı; tekstil ürünleri

imalatı; ana metal sanayi ve yeniden değerlendirme; Rasmussen yöntemine göre ise sadece gıda ürünleri ve içecek imalatı kilit sektör olarak belirlenmiştir.

Aydoğuş ve Çalışkan (2011)'de Türkiye Ekonomisinde Endüstriyel Büyümenin Kaynakları: Girdi-Çıktı Modeli ile Ampirik Bir Analiz (1985-2002) adlı çalışmalarında 1985,1990 ve 2002 girdi-çıktı tablolarını kullanarak tabloları 25 sektör olarak toplulaştırmışlardır ve tablolar 1987 sabit fiyatları ile GSMH deflatörü kullanılarak ifade edilmiştir. Sonuç olarak 1985-1990 döneminde yurtiçi talep genişlemesinin toplam üretim artışına katkısı, 1990-2002 dönemine göre daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

1985-1990 döneminde ihracat genişlemesinin üretim artışına katkısı %2 ile oldukça düşük düzeyde kalmıştır ve bütün dışındaki tüm sektörlerde ihracat genişlemesinin etkisinin çok zayıf olduğunu bulmuşlardır. Teknolojik gelişmenin toplam üretim artışına katkısına baktıklarında ise 1990-2002 döneminde hala düşük kalmakla birlikte 1985-1990 dönemine kıyasla payının arttığını görmüşlerdir. İthal ikamesinin toplam üretim artışına katkısı ise her iki dönemde de negatiftir. Tüm veriler göze alındığında kısa dönemde dışa açık sanayileşme stratejisinin yeterince etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ayaş (2011), Türk İmalat Sanayi Sektörlerinin Stratejik Önem Analizi adlı çalışmasında 2002 yılı girdi-çıktı tablosunda yer alan 23 imalat sanayi toplulaştırma ile 17 alt sektöre indirgemıştır. Çalışmasında Chenery-Watanabe, Rasmussen, Ghosh ve Dietzenbacher yöntemleri sektörel önemi, Laumas yöntemi ise hem sektörel bağlantıların hem de sektörün ekonomideki büyüklüğünü dikkate almaktadır. 2002 yılı üretim yapısının değişmediği kabulüne dayalı olarak, sektörel bağlantıları güçlü sektörler; tekstil ve deri ürünleri, kağıt ve kağıt ürünleri, plastik ve kauçuk ürünleri ve ana metal sanayidir.

Meydana gelen değişiklikleri nihai talep ve katma değerdeki payı ile ekonomi genelinde yayma gücü yüksek sektörler ise gıda sektörü, tekstil ve deri ürünleri, hazır giyim, kimyasal madde ürünleri ile makine eşya sanayidir. Tekstil ve deri ürünleri güçlü sektörel bağlantıları ve nihai talep ve katma değerdeki yüksek payı ile tüm katsayı modellerine göre stratejik bulmuştur. Ekonomideki değişimler incelenirken gelişmelerin sadece pozitif yönde olacağı düşünülmemeli, sürükleyici

gücü yüksek sektörlerin, daralma dönemlerinde gerileme etkilerini yayma konusunda da aynı öneme sahip olduğunu belirtmiştir.

Küçükkiremitçi (2012), İmalat Sanayi ve Ana Sektörlerinin Performans, Yapısal Mekansal Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi adlı çalışmasında 2002 girdi-çıktı tablosunu kullanmıştır. 15-36 kodlu alt sektörleri toplulaştırarak yaptığı analizinde toplam geri bağlantı katsayısı en yüksek olan yani o sektörde ürüne olan talep değişimini tetikleyen ve ekonomideki toplam üretim artışını ifade eden sektör olarak konfeksiyon sektörünü bulmuştur. Toplam ileri bağlantı katsayısı en yüksek olan sektör ise ana metal sanayidir ve büyük çarpan etkisi yaratan sektördür.

Türkiye ekonomisi ve imalat sanayine yönelik yapan kilit sektör analizlerinin aslında temelinde 1980 sonrasında uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ve bu anlayışa yönelik hükümet politikaları yatmaktadır. Bu nedenle sanayileşme ve dışa açıklık ve dış ticaret teorileri, yaklaşımları ile politikaları arasında ayrılmaz bir ilişki mevcuttur.

2.3. DIŞA AÇIKLIK VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ

1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikalarında ilk adım serbest dış ticaret politikaları uygulanması ile başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilmiştir. Dışa açık sanayileşme stratejileri tercih edilmiştir. Literatürde dışa açılma konusu hala tartışılmaktadır (Proudman ve diğerleri, 1997: 17). Çünkü dışa açılmanın, ülkelere bekledikleri ekonomik faydaları sağlayıp sağlayamadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir.

Dışa açıklık ekonomik bağlamda geniş kabul gören bir ölçüt olmasına karşın, kesin olarak üzerinde anlaşılmaya varılan bir dışa açıklık tanımı yoktur. Edwards (1997) dış ticaretin önünde engeller olmamasını dış ticarete açıklık olarak tanımlamıştır. Harison (1995) nötralite ve dışa açıklığın eş anlamlı kavramlar olduğunu belirtmiştir. Nötralite, girişimcilerin ithal ikamesi aracılığı ile bir birim yabancı döviz tasarruf etmek ve ihracat aracılığıyla bir birim yabancı döviz kazanmak arasında yansız olmaları durumudur.

Dışa açıklığın ölçümü için pek çok farklı yöntem geliştirilmiştir. Fakat kullanılan ölçütler arasında öncelikli olarak ihracatın, ithalatın ve dış ticaret hacminin

GSMH'ye oranları gelmektedir. Bu oranlar değişik açılardan dışa açıklığı göstermektedir. Dışa açıklık sadece dışa yönelik sanayileşme politikalarının yoğun bir biçimde uygulanması değil, dış ticaretin diğer bileőeni olan ithalatın da serbestleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle ihracatın payı, dışa açılma politikalarının doğru bir göstergesidir. Fakat ithalatın payı da serbestleőtme derecesinin ölçümünde kullanılan bir ölçüttür. Dış ticaret hacmi ise toplam serbestleőtme derecesini vermektedir.

Dışa açıklık rahat gözlemlenebilen bir olgu olmadığı için genellikle vekil değişken kullanılarak açıklık endeksleri elde edilmektedir. Menon (2000) bu endeksleri miktar ve fiyat ölçütlerine dayandırarak ayırıştırmaktadır. Açıklığın miktar bileőeni genellikle ticaret yoğunluğu oranı olarak belirlenmekte ve ithalat ya da ihracatın GSMH içindeki payı açıklık ölçütü olarak alınmaktadır. Bu yöntemle oluşturulmuş endeksler ex-post ölçütler olarak adlandırılmaktadır (Proudman ve diğerleri, 1997: 17).

1 Ocak 1996'da Türkiye, Gümrük Birliği'ne üye olmuştur. Böylece imalat sanayi ürünleri ticaretindeki gümrük vergileri ve diğer ticareti engelleyici uygulamalar ortadan kalkmıştır. Türkiye'nin 1980 yılından itibaren başladığı dış ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde Gümrük Birliği tamamlayıcı bir adım olmuştur. Konuya başka bir açıdan bakıldığında ise aslında Gümrük Birliği'ne taraf olan ülkelerin bağımsız bir dış ticaret politikası izleme olanaklarının ellerinden alındığı görölmektedir. Gümrük Birliği ile Türkiye'nin AB üyelerinden ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine yönelik koruma oranı sıfırlanmış, üçüncü ülkelere karşı ise bu oran ortalama %11'den %6 seviyelerine düşürölmüştür. Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ülkeleriyle yaptığı gerçeği ile ticari serbestleőtmenin taşıdığı anlam daha da önem kazanmaktadır (Tonus, 2007: 4).

Türkiye ekonomisi için anlamı 1980 sonrasında artan diğer bir uluslararası kuruluőta International Monetary Fund (IMF)'dir. Çünkü Türkiye'de, 1980 yılında vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlayan finansal serbestleőtme hareketleri temelinde dünya piyasalarına eklenmek için, mali piyasalarını serbestleőtirmek ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleőtme durumunda kalmıştır (Karluk, 2005: 629-637).

1994'ten itibaren Türkiye ekonomisinde görülen temel eğilim, ülke dışından sermaye girişleri ile canlanan yurtiçi talebe dayalı büyüme politikalarıdır. Ancak, bu şekilde sağlanan bir büyüme, cari açığı hızla artırdığı gibi, bu açığın finansmanı için borçlanılan miktarlar ekonomide ve finansal piyasalarda kırılganlığı giderek artırmaktadır. Cari açığın artışında önemli bir rolü dış ticaret açığı oynamaktadır. Çünkü büyüme dönemlerinde ihracat artışlarının yanında hızlı ithalat artışları yaşanmaktadır (Tonus, 2007: 10).

Sanayileşmenin kısa dönemde dış ticaret politikası ile bağlantısı konusunda; kısa dönemli planların, Türkiye'nin dış ticaretinin uluslararası karşılaştırmalı üstünlüklere değil, kapasite kullanımını artırmaya yönelik bir yaklaşıma dayandırılması gerektiği görülmektedir. Türkiye, kısa dönemde mevcut kapasitesinde fazla kaynak gerektirmeyecek, küçük yatırımlar ve iyileştirmelerle yaratacağı üretim fazlasını ihraç etmek için bir dış ticaret politikası tasarlamalı; buradan elde edeceği fazlaları uzun dönemde, geleceğin rekabetçi sanayilerini kurmaya tahsis etmelidir. Bu yaklaşım, var olan sanayi kuruluşlarının amortismanlarını ölü yatırım sayan ve bunlara sıfır maliyet atfeden bir kaynak tahsisi yönelişi anlamına gelebilmektedir. Böylece sağlanan ilave üretim, imalat dallarında ölçek ekonomileri getirebileceği gibi, düşük amortisman nedeniyle ortaya çıkacak maliyet avantajları da ihracatta "teşvik önlemleri" adıyla yeni sübvansiyonları gerektirmeyecektir (Boratav ve Türkcan, 1993: 46).

Türkiye'de sanayileşme ve dışa açıklık başlığı altında yapılan çalışmalara bakıldığında dışa açıklık değişkeni olarak genelde toplam dış ticaret hacminin, GSMH'ye oranı ele alınmaktadır. Fakat bu çalışmada farklı bir dışa açıklık değişkeni oluşturulmuş ve imalat sanayi özelinde pek çok farklı değişken ile konuya çok boyutlu bakılmaya çalışılmıştır. Literatüre bakıldığında, Tanrıseven (2007), dışa açıklık değişkeni olarak (ihracat+ithalat)/çıktı oranını kullanmış ve panel veri analizi yaparak incelediği 1980-2005 döneminde, imalat sanayi yıllık çıktı rakamları ve açıklık, ücretler ve sermaye değişkenleri arasında pozitif yönde bir ilişki bulmuştur. Ayrıca En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile imalat sanayi alt sektörlerini inceleyerek bu sektörlerden bazılarının lokomotif görevi gördüğü fakat her sektörün dışa açık oluşunun büyüme pozitif yönde etkilenmediğini vurgulamıştır.

Korkankorkmaz (2007), GB sonrası Türkiye-Avrupa Birliği ilk on beş imalat sanayi alt sektörü arasındaki ithalatı panel veri yöntemi ile 1980-2005 dönemi için incelemiştir. Bu çalışmada amaç imalat sanayi ticareti içerisinde AB'nin yerini saptayabilmektir. Bağımlı değişken ithalat, açıklayıcı değişkenler reel döviz kuru endeksi, GSYH ve dummy'dir. Burada dışa açıklığı reel döviz kuru endeksi ifade etmektedir. Elde ettiği bulgularla 1996 yılından sonra AB'den yapılan imalat sanayi ithalatında anlamlı bir değişim yaşanmadığını ifade etmiştir.

Tonus (2007), 1996-2006 dönemi için yaptığı çalışmasında AB-Türkiye arasındaki ticaret ve imalat sanayi göstergeleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Dışa açıklık göstergesi olarak dış ticaret hacminin GSYH'ya oranı ele alınmıştır. Birim kök testleri ve yapılan eş bütünleşme analizi sonrasında Gümrük Birliği sonrasında ticaret hacminin arttığı fakat imalat sanayinin GSYH içindeki büyüklüğünün değişmediği ve Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimsedikten sonra serbestleşme sürecini iyi yönetemediği ve GB'nin dinamik ve statik etkilerinden olumlu şekilde yararlanılamadığını vurgulamıştır. Bu sebeplerle dış ticaret ve dışa açıklık arasındaki ilişki veya anlam bütünlüğüne bakmak dış ticaret ve sanayileşme arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için önemli bir anahtar olmaktadır.

Uluslararası iktisat teorisi birincil mallar ve mamul mallar yani endüstriler arasındaki dış ticaretin nedenlerini analiz etmektedir. Dış ticaret ise dış ticaret hadleri üzerinden yapılmaktadır. Dış ticaret hadlerinin uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olduğunu ifade eden pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bu görüş yaygınlaşmıştır. Fakat tartışmalar hala kesin bir yargıya ulaşmamıştır.

Singer-Prebisch tezi 1950 yılında Singer ve Prebisch tarafından ayrı ayrı geliştirilmiştir. Bu tez, genel olarak net takas dış ticaret hadlerinin mamul mallar lehine dolayısıyla birincil mallar aleyhine uzun dönem eğilimi gösterdiğini söylemektedir. Prebisch ve Singer, bu duruma gerekçe olarak Ricardo'nun statik karşılaştırmalı üstünlükler teorisini göstermişlerdir. Birincil malların gelişmekte olan ülkeler, mamul malların ise sanayileşmiş ülkeler tarafından üretiliyor olduğunun varsayımı altında bu tez gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretten doğan kayıp ve kazançlarını, doğal olarak rekabet gücünü de kapsar hale gelmiştir (Korkmaz ve Yamak, 2006: 129).

Karşılaştırmalı üstünlükler dinamik bir süreci ifade etmektedir. Ekonomide dış ticaret, statik ve dinamik olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Statik süreç Merkantalistlerin yarattığı statik dünya ekonomisi varsayımdır. Dinamik süreç ise uluslararası ticaret ve ülkeler arası uzmanlaşma, işbölümü varsayımı altında işleyen Klasik Dış Ticaret teorisine dayanmaktadır (Seyidoğlu, 1993: 29). Ekonomide katma değeri düşük mallar ihraç eder iken yüksek katma değere sahip, teknoloji ve vasıflı emek gerektiren malları ihraç etme dönüşümü şeklinde yaşanan bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerini değiştirecek yapısal bir dönüşüme gitmesi, artan büyüme ile birlikte ekonomide tarımın azalan payı ve imalat sanayi ile hizmetler sektörlerinin ekonomide ağırlıklarının artması sonucu gerçekleşen bu yapısal dönüşümün dış ticaret sektörünü etkilemesini ifade etmektedir (Utkulu, 2005: 3). Karşılaştırmalı üstünlüğün geniş kabul gören yorumu ise Heckscher ve Ohlin tarafından yapılmıştır.

Obstfeld ve Krugman (2003), Dinamik Faktör Donanımları teorisi ile Hecksher-Ohlin modelinin Faktör Donanımı modeli olarak adlandırılmasına neden olmuşlardır. Bir ülke de emek faktörü bolsa emek yoğun mallar üretilerek bu konuda uzmanlaşmakta, sermaye yoğun mallar ise ithal edilmektedir. Ters durumda, sermaye bakımından zengin bir ülkede sermaye yoğun mallar üretilmekte ve ihraç edilmektedir. Emek yoğun mallar ise dışarıdan ithal edilmektedir. Bu şekilde her iki ülkenin de dış ticarete uzmanlaşarak ticaretten kazanç sağlayacağı beklenmektedir.

Fakat bu model ülkelerin var olan endüstri-içi ticaret nedeniyle karşılaştırmalı üstünlüklere göre neden uzmanlaşmadığını açıklayamamaktadır. Grubel ve Lloyd (1975), bu konu üzerine çalışmalar yapmışlardır. Grubel ve Lloyd endüstri-içi ticaret olgusunun tüm gelişmiş ülkeler arasında önemli düzeyde olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda geliştirdikleri endeks yöntemi ile dış ticaret alanına önemli katkıda bulunmuşlardır. Endüstri içi ticaret, benzer ülkeler arasındaki sanayi malları ticaretinin yüksek olduğunu ve bu ticaretin büyük bölümünün aynı endüstrideki malların iki yönlü ticareti biçiminde gerçekleşmesidir. Paul Krugman endüstri-içi ticaretin dış ticarete etkileri konusunda literatüre iki yeni katkı sağlamıştır. Bunlar stratejik dış ticaret teorisi, aksak rekabet ve dış ticarete coğrafi faktörleri dikkate almasıdır. 1980'li yıllardan itibaren uluslararası iktisat yazını ve dış ticarete aksak rekabet modelleri kullanılmaktadır.

Krugman'ın yararlandığı fayda fonksiyonu Dixit ve Stiglitz tipidir. Endüstri içi ticaretin temelinde iki varsayım yatmaktadır. Bunlardan ilki tüketiciler aynı fayda fonksiyonuna sahiptirler ve tüketiciler tüketebilecekleri tüm malları tüketmeyi tercih etmektedirler. Böylece tüketiciler ideal tercihleri kadar tükettiklerinde fayda düzeyleri de artmaktadır. İkincisi ise, farklılaşmış ürünlerin her bir çeşidinin üretimi için ölçeğe göre artan getiri mevcut olmaktadır. Ülke içerisinde bir malın her çeşidine talep var ise ilk varsayım ve ölçek ekonomileri ülkede her çeşit malın üretilmesine olanak sağlamıyorsa ikinci varsayım yani ülke içinde talebi olan fakat üretilmeyen mal çeşitleri, bu mal çeşidini üreten ülkelerden ithal edilmektedir (Başkol, 2009: 4).

Krugman (1995), dünya ticaretine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Endüstri-içi ticaret kavramına ve bunun imalat sanayi malları açısından anlamına açıklık kavuşturmuştur. İmalat sanayi mallarının bugün eskisinden çok daha kompleks olduğunu, çok fazla ara ürün içerdiğini ve farklılaştığını ifade etmiştir. Bu çalışmada genel denge yaklaşımı kapsamında 1970'lerden 1990'lara dünya ticaretinde ve özellikle hızla gelişen imalat sanayi sektöründe meydana gelen büyümeye dikkat çekmiştir. Ayrıca dünya ticaretini, işsizlik ve işçi ücretleri ile birlikte modelleyerek mevcut boşluğu doldurmuştur. OECD ülkelerini kapsayan çalışmasında işgücünü vasıflı ve vasıfsız olarak ayırmamıştır. Piyasada ise tam rekabet koşulları geçerlidir. Çalışması sonucunda gelişmekte olan ülkelerde nispi olarak imalat sanayinde çalışanların yarattığı maliyet avantajının ortaya çıkardığı refah kaybını üstlendikleri görülmekte ve bu sayede imalat sanayinin ihracatı artmaktadır.

Kortum, Eaten ve Dekle (2007), Genel Denge Yaklaşımı çerçevesinde Ricardian eşitliğin talep yönünü de dikkate alacak biçimde, gayri safi milli hasıla içerisinde imalat sanayinin payı, reel ücretler, ikili ticaret kalıbı ve nispi ücretleri değişken olarak kabul ederek Alez ve Lucas (2006) eşitliğini yeniden düzenlemişlerdir. Yaptıkları çalışmalar sonucunda gelişmiş ülkeler için reel ücret değişimlerinin göz ardı edilebileceğini çünkü imalat sanayi endeksi üzerinde genel olarak yerel firmaların ürettiği malların etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Pek çok gelişmiş ülkede cari işlemler açığının GSMH'nın %60'ının önce tüketilip sonra ödenmesine ve açığa rağmen reel ücretlerin artmaya devam ettiğine dikkatleri çekmişlerdir.

Ülkelerin ticarete konu olmayan mal sektörlerinin genel olarak eksik rekabet varsayımı altında işlediği kabul edilmektedir. Bunun aksine geleneksel ticaret teorisi ise pür rekabet teorisinin geçerli olduğunu varsaymaktadır. Yapısal yürütme performans paradigması, piyasada sadece birkaç firma ve giriş engelleri var ise bu firmaların fiyatlarını ve dolayısıyla karlarını artırabileceğini varsaymaktadır. Fakat rekabet etme güdüsü yerel firmaların kendi aralarında örtülü bir antlaşmaya gitmelerine neden olmaktadır. Yerel ekonomilerin dışa açıklık dereceleri arttıkça bu örtülü anlaşma yerel ve yabancı firmalar arasında gerçekleşmeye başlamakta sonuç olarak ise rekabetçi olmayan bir yapı belirlemektedir (Yalçın, 2000: 6). Singer-Prebisch Tezi ise küçük açık ekonomi varsayımı altında incelenmektedir. Dış ticaret hadleri içsel değişimlerden etkilenmez, gelişmekte olan ekonomilerin dış ticaret hadleri ya da daha genel olarak ticareti yapılan malların fiyatları, dünya piyasalarında dışsal olarak belirlenmektedir (Korkmaz ve Yamak, 2006: 130). Bu da ara ve yatırım malı üretimine geçemeyen ya da sanayileşmesini tamamlayamamış gelişmekte olan ülkeler için dışa bağımlılığın bir göstergesidir.

Singer-Prebisch tezi, uzun dönemde ticaret hadlerinin, tarım ürünü ihraç eden gelişmekte olan ülkeler aleyhine ve sanayi ürünü ihraç eden sanayileşmiş ülkeler lehine değişeceğini savunan bir tez olduğu için Türkiye'nin tarım ülkesi iken sanayileşmeye başlaması ile karşı karşıya kaldığı durumları açıklayan bir dayanak olarak gösterilebilir. Türkiye 1980 sonrası uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ekonominin dışa açık büyümesi için ara ve yatırım malı ithal ederek ihracat yapmaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Türk İmalat Sanayi'nin gelişimi ve dışa açıklık arasındaki ilişki zaman serisi ekonometrisi ile incelenmiştir. Gelişimin 1980 sonrasında, özellikle 1996 Gümrük Birliği'ne üyelik ile izlediği seyir ortaya konulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMALAT SANAYİNİN GELİŞİMİ VE DIŞA AÇIKLIK ÜZERİNE BİR UYGULAMA: 1996-2011 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dünya ekonomisi literatüründe sanayileşmeyi temel alan çalışmalar mevcuttur. İthal İkamesine Dayalı ve İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi uygulanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler son yüzyılda koruyucu ticaret politikalarına alternatif olarak serbest politikalar uygulamaya başlamıştır. Mal ve hizmetlerin küresel ticareti kavramı, dünya ekonomisinde işgücü ve uzmanlaşma ile değişmiştir. Bu tür gelişmelerle birlikte ticaret politikaları ve endüstriyel gelişim arasındaki ilişki giderek kuvvetlenmektedir.

Türkiye, 1953 yılında ortaya çıkan döviz darboğazı sonucunda, ithal ikamesinin araçları olan kotaları, ithal yasaklarını ve yüksek gümrük vergisi uygulamalarına başlamıştır. Bu uygulamalar, 1958 istikrar programına kadar sürdürülmüştür (Özbey, 2000: 3). Türkiye ekonomisi 1970'lerin sonunda yaşanan petrol krizi ve ödemeler dengesi açıkları nedeniyle önemli ekonomik ve sosyal sorunlarla yüz yüze gelmiştir. 1980 yılının başından itibaren serbest ticaret için o dönemin hükümet politikaları ile başlayan ve halen devam etmekte olan birçok önlem ve karar alınmıştır.

1980 yılı Haziran ayında “Stabilizasyon ve Ekonomik Liberalizasyon Programı” adı altında ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Bu programın en önemli amacı ekonominin dışa açıklığını ve ticaret seviyesini arttırmaktır. Alınan kararlar imalat sanayinin yapısını kesin bir şekilde değiştirmiştir. İmalat sektörünün ithalat ve ihracat kompozisyonu sektörün lehine olacak şekilde değişmiştir (Baysan ve Blitzler, 1990).

İmalat sanayi bu nedenle Türkiye'nin sanayileşmesi ve dış ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü sanayi sektörlerinin dışa açıklığı ve gelişimi arasında aynı yönde ve önemli bir ilişki mevcuttur.

İlk kez Lisner tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Balassa (1965) tarafından geliştirilmiştir. Balassa'ya göre ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen birden çok faktör mevcuttur. Fakat karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesinde bu faktörlerin bazıları daha etkin bazıları ise daha zayıf kalmaktadır. Bu nedenle Balassa gözlemlenebilen ve gözlemlenemeyen ticari ilişkileri dikkate alan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri geliştirmiştir. Balassa endeksi temel olarak ülkeler arası gerçekleştirilen ticaret sonrası verilere dayanmaktadır. Bu sebeple ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüğe yansıyan nispi fiyatlar kadar fiyat dışı faktörlerin etkisini de içermektedir (Altay, 2008: 224-225).

$$RCA_B = \ln \left(\frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}} \right)}{\left(\frac{M_{ij}}{M_{it}} \right)} \right)$$

X_{ij} ülke grubundan yapılan j ürünü ihracatı, X_{it} ülke grubuna yapılan toplam ihracatı, M_{ij} ülke grubundan yapılan j ürünü ithalatını ve M_{it} ülke grubundan yapılan toplam ithalatı ifade etmektedir. Hesaplanan RCA (Revealed Comparative Advantages) değerleri, $-0.5 < RCA < 0.5$ arasında ya da büyük, küçük olabilmektedir (Altay, 2008: 225). Elde edilen değerler endüstri ya da ülke grubu içinde karşılaştırmalı üstünlüğün sınırlarını vermektedir.

Tablo 11 Balassa tarafından geliştirilen ve sektörlerin dış ticarete açıklık derecelerini gösteren dörtlü ayırmadan yola çıkılarak 2002 yılı arz ve kullanım tablolarından elde edilen verilerle oluşturulmuştur. Bu tablo imalat sanayi lehine ve aleyhine olan gelişimleri açıkça göstermektedir. X_i sektörel ihracat, M_i sektörel ithalat, Q_i toplam sektörel üretim, D_i toplam sektörel talebi ifade etmektedir.

İhracata yönelik sanayiler sektörel ihracatın toplam sektörel üretim içindeki payının %10'dan fazla ve sektörel ithalatın toplam sektörel talebin %10'undan az olduğu sektörlerdir. Tablo 11'den de görüldüğü gibi bu sektörlerin sayısı 7 olup çoğu imalat sanayine alt sektörleridir.

İhracat yapan ve ithalat ile rekabet eden sanayiler sektörel ihracatın toplam üretim içindeki payı ve sektörel ithalatın toplam sektörel talep içindeki payı %10'un üzerinde olan sektörlerdir. Burada yer alan imalat sanayi alt sektörlerinin çoğu ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarından oluşmaktadır. İthalat ile rekabet eden sanayiler

sektörel ihracatın, toplam sektörel üretim içindeki payı %10'dan az, ithalatın ise toplam sektörel talebin %10'undan fazla olan sanayilerdir. Tablo 11'de yer alan 8 sanayi sektörü imalat sanayinin ara ve yatırım malı üreten alt sanayi dallarıdır.

Hem sektörel ihracatın toplam üretimdeki hem de sektörel ithalatın toplam talepteki payları %10'un altında olan sanayiler ise ithalat ile rekabet etmeyen sanayilerdir. Bu sektörler tarım, ormancılık, balıkçılık gibi tüketime yönelik olan ve elektrik-gaz gibi dışarıdan ithal ettiğimiz sektörler ile posta-telekomünikasyon ve kara yolu taşımacılığı gibi daha çok kamunun öncülük ettiği faaliyetleri içeren sanayi dallarıdır.

Dışa açık bir ekonomide imalat sanayinin varlığı, ulusal gelir içindeki payının artışı yani sanayileşmenin devam etmesi, sektör üretim miktarı artışının yanı sıra karşılaştırmalı üstünlüklerin ve rekabet gücünün artışı anlamına gelmektedir (Tonus, 2007: 3).

Bu nedenle çalışmada dışa açıklık kavramı ve dış ticarete yönelik çeşitli açıklamalara yer verilmiştir. Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanan Gümrük Birliği'nin ve IMF gözetiminde izlenen Yapısal Uyum Programı'nın Türkiye ekonomisi ve imalat sanayi üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Çünkü Türkiye Gümrük Birliği üyeliği ile serbest dolaşım kavramı altında dış ticaret stratejileri ve uygulayacağı politikalar konusunda tek başına karar alma, kota ve gümrük vergisi koyma hakkını bir nevi kaybetmiştir.

Tablo 11: Türk Sanayi Sektörlerinin Dış Ticarete Açıklık Dereceleri

Sanayi Sektörleri	Xi/Qi	Mi/Di
a)İhracata Yönelik Sanayiler	(>%10)	(<%10)
Taşocakçılığı ve diğer madencilik	13	6
Tekstil ürünleri imalatı	22	8
Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması	50	2
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	20	5
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	29	38
Havayolu taşımacılığı	19	4
Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri	12	1
b)İhracat Yapan ve İthalat İle Rekabet Eden Sektörler	(>%10)	(>%10)
Metal cevheri madenciliği	19	29
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	17	13
Ana metal sanayi	21	31
Makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayi	16	15
B.y.s. makine ve teçhizat imalatı	15	36
B.y.s. elektrikli makine ve cihazların imalatı	19	24
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	31	34
Motorlu kara taşıtı , römork ve yarı-römork imalatı	38	22
Mobilya imalatı; b.y.s. diğer imalat	23	12
Su yolu taşımacılığı	19	44
Zorunlu sosyal güvenlik hariç, sigorta ve emeklilik fonları ile ilgili faaliyetler	14	34

Kaynak: TÜİK, 2002, Arz ve Kullanım Tablosu verileri ile tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 11: Türk Sanayi Sektörlerinin Dış Ticarete Açıklık Dereceleri (Devamı)

Sanayi Sektörleri	Xi/Qi	Mi/Di
c)İthalat İle Rekabet Eden Sanayiler	(<%10)	(>%10)
Maden kömürü, linyit ve turba çıkarımı	0	27
Tetkik ve arama hariç, ham petrol ve doğalgaz çıkarımı ve bunlarla ilgili hizmet faaliyetleri	0	85
Derinin tabaklanması, işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı	9	11
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	9	10
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	7	34
Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı	4	69
Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı	6	54
d)İthalat İle Rekabet Etmeyen Sanayiler	(<%10)	(<%10)
Tarım, avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri	5	4
Ormancılık, tomrukçuluk ve ilgili hizmet faaliyetleri	1	8
Balıkçılık, balık üretme ve yetiştirme çiftliklerinin işletilmesi ve balıkçılıkla ilgili hizmetler	9	0
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı	6	6
Basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması	2	5
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	0	1
Kara taşımacılığı ve boru hattıyla taşımacılık	3	4
Posta ve telekomünikasyon	1	1
Sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşların faaliyetleri	7	4
Bilgisayar ve ilgili faaliyetler	2	2
Diğer iş faaliyetleri	1	3
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	1	4
Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler	3	7

Kaynak: TÜİK, 2002, Arz ve Kullanım Tablosu verileri ile tarafımdan oluşturulmuştur.

Çalışmada temel amaç ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin yarattığı dışa açık ticaret ve ticarete serbestleşme kavramlarının imalat sanayi üretiminde

meydana getirdiği gelişimi görebilmektir. $IMS\ddot{U}E = f(DTH, DA, BEM)$ değişkenler arasındaki ilişkiyi ifade eden fonksiyondur. Bağımlı değişken olarak imalat sanayi üretim endeksi seçilmiştir. İmalat sanayi üretim endeksi, GSMH içinde imalat sanayinin aldığı payın zaman içerisinde artıp artmadığını ve imalat sanayi üretiminin özellikle 1996 sonrası gelişimini dönemsel olarak görmemize imkan sağlayacaktır. Açıklayıcı değişkenler uygulamaya esas oluşturan dışa açıklık, dış ticaret hadleri ve birim emek maliyetleridir.

Dış ticaret hadleri, bir anlamda reel döviz kurları yerine de kullanılabilir. Çünkü sonuç olarak yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar, enflasyon oranları arasındaki farkı ifade etmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğümüz olup olmadığını bu değişken yardımıyla sorgulayabiliriz. Birim emek maliyetleri ise çalışan başına ödenen reel ücretleri verdiği için, imalat sanayinde verimliliği ve ondaki değişimi görebilmemiz için gerekli bir değişkendir.

Dışa açıklık değişkeni uygulamaya temel oluşturmakta olup; Türkiye imalat sanayi ihracatının, OECD lkeleri ihracatına oranlanması ile dışa açıklık derecesini ve bunun imalat sanayi üretimi üzerindeki etkisini görmemize olanak sağlayan bir değişkendir.

3.1. EKONOMETRİK YÖNTEM

Değişkenlere ve anlamlarına kısaca değindikten sonra uygulama yöntemi, veri seti, bulgular ve ekonometrik yöntemi kısaca özetlersek; çeyrekli veriler ile çalışılmış ve tüm testler Eviews 7.0 paket programı ile yapılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntem durağan olmayan zaman serileri ekonometrisidir. Bu bölümde uygulama sonuçları ve yorumları yer almaktadır.

3.1.1. Veri Seti, Uygulama ve Bulgular

Zaman serilerinin %90'nı trend yani birim kök içerir. Bunlar ortalaması ve varyansı zaman içerisinde sabit kalmayan serilerdir. Standart asimptotik dağılım tabloları zaman serilerinin durağanlığı varsayımı ile oluşturulduğu için hatalı ve sapmalı katsayı tahminlerine dolayısıyla sahte regresyon ve değişkenler arasında

sahte ilişkiye, yanlış politika önerileri yapılmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden zaman serilerinde trendin neden olduğu birim kök dikkate alınmalıdır.

Birim kök kavramı John Taylor tarafından 1989 yılında net bir şekilde ifade edilmiştir. Birim kökün iktisadi anlamı; birim kök içeren serilerde şokların ve yapısal kırılmaların kalıcı etkiler bırakmasıdır ve bu görüş geleneksel görüşün aksinedir. Geleneksel görüş; kırılma sonrası zaman serisinin eski ortalama ve varyansına döndüğünü ve seride kalıcı bir etki bırakmadığını savunmaktadır.

Nelson ve Plosser (1982) makroekonomik zaman serilerinin gösterdikleri trendin kendisinin de dalgalanmadan muaf olmadığını ortaya koymuştur. Böylece geçici şokların dışında etkileri uzun süre devam eden kalıcı şokların varlığı anlaşılmıştır. Kalıcı şokların oluşturduğu trend, serinin belli bir ortalamaya yaklaşmasını engellemektedir. Trend serinin durağan olmaması anlamına gelmektedir ve stokastik trenddir yani trendin kendisi kaymaktadır.

Uygulama için çeyrekli verilerle çalışılmıştır. Değişkenler 1996-2011 yılları arasında ve dönemlidir. Bağımlı değişken imalat sanayi üretim endeksidir ve çalışma içerisinde (İMSÜE) şeklinde geçmektedir. Bağımsız değişkenler ise dışa açıklık, birim emek maliyetleri ve dış ticaret hadleridir. Dış ticaret hadleri (DTH) imalat sanayine ait olup, aylık veriler; değişkenlerin logaritması alındıktan sonra elde edilen ortalama ile çeyrekli verilere dönüştürülmüştür. Aynı uygulama dışa açıklık (DA) ve imalat sanayi üretim endeksi değişkeni içinde yapılmıştır. Ayrıca imalat sanayi üretim endeksi değişkeninde mevsimsel etki görülmüş ve ‘‘Moving Avarage Methods’’ ile bu etki giderildikten sonra gerekli testler yapılmıştır.

Moving Avarage Methods; hareketli ortalama olarak bilinen belirli bir veri kümesinin zaman tabanlı varyasyonunu hesaplamak için kullanılan istatistiki bir yöntemdir. Birim emek maliyetleri (BEM) çeyrekli veriler olarak mevcuttur. Aylık veriler yerine çeyrekli verilerin çalışmada kullanmasının nedeni yapısal bir analizi ortaya koymaya çalışmaktır. Bu nedenle dönemsel verilere ihtiyaç duyulmuştur.

Değişkenlerin tamamı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İmalat Sanayi Eğilim İstatistikleri veritabanından elde edilmiştir. 1980 sonrası dönemin bir bütün olarak ele alınamayışının sebebi; değişen baz yıllar ve tutulmayan istatistikler nedeniyle 1980-1996 yılları arasında verilerin kesintiye uğramasıdır.

Gümrük Birliği'ne tam üyelik sonrası ele alınan dönemler dışa açıklık kavramını daha iyi açıklamaktadır. Dışa açıklık değişkeni; Türkiye imalat sanayi ihracatının, OECD (İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı) ülkeleri ihracatına oranlanması ile elde edilmiştir. OECD ülkelerinin tercih edilmesinin nedeni Türkiye'nin dış ticaretinin büyük bir bölümünü bu ülkeler ile gerçekleştiriyor olmasıdır. Birim emek maliyetleri ise çalışan başına ödenen reel ücret endeksidir.

Değişkenlerin bu şekilde seçilmelerinin temel nedeni bir ülkede imalat sanayinin gelişimini en iyi şekilde açıklayabilmektir. Dışa açıklık değişkeni klasik dışa açıklık değişkenleri gibi tanımlanmamıştır. Goldberg (1990), "The Index of Effective Exposure" Etkin Dışa Açıklık Endeksi'nden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu endeksin amacı sektör ya da metanın, sektör değişim oranının açıklığını ölçmektir. OECD ülkeleri ihracatının bu endekste kullanımının temel nedeni daha sağlıklı bir veri tabanı ve bilgiye ulaşılır olmasıdır.

DTH, ihracat birim değer endeksinin, ithalat birim değer endeksine oranlanması ile elde edilmiştir. 1997 baz yılı olup, TÜİK tarafından hesaplanmıştır. Ticaret hadlerinin bir değişken olarak ele alınmasının nedeni, uluslararası fiyat farklılıklarını ve rekabetini görebilmek, imalat sanayi gelişiminin lehimize veya aleyhimize olup olmadığını anlayabilmektir.

BEM değişkeni, ekonominin geneli için ele alınmıştır. Vasıflı- vasıfsız işgücü ya da beşeri sermaye içsel büyüme modellerine gireceği için dikkate alınmamıştır. Birim emek maliyetleri veya ücretlerin baskılanması yolu ile ihracatın artırıldığı bu sayede gerçekleşen dışa açık büyüme ile ülkelerin yakınsadığı hipotezi Baro (1991), Sala-i Martin (1990-1992), Romer (1992) gibi pek çok iktisatçı tarafından çalışılmıştır. İmalat sanayindeki gelişimi göstermesi bakımından bağımlı değişken olarak kullanılan imalat sanayi üretim endeksi 1997 baz yılı olup, imalat sanayinin gayri safi milli hasıla içerisindeki payı ve değişimini vermektedir. Yöntem ve değişkenlerin tespit edilmesinden sonra değişkenlere birim kök testleri uygulanmıştır.

3.1.2. Birim Kök Testleri

Augmented Dicky Fuller (Uyarlanmış Dicky-Fuller) Testi; Dicky ve Fuller tarafından (1979-1981) geliştirilmiştir. Hata terimlerinin bağımsız dağıldığı ve sabit

varyansa sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Seride AR sürecini dikkate almaktadır. Bu nedenle bazı eksiklikleri vardır. Yapısal kırılmaları dikkate almayan bir testtir. MA ve ARMA süreçleri seride mevcutsa ADF güçsüz kalır. Tam birim kök ve yakın birim kök arasındaki farkı kusursuzca kavrayamayan bir testtir. Bazı değişkenler birden fazla birim kök içerebilmektedirler. Serbestlik derecesi ve gözlem sayısını belirlemek çok önemlidir ve iyi belirlenemez ise testin gücünü zayıflatmaktadır. ADF testi intercept, intercept ve trend (İ ve T) ve none olmak üzere değişkenler için hem düzeyde hem de birinci farkları alındıktan sonra yapılmıştır.

Tüm değişkenlere ADF testi uygulanmış ve çeyrekli verilerle çalışıldığı için gecikme sayısı 12 alınmıştır. Yapılan ADF birim kök testi sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. H_0 hipotezi birim kökün varlığını ifade ederken, H_1 hipotezi serinin durağan olduğunu yani birim kök içermediğinin ifade etmektedir. Elde edilen test istatistiği, kritik değerden küçük ise H_0 hipotezi red edilmektedir.

H_0 : birim kök vardır.

$t\text{-ist} < \text{kritik değer}$ H_0 red edilir.

H_1 : birim kök yoktur.

Tablo 12: ADF Testi

	Düzeyde		1.Farkı	
İMSÜE	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	-1,67	0,439	-6,73	0.000
İ ve T	-2,07	0,547	-6,70	0.000
none	0,71	0,866	-6,71	0.000
DTH	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	-2.69	0.081	-8.63	0.000
İ ve T	-2.87	0.175	-8.57	0.000
none	-0.00	0.676	-8.71	0.000
DA	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	0.75	0.992	-9.00	0.000
İ ve T	-1.35	0.865	-9.36	0.000
none	1.75	0.979	-8.68	0.000
BEM	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	-2.47	0.126	-4.21	0.001
İ ve T	-2.40	0.373	-4.19	0.008
none	-0.08	0.706	-4.25	0.000

Kritik Değer	%1	%5	%10
İntercept	-3.54	-2.90	-2.59
İ ve T	-4.11	-3.48	-3.16
None	-2.60	-1.94	-1.61

Tabloda verilen kritik değerler paket programın kendi bulduğu kritik değerlerdir. ADF denkleminin hata terimindeki oto korelasyonu gidermek için AIC ve SBC yöntemleri ile bulunan optimum uyarılma dikkate alınmaktadır. Değişkenlerin kendileri ve birinci farkları için bu test yapılmıştır. Yapılan ADF testleri sonucunda değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olmadığı ve farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği yani birim kök içerdiği görülmektedir. Değişkenlerin tamamı I(1)'dir.

Phillips-Perron (P-P) testini uygulayarak sonuçlar güçlendirilmektedir. Bu test ADF testinin hata terimi için geçerli varsayımlarını yumuşatmaktadır. Hata terimi zayıf bağımlı ve heterojen olabilmektedir. Bu testte kritik değer, test istatistiği ile karşılaştırılmaktadır. Yarı parametrik bir test olup ADF testinin alternatifi değil tamamlayıcısıdır. Ayrıca bu testte kırılmayı dikkate almayan bir testtir.

ADF testinde olduğu gibi; intercept, intercept ve trend (İ-T) ve none olmak üzere değişkenler için hem düzeyde hem de birinci farkları alındıktan sonra test uygulanmıştır.

Tablo 13: Phillips-Perron Testi

	Düzyede		1.Farkı	
İMSÜE	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	-1.78	0.383	-6.70	0.000
İ ve T	-2.07	0.547	-6.64	0.000
none	0.67	0.859	-6.68	0.000
DTH	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	-2.56	0.105	-10.49	0.000
İ ve T	-2.72	0.230	-11.08	0.000
none	-0.01	0.683	-10.62	0.000
DA	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	0.16	0.968	-7.86	0.000
İ ve T	-1.84	0.670	-18.89	0.000
none	1.94	0.986	-7.40	0.000
BEM	t-ist.	prob.	t-ist.	prob.
intercept	-1.90	0.327	-9.6	0.000
İ ve T	-1.87	0.654	-8.99	0.000
none	0.30	0.770	-9.11	0.000

Kritik Değer	%1	%5	%10
intercept	-3.54	-2.90	-2.59
İ ve T	-4.11	-3.48	-3.16
none	-2.60	-1.94	-1.61

Phillips-Perron testi sonrasında kritik değerler, test istatistikleri ile karşılaştırıldığında ADF ile aynı yönde sonuç vermektedir. Değişkenler birim kök içermekte ve 1. farklarının durağan olduğu tablo 13'ten görülebilmektedir. Genelde ADF ve P-P testleri aynı yönde sonuç veren ve birbirini tamamlayıcı testlerdir.

ADF testine alternatif bir test ise KPSS (Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin) testidir. Çünkü aksine bir kanıt olmadığı sürece bu tür testlerde birim kökün varlığına dair olan H_0 hipotezi red edilememektedir. Bu nedenle KPSS testinde H_0 ve alternatifi yer değiştirmiştir. H_0 birim kökün olmadığını iddia etmektedir. KPSS testi değişkenler için düzeyde ve birinci farkları alındıktan sonra intercept, intercept ve trend (İ-T) şeklinde iki düzeyde yapılmıştır.

Tablo 14: KPSS Testi

İMSÜE	Düzye (t-ist.)	1.Farkı (t-ist.)
İntercept	0.63	0.05
İ ve T	0.14	0.05
DTH	Düzye (t-ist.)	1.Farkı (t-ist.)
İntercept	0.37	0.18
İ ve T	0.19	0.20
DA	Düzye (t-ist.)	1.Farkı (t-ist.)
İntercept	0.83	0.31
İ ve T	0.24	0.50
BEM	Düzye (t-ist.)	1.Farkı (t-ist.)
İntercept	0.12	0.07
İ ve T	0.11	0.07

Kritik Değer	%1	%5	%10
intercept	0.73	0.46	0.34
İ ve T	0.21	0.14	0.11

Tüm değişkenler için KPSS testi yapılmış ve kritik değerler, test istatistikleri ile karşılaştırıldığında değişkenlerin her biri için H_0 hipotezi red edilmektedir. Değişkenler I(1)'dir, birim kök vardır.

Yapılmış olan bu üç test yapısal kırılmayı dikkate almadığı için sahte birim köke neden olabilmektedir. Bu yüzden kırılma yılını içsel kabul eden Zivot-Andrews Testi uygulanmalıdır. Bu test kırılmanın yarattığı yapısal değişimin sahte birim köke neden olup olmadığını göstermektedir. Kırılma yılını tek ve içsel kabul eden, kendi belirleyen Zivot- Andrews Testi sonuçlarına göre;

H_0 : Sahte birim kök yoktur.

H_1 : Sahte birim kök vardır.

Tablo 15: Zivot-Andrews Testi

İMSÜE	t-ist.	prob.	kırılma yılı	DTH	t-ist.	prob.	kırılma yılı
intercept	-5.44	7.24E	2008Q4	intercept	-4.00	0.016	1999Q3
trend	-3.00	0.079	2006Q3	trend	-4.27	0.039	2001Q1
İ ve T	-5.46	2.11E	2008Q4	İ ve T	-5.05	0.000	2003Q1
DA	t-ist.	prob.	kırılma yılı	BEM	t-ist.	prob.	kırılma yılı
intercept	-3.34	0.000	2008Q1	intercept	-4.63	0.000	2001Q2
trend	-3.71	0.007	2004Q3	trend	-3.06	0.001	2003Q3
İ ve T	-3.68	0.469	2004Q1	İ ve T	-4.75	0.004	2001Q1

Kritik Değer	%1	%5	%10
İntercept	-5.34	-4.93	-5.57
Trend	-4.80	-4.42	-5.08
İ ve T	-5.57	-4.11	-4.82

İMSÜE, DTH, DA ve BEM değişkenleri için kırılma durumunda dahi birim kök vardır. Değişkenler $I(1)$ 'dir. H_0 kabul edilir. Bu test ayrıca değişkenlerin birinci farkları alınarak tekrar yapılmıştır. Test sonuçları aynı yönde olduğu için yeniden bir tablo eklenmemiştir.

3.2. EŞ BÜTÜNLEŞME TESTLERİ

Eş bütünleşme; durağan olmayan iki zaman serisinin doğrusal bileşimlerinin uzun dönemde birlikte hareket etmelerini sağlayan ve yeni bir denge ilişkisini garantileyen analiz ve modelleme yöntemidir.

3.2.1. Engle-Granger 2 Aşamalı Eş Bütünleşme Testi

Engle ve Granger (1987), X_t ve Y_t gibi iki değişken arasındaki eş bütünleşmeyi şöyle tanımlamaktadırlar: Eğer;

- i) Her iki seri de $I(d)$ ise, yani aynı bütünleşme derecesine sahiplerse,
- ii) Bu değişkenlerin $\alpha_1 X_t + \alpha_2 Y_t$ gibi doğrusal bir bileşimi $(d-b)$ dereceden bütünleşmeye sahip ise, $d \geq b \geq 0$ olmak koşuluyla, X_t ve Y_t serilerinin d dereceden eş bütünleşik oldukları söylenir. $X_t, Y_t \sim CI(d,b)$ biçiminde gösterilir. $[\alpha_1 \alpha_2]$ vektörüne de eş bütünleşme vektörü denmektedir.

Engle ve Granger'in literatüre sunduğu eş bütünleşme analizi ile değişkenler trend içerse dahi uzun dönemdeki sapmaları ifade eden hata terimi, durağan yani varyansı ve ortalaması zaman içinde değişmez, sabit ise değişkenler arasında gerçek iktisadi nedensellik ilişkisi vardır. Bu durumda regresyondaki değişkenler eş bütünleşiktir denilir. Eş bütünleşmenin varlığı en az bir yönlü uzun dönemli nedenselliği garanti etmektedir.

Eş bütünleşme kavramının literatüre kazandırdıkları ve kullanım alanları şu başlıklar altında incelenebilmektedir (Engle ve Granger, 1987: 251-276):

- i) Regresyon analizlerinde trendin neden olduğu "sahte regresyon" sonuçlarını gidermektedir.
- ii) Ekonomik değişkenler arasında uzun ve kısa dönemin birlikte testine ve ekonometrik tahminine olanak veren yeni ve etkin bir modelleme yöntemi olarak kullanılması ve hata düzeltme modelidir.
- iii) Ekonometrik tahminleme aşaması öncesinde bir ön test olarak kabul görmektedir.
- iv) Uzun dönem ekonomik ilişkilerin yani ekonomi teorisinin testine olanak tanımaktadır.

Eş bütünleşme analizinin hem bir analiz, test kısmı hem de modelleme kısmı mevcuttur. Modelleme yöntemi olarak kullanılabilmesi yani uzun dönem regresyonunun geçerli olabilmesi için tek bir bağımlı değişken olmalıdır ve tek denklem yaklaşımı kullanılmaktadır. Johansen'e göre değişkenler arasında değişken sayısının bir eksiği kadar eş bütünleşme denklemi olabilir. Bağımsız yani açıklayıcı değişkenler zayıf dışsal olmalı içsellikten kaynaklanan bir sorun olmamalıdır. İçsellik problemi varsa katsayı tahminleri sapmalı çıkmaktadır. Tek denklem yaklaşımına göre denklemin sağındaki değişkenler zayıf dışsal solundaki değişken içsel olmalıdır.

3.2.1.1. İlk Aşama

İlk aşamada değişkenlerin bütünleşme testleri yapılmaktadır. Uzun dönem ilişkisinde iki değişken varsa ikisi de aynı bütünleşme derecesinden olmak zorundadır. Birden fazla açıklayıcı değişken varsa bağımlı değişkenin bütünleşme derecesi açıklayıcı değişkenlerden hiçbirinin bütünleşme derecesinden yüksek olmamalıdır. Ayrıca, iki açıklayıcı değişken aynı bütünleşme derecesine sahip olmalıdır. İlk aşamadaki denklem statik eş bütünleşme denklemi olup uzun dönem denklemdir ve EKK (En Küçük Kareler Yöntemi) ile tahmin edilir. Bu şekilde değişkenler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi aranmaktadır.

Uzun dönem denkleminin statik olmasındaki temel neden gecikmeleri içermemesidir. Bu yüzden uzun dönem denklemi ile tahminlenen parametreler sapmalı olacaktır. Değişkenler durağan olmadıkları için uzun dönem denkleminin t-değerleri düzeltilmediği sürece yorumlanamamaktadır. Stock (1987) EKK ile tahmin edilen denklemin süper tutarlı olduğunu ortaya koymuştur. Süper tutarlılık iki durağan dışı ve eş bütünleşik değişkenin regresyonundan elde edilen parametrelerine göre ana kütledeki doğru parametreye daha hızlı bir şekilde yaklaşılmasıdır.

$$\text{İMSÜE} = 1.65 + 0.138\text{DTH} + 0.559\text{DA} - 0.081\text{BEM} + u_t$$

EKK ile yapılan tahminleme sonucunda bağımsız değişkenlerin bazılarının istatistiki olarak anlamlı bazılarının ise anlamsız olduğu bulunmuştur. Uzun dönem denklemi bu sebeple uygulamalı çalışmalarda kullanıldığında yanlış politika önerilerine neden olmaktadır. DW:0.19 ve R²:0.20 çıkmıştır yani DW, R² den küçüktür. Sahte regresyon sorunu mevcuttur. Bu sonuç uzun dönem denklemi katsayılarının neden yorumlanamayacağı göstermektedir.

3.2.1.2. İkinci Aşama

İkinci aşamada, eş bütünleşme denkleminin hata teriminin durağan olup olmadığına bakılmaktadır.

H₀ : birim kök vardır.

t-ist < kritik değer H₀ red edilir.

H₁ : birim kök yoktur.

Tablo 16: Hata Terimi İçin ADF Testi

Değişken	T-istatistiği	Kritik Değer		Prob. Değeri
u_t	-6.70	-2.90 (%5)	-2.54 (%10)	0.000

Tabloda verilen kritik değerler paket programın kendi bulduğu kritik değerlerdir. ADF denkleminin hata terimindeki oto korelasyonu gidermek için AIC ve SBC yöntemleri ile bulunan optimum uyarlama ile elde edilen sonuçlardır. Kritik değer %5'te t-istatistiğinin üstünde kalmıştır ve hata teriminin prob. değeri anlamlıdır. H_0 red edilir, hata terimi durağandır. Hata teriminin durağanlığı sılandıktan sonra statik uzun dönem regresyonunda EKK ile tahminlenen hata teriminin bir gecikmelisini hata düzeltme terimi (u_{t-1}) olarak regresyona dahil eder ve tekrar tahminleriz. Bu aşamadaki denklem kısa dönem fark denklemdir. Gecikmeler ile dinamikleri içermektedir. Bu nedenle kısa dönem fark denkleminde eş anlılık vardır. EKK sapmalı tahmin vereceği için iki aşamalı EKKY (Tartılı En Küçük Kareler Yöntemi) uygulanmalıdır. Bu aşama aslında hata terimine uygulanan bir birim kök testidir. Bu denklemde hata düzeltme terimi önündeki parametre $-1 \leq b_1 \leq 0$ arasında ve istatistiki olarak anlamlı ise hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Eğer kısa dönem hata düzeltme mekanizması çalışmıyorsa uzun dönem hata terimi durağan olsa dahi değişkenler arasında eş bütünleşik bir ilişki yoktur ve aralarındaki ilişki sahtedir.

Kısa Dönem (Dinamik) Denklemi;

$$\Delta \text{İMSÜE}_t = 0.003 + 0.110\Delta \text{DTH} + 0.325\Delta \text{DA} + 0.273\Delta \text{BEM} - 0.095u_{t-1} + e_t$$
$$R^2 = 0.11 \quad \text{CRDW} = 1.70$$

Kısa dönem denklemindeki tüm değişkenler durağan olduğu için katsayı tahminleri yorumlanabilir. Tablodan da görüldüğü gibi hata düzeltme terimi %5 seviyesi için negatif, sıfır ile bir arasında ve anlamlı çıkmıştır. Hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir neden sonuç ilişkisi mevcut gözükmemektedir. Dışa açıklık, dış ticaret hadleri ve birim emek maliyetlerinin bağımlı değişken olan imalat sanayi üretim endeksi üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Çünkü değişkenlerin önündeki katsayılar pozitif değer almıştır. Fakat Engle-Granger Testi literatüre büyük katkıları olsa dahi eksiklikleri olan ve

seride meydana gelmiş olan yapısal kırılmaları dikkate almayan bir testtir. Bu nedenle yapısal kırılmaları ve bunların regresyonun tümü üzerindeki etkisini dikkate alan Gregory-Hansen Testi yapılmıştır.

3.2.2. Gregory-Hansen Eş Bütünleşme Testi

Zaman serilerinde meydana gelen yapısal kırılmalar nedeniyle katsayı parametreleri zaman içerisinde sabit kalmayıp değişmektedir. Yapısal kırılma makro ekonomik zaman serilerinde yaşanan beklenmedik değişimlerdir. Zaman serilerinde yapısal kırılma istatistiki olarak üç farklı anlamda kendisini göstermektedir. Bunlar; sabit, ortalama ve rejimde kayma şeklindedir. Kırılmaların iktisadi anlamı ise istatistiki anlamından çok daha farklıdır. İktisatçıların önemle üzerinde durduğu ve incelediği yazın bu alanı kapsamaktadır. Yapısal kırılma değişkenler arasındaki eş bütünleşik yani uzun dönemli nedensellik ilişkisine etki etmekte ve sahte yönde ilişki bulunmasına neden olmaktadır. Mikro ekonomi açısından yapılan bir çalışmada yapısal kırılmalar kısa hafızaya neden olmakta ve aşırı kıymetlerin hemen elendiği bir yapıya ekonomiyi sürüklemektedir. Çünkü yapısal kırılmalar parametrelerin dönemler arasında farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu durum iktisaden savunulan ve teorilere dayanan hipotezlerin reddedilmesine neden olmaktadır. Birim kök testleri zaman serilerinin sadece bir noktasında kırılma olduğunu ifade etmektedir. Yapısal kırılmalar ise serinin veya kullanılan regresyonun tamamını etkileyen değişimlerdir. Kırılmaların neden olduğu yapısal değişim; kısa dönem çıktı ve istihdam rakamlarından çok uzun dönemde ana yapıyı, gelir ve kaynak dağılımını etkilemektedir. Bu yapısal değişime verilebilecek örnekler, serbestleştirilen düzenlenmiş ekonomiler ve imalat sanayi sektöründeki kaynak sağlayıcılarıdır.

Yapısal kırılmaların nedeni aslında yine ekonominin kendisinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik bir çöküş ya da uygulanan ana politikadaki bir değişiklik yapısal bir değişim ya da kaymaya neden olmaktadır. Varlık fiyatları, döviz kurları, reel GMSH, reel ücretler v.b. birçok zaman serisinin düzeyde trend içerdiği ve bu trendin serilerin ortalamasından sapmasına neden olduğu kabul edilmiştir. Yapısal kırılmaların neden olduğu asıl sorun serinin basit temeline etki etmezken düzey, eğim ya da her ikisinde birden kalıcı kaymalara neden olmaktadır.

Yanlış tahminler, sahte birim kök ve hatalı katsayı yorumları, yanlış politika önerileri ve uygulamalarına neden olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak uzun dönemde ekonomi yanlış yönlendirilecektir.

Gregory (1996), yapısal kırılma mevcut iken ADF v.b. testlerin açıklama güçlerinin zayıf kaldığını ve eş bütünleşme olduğuna dair hipotezi reddetme hatasına düşüleceğini söylemektedir. Bu nedenle alternatif bir eş bütünleşme testi önermişlerdir. Gregory ve Hansen'in (1996) geliştirdiği bu testte içsel olarak belirlenen bir kırılma yılında standart eş bütünleşme testlerinin aksine vektörün zaman içerisinde değişebileceği dikkate alınmaktadır. Ayrıca yapısal kırılma kendini sabit terim, sabit terim ve eğim, hem sabit terim hem eğim hem de rejimde kayma olarak 3 farklı şekilde göstermektedir. Denklemlerin gösterimi şu şekildedir.

Ortalama Kayması (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \cdot \phi_{t\tau} + \alpha^T \cdot y_{2t} + e_t, \quad t=1,2,\dots,n$$

Eğim Kayması (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \cdot \phi_{t\tau} + \beta t + \alpha^T \cdot y_{2t} + e_t, \quad t=1,2,\dots,n$$

Burada t trend değişkenidir.

Rejim Kayması (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \cdot \phi_{t\tau} + \alpha_1^T \cdot y_{2t} + \alpha_2^T \cdot y_{2t} \phi_{t\tau} + e_t, \quad t=1,2,\dots,n$$

Rejim kaymasında bulunan α_1 katsayısı rejim kaymasından önceki eğimi, α_2 katsayısı ise rejim kayması olduğu zaman eğimde meydana gelen değişimi göstermektedir. Gregory-Hansen testi, her τ değeri için yukarıdaki modellerin En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilerek, ayrı ayrı her bir regresyonun hata terimine $Z_{\alpha(\tau)}$, $Z_{t(\tau)}$ ve ADF test istatistiklerinin uygulanmasına dayanmaktadır. En küçük test istatistiğinin bulunduğu modelde kullanılan kukla değişkene ait yıl, kırılma yılı olarak belirlenmektedir. Sonraki aşamada, hesaplanan test istatistikleri Gregory ve Hansen'in 1996'da yeniden düzenledikleri kritik değerlerle karşılaştırılarak eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığına karar verilmektedir.

Tablo 17: Gregory-Hansen Testi

(M=4) ADF*, Z _t *	0.01	0.025	0.05	0.10	0.975
C	-6.05	-5.80	-5.56	-5.31	-3.26
C/T	-6.36	-6.07	-5.83	-5.59	-3.59
C/S	-6.92	-6.64	-6.41	-6.17	-4.12

C	C/T	C/S
-3.80	-5.94	-5.60
2003Q2	2008Q1	2003Q2

M toplam değişken sayısı olup, bu sayıya karşılık gelen kritik değerler tablo 17'deki gibidir. Düzeyde kayma (C); t-istatistiği kritik değerden büyük olduğu için H₀ kabul edilir. Kırılma 2003 yılının ikinci çeyreğinde gerçekteşmiştir. Ortalama ve eğimde kayma (C/T); t-istatistiği %5 güven düzeyi için anlamlıdır. Eş bütünleşmenin yokluğuna dair olan H₀ hipotezi red edilir. Yapısal kırılmaya rağmen değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi vardır. Değişkenler eş bütünleşiktir. Kırılma yılı 2008'in ilk çeyreğidir. Rejimde kayma (C/S); t-istatistiği kritik değerden büyük olduğu için H₀ kabul edilir. Kırılma 2003 yılının ikinci çeyreğinde meydana gelmiştir. Gregory-Hansen testleri arasında eş bütünleşmenin varlığını kabul eden (C/T)'de kayma olduğu için bu sonucu dikkate alırız.

Rejimde meydana gelen kırılma değişkenler arası eş bütünleşik ilişkiyi bozmuştur. Bu nedenle kırılma yılı 2003Q2 alınarak trend parametresi eklenmiştir. 2003 yılı ikinci çeyreği öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı regresyon oluşturulmuştur. İki regresyona birlikte bakıldığında trend parametresinin çok farklılaştığı görülebilmektedir. Farklılaşmanın temel nedeni seride trendin yarattığı bozucu etki ve kırılma yılı sonrası oluşturulan denklem için gözlem sayısının az kalışdır.

$$\text{İMSÜE} = 2.517 - 0.361\text{DTH} + 0.560\text{DA} + 0.154\text{BEM} - 0.004\text{@trend} + u_t$$

$$\text{İMSÜE} = -1.109 - 0.061\text{DTH} - 0.468\text{DA} + 1.935\text{BEM} - 0.005\text{@trend} + u_t$$

Kırılmanın neden olduğu katsayı farklılaşmasını gidermek ve eş bütünleşik ilişkiyi göstermek için 2003 yılı ikinci çeyreğinden itibaren bir dummy (kukla değişken) oluşturulmuş ve regresyona eklenmiştir. Dummy ve trend parametresi mevcut olan regresyon sonuçları tablo 18’de verilmiştir. Tablo 18 sonuç kısmında istatistiki ve iktisadi olarak yorumlanmıştır.

Tablo 18: Gregory-Hansen Testi (kukla değişkenli)

Değişken	Katsayılar	Standart Hata	t- istatistiği	Prob.
LNDTH	-1.194277	0.475014	-2.514192	0.0148
LNDA	1.075667	0.388736	2.767090	0.0077
LNDEM	0.309998	0.194418	1.594495	0.1165
DUM*LNDTH	0.081994	0.620354	0.132173	0.8953
DUM*LNDA	-0.921470	0.497473	-1.852303	0.0693
DUM*LNDEM	0.978243	0.338049	2.893790	0.0054
DUM	-0.191515	0.057490	-3.331265	0.0015
C	3.393480	1.634908	2.075640	0.0425

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarından itibaren ve planlı dönem süresince sanayileşme ve kalkınma kavramları özdeşleştirilmiştir. 1930'lu yılların ilk yarısında öne çıkan devlet öncülüğünde sanayileşme modeli, 1950 ve sonrasında karma ekonomiye yerini bırakmıştır. İthal ikameci politikalar planlı dönemde sıkı bir şekilde uygulanmıştır. 1958 yılı sonrasında başlayan dış ödeme güçlükleri, aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalat yasakları ve kotalar, yüksek gümrük vergileri, sıkı kambiyo kontrolü ile birlikte bir dizi önlem ve teşvikler eşliğinde 1960'ların ikinci yarısına kadar özellikle ara ve yatırım mallarında ithal ikamesi amaçlanmıştır. 1950-1953 ve 1970-1973 gibi kısmi liberasyon dönemlerinde ihracatın GSMH içindeki payı ve bu politikaların doğal bir sonucu olarak imalat sanayinde belirgin ölçüde bir büyüme söz konusu olmuştur. Fakat bu büyüme büyük ölçüde iç talep genişlemesinden kaynaklanmaktadır. İmalat sanayine ihracatın katkısı düşük düzeylerde kalmıştır.

1970'li yıllardan itibaren küreselleşme hareketlerinin etkisiyle serbestleşme sürecine girilmiştir. 1980 ve sonrası devletin ekonomideki rolü kısıtlanmış, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından olumsuz gelişmelere neden olmuştur. 1970'li yılların sonlarında önemli boyutlara ulaşan enflasyon, artan işsizlik oranları, yatırımların durması ve dış ödemeler dengesi açıkları 1980 istikrar programını devreye sokmuştur. Kısa dönemli bir istikrar programı olarak uygulamaya konan 24 Ocak kararları ekonomide köklü yapısal değişikliklere yol açmıştır.

1990 yılından itibaren Türkiye ithal ikamesine yönelik sanayileşme yerine ihracata dayalı sanayileşme sürecine girmiştir. Alınan önlemlerin merkezi yönetim yerine piyasa mekanizmasına uygunluğu dikkat çekmiştir. 1989 yılında finansal serbestleşmeye gidilmiş ve 1996 yılında Gümrük Birliğine üye olunmuş ve ekonomi her anlamda dışa açık bir hale getirilmiştir. Dolayısıyla 1980 yılından itibaren Türkiye ekonomisi pek çok ekonomik krizle yüz yüze gelmiştir. 1994 yılında gerek dış dünya gerekse Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz sonrası ve 1990'lı yıllar boyunca yaşanan yapısal dönüşümlere bağlı olarak ekonomi olumsuz yönde etkilenmiştir.

2001 ekonomik krizi sonrası Türkiye ekonomisi hızlı bir dönüşüm içerisine girmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile ekonomik büyüme ve makro göstergelerde iyileşmeler yaşanmıştır. 2000'li yıllar boyunca para ve maliye politikaları, Merkez Bankası'nın enflasyon hedefleri ile uyumlu olacak şekilde uygulanmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz ile birlikte MB enflasyon hedeflemesi yanı sıra dalgalı döviz kuru rejimi uygulamaya başlamıştır. Ekonomide 1980 öncesi ve sonrasında yaşanan bu gelişmelerin Türk İmalat Sanayi'ne özellikle 1980 sonrası etkilerini görebilmek ve imalat sanayi ile ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin gerektirdiği dışa açıklık bağlantısını görebilmek için 1996-2011 dönemini kapsayan ekonometrik bir uygulama yapılmıştır.

Çalışmada yapılan uygulamalar ile elde edilen sonuçlar şu şekilde yorumlanabilmektedir. Yapılan değerlendirmeye trend parametresi dahil edilmiş olup, trendin denklem içerisine dahil edilmesinin ana nedeni açık bir ekonomide entegrasyon derecesini de göstermiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle bu parametre dışa açık bir ekonomide bütünleşme ölçütüdür. Bu parametre tanımlanan eşitliğin tahmininde, dikkate alınmadığında değişkenler arası ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmada endüstri içi ticaretin etkileri dikkate alınmamıştır.

Türk imalat sanayi mallarının piyasa koşulları dikkate alındığında, dış ticaret hadlerinin (DTH) eş bütünleşme sonrası negatif değer almasının nedeni; Türkiye'nin fiyat kabul eden ve tam rekabet varsayımları geçerli olan bir piyasada mallarını sunmasıdır. Bu açıdan üretmiş olduğu malların fiyatı arttığında talep hızla azalacağı için imalat sanayi üretimi üzerinde düşürücü etkisi olacaktır. Bu hipotezi kırılmadan sonraki parametre tahmini ve katsayı değeri de ifade etmektedir.

Birim emek maliyetleri (BEM), imalat sanayi için kırılma yılı sonrasında pozitif bir değer almıştır. 1990'lardan 2003 yılına kadar BEM'in imalat sanayi üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü değişken katsayısı istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Ancak Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu; ücretler baskılandıkça, emek maliyetlerinin azalacağı ve üretimin artacağını ifade etmektedir.

Kısa dönemde yani 2003 kırılma yılı sonrası, imalat sanayi gelişimi üzerinde dışa açıklık değişkeninin etkisi beklenenin aksine negatif olmuştur. Buradan varılacak sonuç, imalat sanayi gelişimi üzerinde özellikle 2003 yılı sonrası etkiyi

belirleyen dışa açıklık değil iç taleptir. Türk imalat sanayi ihracatı mutlak olarak artıyor olmasına rağmen bu artış OECD ülkelerinin ihracat artışından nispi olarak daha azdır. Gelir içindeki payının ise bu duruma rağmen yüksek olması dışa yönelik mal talebini artırdığı için imalat sanayi üretim endeksi üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olması beklenmektedir. Bu durumda ihraç malları arzının ve ithal malları talebinin birlikte artmış olmasına rağmen ithalattaki artışın büyüme oranından daha fazla olması ülkenin iç üretiminin azalmasına yol açmaktadır. Değişken katsayısının 0.92 ve negatif olması bu durumu işaret etmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar talep kanalından ortaya çıkan dolaylı etkiyi göstermektedir. Ayrıca ihracatın ve ithalatın mutlak olarak artışına karşın, ihracattaki artış oranının ithalatın gerisinde kalması üretim açısından ticarete karşıt bir büyümeyi ifade etmektedir. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu durum sanayileşmesi ve dışa açılması için bel kemiği olan imalat sanayinin gelişiminin ve gelişimi üzerindeki çeşitli etkenlerin sanıldığı gibi tamamen olumlu bir yönde ilerlemediğini göstermektedir.

Türk imalat sanayi ve yapısı, geçirdiği tarihi süreç dikkate alındığında elde edilen sonuç 2001 yılında yaşanan finansal ve bankacılık krizi etkilerinin imalat sanayi ve doğal olarak reel sektörü hala etkilediğini göstermektedir. Çünkü yapısal kırılmalar kalıcı şoklar olup regresyonun tümüne etki etmekte ve şokların etkileri uzun dönemli olmaktadır. Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu 2003 yılı, eylül ayı raporundan derlenen ve ekonomiyi kısa dönemde etkileyen başlıca finansal gelişmeler şu şekilde özetlenebilmektedir.

Uluslararası Para Fonu ile uygulanmakta olan programın yeniden gözden geçirilmesi, önceki dönemde alınan kredinin serbest bırakılması ve 2006 yılına ertelenmesidir. IMF'den kullanılan kredilerin yeni bir ödeme planına bağlanması, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarından Standart & Poors'un ve Fitch Ratings'in Türkiye'nin ülke notunu yükseltmesidir. Avrupa Birliği siyasi kriterlerini karşılamak amacıyla hazırlanan ve çeşitli yasalarda değişiklik öngören yedinci uyum paketinin TBMM tarafından kabul edilmesidir. Katılım öncesi programın hazırlanması, ABD'den sağlanması öngörülen ve krediye dönüştürülebilecek hibe miktarına ilişkin görüşmelere başlanmasıdır.

Yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin rakamlara yansımış hali olumlu bir tabloyu işaret etmektedir. BDDK 2003 eylül ayı raporuna göre toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı, 2003 yılında bir önceki yıla göre artmıştır. Gelişen ihracat imkanları ve iç talepteki canlanma kapasite kullanım oranındaki gelişmede belirleyici olmuştur. Kamu kesimi kapasite kullanım oranı petrol, kimya ve ana metal sektörlerinin yüksek kapasite ile çalışmaları sonucunda yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Özel sektör kapasite kullanım oranı yine aynı şekilde yükselmiştir. Bu gelişmelerde, gıda, taş toprak, makine teçhizat sektörlerindeki yüksek kapasite kullanım oranlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Fakat elde edilen uygulama sonuçları ile imalat sanayi gelişmeleri çelişmektedir.

Üretim ve üretimle ilgili sanayi dallarında ilk akla gelen her zaman arz kanalı ve üretici olmaktadır. Yapılan çalışmalar genellikle arz kanalı yani emek, sermaye ve ihracat dikkate alınarak yapılmaktadır. Savunulan genel kanı ise ihracatın hem doğrudan hem de dolaylı kanallar ile diğer sektörler ve büyüme üzerinde etkili olduğudur. İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin altında yatan genel düşünce bu olmakla birlikte, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi karşılaştırmalı üstünlüklere ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip, ekonomiyi sürükleyecek kilit sektörlerin desteklenmesine ve bu sektörlerle öncelik verilmesine dayanmaktadır. Bu nedenle talep kanalı ve bunun dolaylı ve dolaysız etkileri de dikkate alınmalıdır. Çünkü karşılaştırmalı üstünlükler dinamik bir süreci ifade etmektedir ve karşılaştırmalı üstünlükler ülkeler arası fiyat farklılıklarına dayanmaktadır. Fakat fiyatlar yalnızca üretim maliyetlerine ya da arz koşullarına göre belirlenmemektedir.

Talep, uluslararası ticareti açıklamada önemli bir faktördür. Çünkü talep farklılıkları, maliyet farklılıklarının etkisini azaltıp artırarak dünya ticaret hacmine etki etmektedir. Türkiye fiyat kabul eden ve tam rekabet koşulları varsayımında üretim yapan bir ülkedir. Ticarete karşıt bir büyüme içerisinde olan Türk İmalat Sanayi bu duruma talep mekanizmaları ve işleyişleri nedeni ile düşmüştür. Tüketim oranının ekonomideki büyüme oranı ile aynı hızda ya da daha hızlı artışı, dış ticaret hadleri lehimize olsa dahi, dış ticaret hacminin daralmasına neden olmaktadır.

Tüketim oranı ve iç talepteki sürekli artış yurt içi üretimle karşılanamayınca ithalatın hızla artışına neden olmaktadır. İthalatı ve ithalata bağımlılığı artıran ihracata yönelik sanayileşme stratejisi sadece imalat sanayini değil tüm sanayi

dallarını etkilemektedir. Sorunların kaynağında ve ticarete karşıt büyüyen ekonominin özünde Türkiye’de kıt olan faktörler; sermaye ve ileri teknoloji ile üretilen malların katma değerinin yüksek oluşu fakat Türkiye’de bol olan faktör, emek ile üretilen ve orta düzeyde teknoloji gerektiren, katma değeri birden küçük olan malların üretilmesi yatmaktadır. 2013-2015 Orta Vadeli Program’da da değinildiği gibi imalat sanayinde rekabet gücünü artırmak ve dünya ticaretinden daha fazla pay alabilmek için yüksek katma değerli mal üretimi artırılmalı, yapısal dönüşümün hızlandırılması temel amaç olmalıdır. Türkiye’nin belirli sektörlerde üretim merkezi olmasına yönelik olarak sanayi ihracatını artıracak ve yapısal dönüşüme katkı sağlayacak sanayi stratejisi ve sektörel stratejiler uygulamaya geçirilmelidir.

1980 sonrası bir ticaret ve politika aracı olarak uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi her yönü ile günümüz koşullarına uyarlanmalıdır. Çünkü yapısal dönüşümün başlıca şartlarından biri değişim ve yeniliktir. İleri teknoloji ile üretim yapabilen bir imalat sanayi yaratılmaya çalışılmalı böylece üretimin ithalata olan bağımlılığını azaltmak amacıyla yurtiçi katma değeri artırıcı sektörel politikalar geliştirilmelidir. Büyüme artıracak önlemler ile işsizlik sorunu azaltılmalı ve kamu harcamaları daha üretime yönelik yapılmalı, özel kesim kredi imkanları artırılarak teşvik edilmelidir. Türkiye’nin yaşadığı krizler sonucu değişen dengeleri ve ekonomik yapısı daha güçlü kılınmalıdır.

KAYNAKÇA

Alpar, C. (1982). *Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*. Ankara: Turhan Kitapevi Yayını.

Altay, H. (2008). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi: 1995-2007. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. (21): 215-241.

Altıntaş, M. (1978). *İçe Yönelik Sanayileşme Politikası*. Ankara: Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayını.

Aydoğuş, O. (2010). *Girdi-Çıktı Modellerine Giriş*. Ankara: Elif Yayınevi.

Aydoğuş, O. ve Çalışkan, E. (2011). Türkiye Ekonomisinde Endüstriyel Büyümenin Kaynakları: Girdi-Çıktı Modeli ile Ampirik Bir Analiz (1985-2002). *Ege Akademik Bakış*. 11(4): 499-510.

Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu. "Aylık Değerlendirme Raporu", Rapor, Eylül/2003.

https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/Diger_Raporlar/2865Eylul_2003_aylik_internet.pdf (26.05.2012).

Başkol, M.O. (2009). Türkiye'nin Endüstri-İçi Ticaretinin Analizi. *Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi*. 28(2): 1-24.

Baysan, T. ve Blitzer, C. (1990). *Turkey's Trade Liberalization in the 1980s and Prospects for its Sustainability* in Tosun Arıcanlı ve Doni Rodrik (eds.), *The Political Economy of Turkey: Debt Adjustment and Sustainability*, Macmillan, London.

Berksoy, T. (1982). *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*. İstanbul: Bölge Yayınları.

Boratav, K. (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm, Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav, K. ve Türkcan, E. (1993). *Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

Cardenete A. ve Sancho F. (2006). Missing Links in Key Sector Analysis. *Department of Economics, Universidad Pablo de Olavide, Sevilla, Spain*. May: 1-2.

Chiang, A.C. (1986). *Matematiksel İktisadın Temel Yöntemleri*. Çev. Ergun Kip ve diğer yazarlar. Ankara: Teori Yayınları.

Çokgezen, J. (2010). *1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Dekle, R., Eaton, J. ve Kortum, S. (2007). Unbalanced Trade. *Natioanal Bureau of Economic Research. Working Paper*.

Diamond, J. (1976). Key Sectors in Some Underdeveloped Countries: A Comment *Kyklos*. January, England. 29(4): 762-764.

Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*.

Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, (49): 1057-1072.

DPT, (1963-1967). “*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*”, Ankara.

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCE4A2B5A9FE13949B> (26.05.2012).

DPT, (1968-1972). “*İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*”, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC9C34CFA04C7928C4> (26.05.2012).

DPT, (1973-1977). “*Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*“, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC2BD846AC6F288F74> (26.05.2012).

DPT, (1979-1983). “*Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*”, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC0B42818B57DD3287> (26.05.2012).

DPT, (1985-1989). “*Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*”, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCB6D60B869D094B5B> (26.05.2012).

DPT, (1990-1994). “*Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*”, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC1D20ECF6C1940897> (26.05.2012).

DPT, (1996-2000). “*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*”, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC511D74F7DFC4C49E> (26.05.2012).

DPT, (2011). “*Orta Vadeli Program 2011-2013*”, Ankara.
<http://www.sp.gov.tr/documents/OVP2011-13.pdf> (27.07.2012).

DPT, (2012). “*Temel Ekonomik Göstergeler*”, Ankara.
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC6AECA659BD6F05648192E81EB0C9848AAD19E7579B3250E> (25.07.2012).

DPT, (2012). “İmalat Sanayi Alt Sektörleri”, Rapor, Ankara.

<http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2012GA/esamkitap/pdf/imalat.pdf> (08.05.2012).

DPT, (2007-2013). “Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Dokuzuncu Kalkınma Planı.

www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3153/oik683.pdf (08.05.2012).

DPT, (1973). “Yeni Strateji ve Kalkınma Planı-Üçüncü Beş Yıl”, Ankara.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan3.pdf> (08.05.2012).

Egeli, H.A. (1991). *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye'nin Sanayileşme Politikası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Egeli, H.A. (2001). Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(13):149-161.

Ekonomi Bakanlığı (1933). *Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatna İlaveler Hakkında Raporlar*. Kısım 1, No:1, Ankara.

Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*. 55(2): 251-276.

Ersungur Ş. ve Kızıltan A. (2007). Türkiye Ekonomisinde Sektörlerarası Yapısal Bağınlaşma, Girdi-Çıktı Yöntemiyle Bir Uygulama. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*. 24-25 Mayıs, Malatya. (3):

Eser, U. (1993). *Türkiye'de Sanayileşme*. Ankara: İmge Kitabevi.

Freysinnet, J. (1985). *Az gelişmişlik İktisadi*. Çev. Tezer Öcal-Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.

Goldberg, S.L. (1990). Measuring External Openness: The Index of Effective Exposure. *New York University, 1003*.

Gürsoy, B. (1974). *Sanayileşme Sorunu*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.

Gregory A.W. ve Hansen, B.E. (1996). Tests for Cointegration in Models with Regime and Trend Shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 58(3): 555-560.

Han, E. ve Kaya, A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Han, E., Tosunoğlu, T. ve Özsoy, C. (2011). Türk İmalat Sanayinde İleri ve Geri Bağlantılar: Girdi-Çıktı Tablosuna Dayalı Yapısal Bir Çözümleme. *TİSK Akademi*. 6(11): 104-129.

İbrahimoğlu, R. (1975). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*. Ankara: Sevinç Matbaası.

İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti (1936). *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara.

Johnson, H. (1967). *Economic Policies Toward Less Developed Countries*. George and Unwin Ltd.

Kalkınma Bakanlığı. 1950-2010 Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Karlık, R. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınları.

Kazgan, H. (1981). Cumhuriyet Döneminde Türk İmalat Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu. 23-26 Kasım, İstanbul.

Kazgan, G. (1985). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası.

Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Korkankorkmaz, Ö. (2007). *Gümrük Birliğinin Türkiye'de Sanayi Sektörüne Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, R. ve Yamak, A. (2006). Prebisch-Singer Tezi ve Küçük Ekonomi Varsayımı. *Selçuk Üniversitesi, Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*. 9(10): 128-143.

Korum, U. (1977). Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme. *A.Ü.S.B.F. Yayını*. Ankara, (4): 149-161.

Krugman, P. (1995). Growing World Trade: Causes and Consequences. *Stanford University*.

Krueger, A.O. (1974). Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey. NBER Conference Series, Newyork, (1): 0-21.

Krueger, A.O. (1983). Trade and Employment in Developing Countries, Synthesis and Conclusions. *NBER Conference Series, Chicago*.

Kubo, Y., Melo, J. ve Robinson S. (1986). Trade Strategies and Growth Episodes. *World Bank Research Publication*. Oxford Univ.Press.

Küçükkiremitçi, O. (2011). *İmalat Sanayi ve Ana Sektörlerinin Performans, Yapısal Mekansal Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi*. Kalkınma Bakanlığı Raporu.

Leontief, W. (1941). *The Structure of American Economy*. New York, *Oxford University Press*.

Little, I., Scitovsky, T., ve Scott, M. (1970). *Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study*. *Oxford Univ. Press*, London.

Mackinnon, J.G. (2010). *Critical Values for Cointegration Tests*. *Queen's Economic Departments Working Paper*. (1227): 1-17.

Narayan, P. ve Smith R. (2005). *Structural Breaks and Unit Roots in Australian Macroeconomic Time Series*. *Pacific Economic Reviews*, 10(4): 421-437.

Özbey, F. (2000). *Türkiye'de Sanayileşme Sonucunda Bütünleştirilmiş Strateji*. *Afyon Kocatepe İ.İ.B.F. Dergisi*. 2(3): 75-93.

Pamuk, Ş. (1984). *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Pekin, T. ve Ergun, T. (1984). *Türk Dış Ticaretinde Yapısal Değişme*. İzmir: E.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.

Prebisch, R. (1973). *Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru*. Çev. Erden Öney. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayını.

Sağlam, D. (1981). *Türkiye Ekonomisi, Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara.

Shuja, N., Wah, Y.B., Lazim, M.A. ve Okomoto, N. (2008). *Identifying Key Sectors of Malaysian Economy: A Comparison of Unweighted and Weighted Approaches*.

- Serin, N. (1971). *Kalkınma ve Dış Ticaret*. SBF Yayını, Ankara, (30): 2-11.
- Seyidoğlu, H. (1993). *Uluslararası İktisat; Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Soyak, A. (2006). *Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sutcliffe, R.B. (1971). *Industry and Underdevelopment*. London: Adison-Wesley Publication.
- Şahin, H. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Şenses, F. (2003). Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı? *ERC Working Papers in Economics*. February. 3(1): 1-23.
- Şenses, F. (1987). An Assesment of Turkey's Liberalization Attempts Since 1980 Against the Background of Her Stabilization Program. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10(3): 1-47.
- Tanrıseven, K. (2007). *Dışa Açılma ve Büyüme: Türkiye İmalat Sanayi Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekeli, İ. (1981). Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları. *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel sayısı 1979-1980*.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- TOBB, (1990). "İktisadi Rapor", Ankara.

TOBB, (1990a). “Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi”, Ankara.

Tonus, Ö. (2007). Openness and Industrialization in Turkey After Customs Union. *MRPA Paper*, November, (5214):

Tunca, Z. (1981). Türkiye İmalat Sanayinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975). *İ.T.Ü. Matbaası*, İstanbul, (1194):

Tunç, İ. (2004). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim: Bir Girdi- Çıktı Analizi. *ERC Working Paper in Economic*. Ağustos 2004.

TÜİK, (2012). “İmalat Sanayi Eğilim İstatistikleri”, Veri Tabanı, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/sanayidagitimapp/sanayiegilim.zul> (25.07.2012).

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), 1990. *TÜSIAD Uluslararası Semineri*, İstanbul.

Utkulu, U. ve Kahyaoğlu, H. (2005). Birim Kök Ekonometrisinden Birim Kök Ekonomisine. *Pamukkale Üniversitesi, Ekonometrik Yaz Seminerleri*.

Utklu, U., Seymen, D. ve Arı, A. (2004). Export Supply and Trade Reform Turkish Evidence. *Ecomod 2004, Paris*.

Wirtschaftslexikon, G. (1984). *II. Neubearbeitete Auflage*. Wiesbaden.

Yalçın, C. (2000). Price-Cost Margins and Trade Liberalization in Turkish Manufacturing Industry: A Panel Data Analysis. *TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü*.

Yeldan, E., Köse, A. ve Güneş, M. (1997). Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993. *Ekonomik Yaklaşım*. (8): 33-47.